

307.685

MŰEMLÉK VÉDELEM

2 | 1958

44

MŰEMLÉKVÉDELEM

MŰEMLÉKVÉDELMI ÉS ÉPÍTÉSZETTÖRTÉNETI SZEMLE

II. évf.

1958

I. szám

Szerkeszti a Magyar Építőművészek Szövetsége Műemléki Bizottsága. Főszerkesztő: dr. Gerő László

TARTALOM

Éri István: Beszámoló a nagyvázsonyi Kinizsi-vár helyreállításáról	2
Borsos Béla dr.: A Királyfürdő helyreállítása . . .	23
Entz Géza: A soproni Szentlélek-templom újabb előkerült gótikus részletei	35
Radnai Lóránt dr.: Egy vár megmentéséért	37
Balogh András: Az olasz reneszánsz és a francia barokk kertépítő stílus	44
Břetislav Štorm: Koszt és Svihov várak renoválása .	55
Tájékoztató	60

Borítólap képe: A nyírbátori református templom (1484-1511) hálóboltozata

Kiadja a Gondolat Könyv-, Lapkiadó és Terjesztővállalat
Budapest VIII. Bródy Sándor u. 16

Felelős kiadó a Gondolat Könyvkiadó igazgatója
Képszerkesztő: Kende Frigyes

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda
(Budapest V. József nádor tér 1. Telefon: 180-850) és bármely vidéki postahivatal
Előfizethető a 61 282-es csekkszámon. Közületeknek a 61 066-os csekkszámon

Előfizetési ár: egy évre 28,— Ft, fél évre 14,— Ft

1-574648 Athenaeum (F. v. Soproni Béla)

MŰEMLÉKVÉDELEM

REVUE D'HISTOIRE DE L'ARCHITECTURE
ET DE LA CONSERVATION DES MONUMENTS D'ART
Année IIème 1958 N° 1

Publiée par la maison d'édition «Gondolat»
Budapest, VIII. 16, rue Bródy Sándor
Rédigée par le Comité des Architectes de Hongrie pour la con-
servation des monuments historiques.
Rédacteur en chef: Ladislaus Geró

R É S U M É

Etienne Éri écrit sur les problèmes de l'ouverture, de la recherche scientifique et de la documentation de la forteresse à Nagyvázsöny faites par l'Intendance des Monuments Historiques. Il fait connaître les tâches architecturales de la restauration. L'ensemble de la forteresse se compose d'un donjon, d'un château en forme de parallélogramme régulier entouré avec un fossé profond et muré. La plus postérieure partie de la forteresse est le bastion avec un pont à bascule pour fortifier l'entrée 2

Béla Borsos écrit sur la réstauration du bain « Király ». Le bassin le plus ancien du bain vient de l'époque turque. Dans l'arrondissement de Buda d'autrefois, appelé « Viziváros », le bassin à colonnes du bain turc construit à l'intérieur des murs était couvert d'une grande coupole à laquelle trois autres petites se joignaient. Il a reçu vers la rue une nouvelle aile de bâtiment au temps baroque et à l'époque du classicisme on l'a agrandi avec une cour à colonnes de grandes dimensions. Maintenant on présente le bâtiment — qui était démoli à la fin du siècle passé et jusqu'à présent était en état abandonné — avec l'ouverture des détails originaux d'après les plans de l'architecte Egon Pfannl 23

házkezelő és gondnok szá-
a ma is elgondolkoztató ta-
ágként közöljük itt Krúdy
la: Irói arcképek című köny-
öl Kozocsa Sándor válogatá-
n legutóbb (1957) közreadott
tetet, mely 1924-ben „Egy
udvarház utolsó gazdája”
címen jelent meg.

ek, akik eljöttek malteros
ott a házfalon; a cserepes
eső elkezdte volna a maga
szagú asztalos, a forgácsos
nességet. Azt hittük, hogy
nyezetett huszadik század-

lyeiket az trók (ha ugyan
ket nem követ új, friss ház-
váltották fel újabb kúriák.
, de a legnagyobb szakálluk
atricsusaink oly végtelenül
tte valamikor a legnagyobb
ek, szerelmesüknek, dédel-
pazarló csinosítást, öltöz-
inden lépcsőfoknak, mint
ök, amelyeknek egészségére
ségünk, nyugalmunk, biz-
tartozékán, a visszhangos
szögön ott csüngött a régi
a, festése, javíthatása . . .”

MŰEML

MŰEMLÉKVÉDELMI

II. évf.

Szerkeszti a Magyar Építőművészek

Éri István: Bes
helyreállításáról
Borsos Béla dr.
Entz Géza: A
előkerült gótiku
Radnai Lóránt
Balogh András
barokk kertépít
Břetislav Štorm:
Tájékoztató

Bortólap képe: A

Géza Entz rend compt du travail fait sur l'église
« Saint Esprit » de la ville Sopron, où sur la facade
transformée à l'époque baroque des détails gothiques
se sont découverts. Le but de la restauration à été
le rétablissement c'est-à-dire la présentation de ces
détails 35

Roland Radnai écrit sur le château fort à la ville
Várpalota. La forteresse de plan régulier avec sa tour
intérieure s'était construite au XV. siècle et avait
joué un rôle considérable dans les luttes des for-
teresses frontières contre les turcs. Au XVI-
XVII. siècle elle s'était élargie d'un bastion, d'un
grand fossé et retranchement. Aujourd'hui le
château se trouve en ruine dans le centre de la
ville. Avec ses parties baroques il serait apte à la
formation d'un centre culturel qui est proposée par
l'auteur de l'article 37

André Balogh fait connaître les particularités
caractéristiques de l'art des jardins de la renaiss-
ance italienne et du baroque français 44

Břetislav Štorm l'architecte tchécoslovaque dans
son article « Le renouvellement des forteresse Kosst
et Svihov » traite de la restauration de ces deux
châteaux forts faite par lui-même 55

La rubrique d'information nous renseigne
sur les travaux des Comissions des Monuments
Historiques des villes, les restaurations étrangères
et la littérature spéciale du pays et de l'étranger 60

Kiadja a Gond
Buc

Felelős ki
I

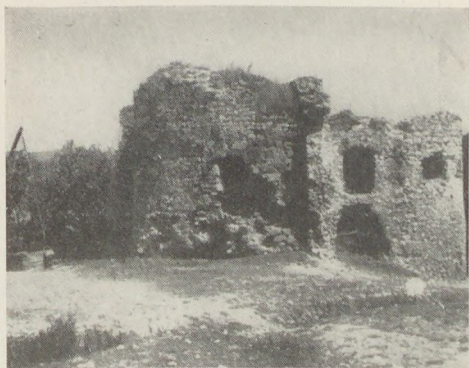
Terjeszti a Magyar Posta
(Budapest V. József nádor
Előfizethető a 61 282-es
Előfizetési

1-5746

Sok házkezelő és gondnok számára ma is elgondolkoztató tanulmányként közöljük itt Krúdy Gyula: Irói arcképek című könyvéből Kozocsa Sándor válogatásában legutóbb (1957) közreadott részletet, mely 1924-ben „Egy régi udvarház utolsó gazdája” címen jelent meg.

„Minden városban, faluban bőven akadtak kőművesek, akik eljöttek malteros ládáikkal, vakolóikkal, ha valami fogyatékoság mutatkozott a házfalon; a cserepes elszántan mászott fel a legmeredekebb tetőre, mielőtt az őszi eső elkezdte volna a maga egykedvű nótáját; kéznél volt a dalos szobafestő, a koporsóságú asztalos, a forgácsos ács, ha a kapuk, ajtók, ablakok megtagadták az engedelmességét. Azt hittük, hogy már soha többé nem lakunk lyukas fedelű házban, mi elkényeztetett huszadik századbeliek.

Most aztán újra kezdenék írni regényeiket és beszélyeiket az írók (ha ugyan valaki olvasná őket) a düledező, megpénült házakról, melyeket nem követ új, friss házgeneráció, aminthogy az egykori nemesi udvarházakat se váltották fel újabb kúriák. A házak a háború óta nagyot öregedtek mindenütt a világon, de a legnagyobb szakálluk talán Pesten növekedett amaz épületeknek, amelyekre régi patrícusaink oly végtelenül büszkék voltak. Ezeknek a házaknak a tulajdonjoga jelentette valamikor a legnagyobb polgári önérzetet; a legfősvényebb háziurak is kedvesüknek, szerelmesüknek, dédelgetett élettársuknak tekintették a házukat, amely minden pazarló csinosítást, öltöztetést, díszítést megérdemel. Szinte neve volt a házban minden lépcsőfoknak, mint valami gyerekeknek; öreg jó barátok voltak a kapuk, az ajtók, amelyeknek egészségére vigyázni kell; a szemünk épsége volt az ablakunk; egészségünk, nyugalmmunk, biztonságunk őrizője a házfedelünk. De végig a ház minden tartozékán, a visszhangos pincén, szélről dörmögő padláson, azon a bizonyos utolsó szögön ott csüngött a régi háziúr féltő tekintete. Természetes dolog volt a ház tatarozása, festése, javíttatása . . .”

1. kép. A kapuvédő mű helyreállítás előtt

BESZÁMOLÓ A NAGYVÁZSONYI KINIZSI-VÁR HELYREÁLLÍTÁSÁRÓL

I

A nagyvázsonyi vár helyreállításának megindulása a Veszprém megyei Idegenforgalmi Hivatal vezetője, Zákonyi Ferenc kezdeményezésének köszönhető. A munkálatok megkezdéséhez szükséges összeget 1954 őszén még egyedül a megye tanácsa biztosította. 1955–56-ban viszont már a Műemléki Csoport is jelentős támogatást adott. Abban, hogy a helyreállító munka során elég hamar jó eredményeket értünk el, nem kis szerepe van a tanácsi, az idegenforgalmi és a műemlékvédelmi szervek kitűnő együttműködésének. Műemlékei gondozása terén Veszprém megye országos viszonylatban is élen jár. Jele ez annak, hogy a megyei tanács vezetői felismerték: a műemlékvédelem és az idegenforgalom érdekei a történelmi emlékek megbecsülése és megbecsültetése terén azonosak.

Az, hogy a megye nagyszámú romladozó vára közül legelőször éppen a Kinizsi-vár helyreállítását szorgalmazták, igen szerencsés választásnak mondható. Aránylag a legkisebb költséggel éppen itt kísérhetjük meg legeredményesebben egy tipikusan középkori, nagy történelmi alakunk személyével szorosán összekapcsolható vár helyreállítását. A lakótorony viszonylagos épsége s az a körülmény, hogy a meglehetősen kisméretű (mindössze 65×48 m-es) vár többi része a 4–5 m vastag törmeléktakaró alatt jó állapotban maradt meg, lehetővé teszi, hogy célunkat 5–6 év alatt maradéktalanul elérhessük. E néhány év elteltével, a kb. $10\,000\text{ m}^3$ törmelék eltávolítása, a falak konzerválása és kiegészítése után a vár kétségtelenül a Balaton part egyik legjelentősebb, idegenforgalmi szempontokból nagyszerűen kiaknázható műemléki objektuma lesz. Csupán a megfelelő közlekedési eszközök biztosítása és kitartó propaganda-munka szükséges a bakonyalji idegenforgalmi gócpont kialakításához. Ehhez sokban hozzájárul az is, hogy nemcsak a vár és az abban berendezett látványos kiállítás, hanem a falu és a környék többi műemléke (pálos kolostor romjai, a későgótikus falusi plébánia templom, Zádorvár, tálodi romok stb.), valamint a vidék természeti szépségei ugyancsak vonzó látványosságok.

A helyreállítási munkálatokat megelőző és azokat nyomonkísérő régészeti kutató- és megfigyelőmunka irányítására 1955 tavaszán kaptam megbízást.¹

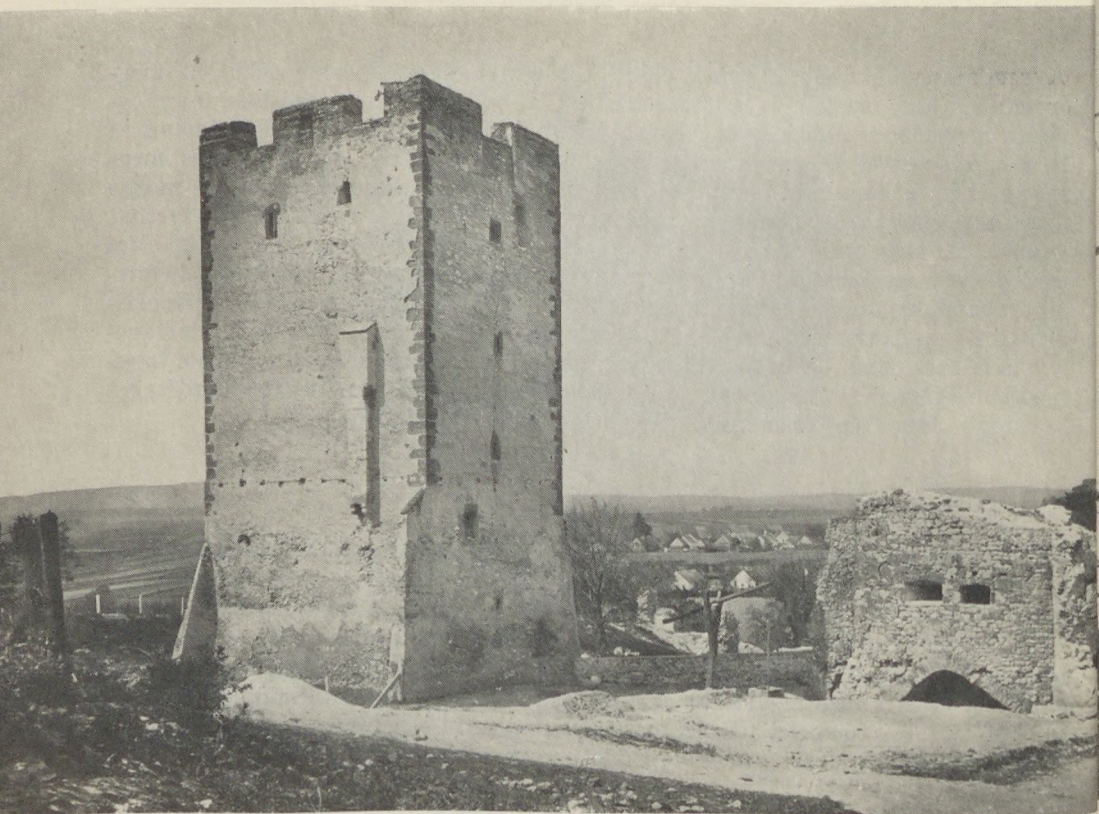
A rendszeres munkában azóta eltelt két esztendő eredményei feltétlen megérdemlik, hogy azokat még menetközben, a végleges feldolgozást és összefoglalást megelőzően ismertessük. Ezért fogadtam örömmel a Műemlékvédelmi és Építészettörténeti Szemle szerkesztőségének felkérését egy rövid híradás megírására. Úgy vélem, hogy a régészet és a műemlékvédelem határterületén mozgó munkánk, éppen sokirányú vonatkozásai miatt, több szakág érdeklődésére tarthat számot. E meg gondolásoktól vezetve célszerűnek látom, hogy az eddig elért eredmények áttekintése után a vár építéstörténetének vizsgálatakor és a helyreállítás módjának tervezésekor egyaránt figyelembe veendő történeti és ábrázoláshányagot ismeressem. Egy újabb közleményben — de már az 1957-es eredményeket is felhasználva — az ásatási tapasztalatok építéstörténeti szempontból hasznosítható részleteit közölném. Végül a helyreállítással kapcsolatos kérdéseket Sedlmayr János építésmérnök tárgyalja önálló tanulmányban.²

*

A nagyvásonyi vár maradványait a munkálatok kezdetéig a lakótorony, a romladozó barbakán (1. ábra) és néhány, erősen lepusztult falszakasz kivételével többméteres omladékréteg borította. Ez a romok áttekintését is lehetlenné tette.³ Még az aránylag épebben fennmaradt lakótorony fölött sem múlt el nyomtalanul az idő. Hiányoztak a helyiségek ablakai és ajtajai, a nyílások kőkeretei is erősen megrongálódtak. Félig leomlott a kőgyámokra kiülő árnyékszék, romladoztak a tetőemelet pártázatos lőrésai. A legtöbb helyiség padlózata hiányzott vagy összetöredezett, megrongálódott a második emeleti lovagterem kandalója. Az első emeleti traktusban közel egy évszázad óta a kiöregedett urasági cselédek húzták meg magukat. Konyhájuk füstjének elvezetése céljából sorra áttörték a boltozatokat, másszor a füstöt a csigalépcsőházba vezették. Így a helyiségek falait és a lépcsőket ujjnyi vastag korom és kátrányréteg fedte.

A helyreállítási munka 1954. évi szakaszában a főcél éppen a lakótorony rendbehozása volt. A lőrések kiegészítése, a helyiségek egy részének téglapadlóval történő újraburkolása, illetve az öntött padló széttört darabjainak kiegészítése után megtisztították, újravakolták és meszelték a falakat, helyreállították a kandallót. A többhónapos tatarozó munka során a torony máris visszanyerte az elhanyagoltság által felismerhetetlenné tett szépségét. A következő években — bár ekkor a fő feladatot már a várfalak és a barbakán feltárása, helyreállítása képezte — a lakótorony „szépítése” tovább folytatódott (2—3. ábra). Elkészültek az egyszerű vasalású tölgyfaajtók és ablakkeretek, vasrácsok. Felfalaztuk a leomlott árnyékszékét. A lehetőséghez képest itt-ott kiegészítettük az ablakok eredetileg gazdag tagolású, de túlnyomórészt lefagyott kőkereteit. Az udvart egy emelet magasságig elborító törmelék eltávolításával egy időben kibontottuk a torony földszinti helyiségének befalazott ajtónyílását, eltávolítottuk a benne felhalmozódott méteres feltöltődést. Végül kovácsolt falikarokkal⁴ megoldottuk a lakótorony villanyvilágítását is. Elkészült a belső udvarról az első emeleti ajtóhoz felvezető falépcső is.

Mindeme munkálatok befejezéséként az elmúlt év augusztus 12-én megnyitottuk a lakótoronyban berendezett kiállítást. Az első emeleti helyiségben a várra vonatkozó régi alaprajzok, ábrázolások, felmérési részletrajzok és helyreállítási tervek mellett az ásatások során előkerült leletanyag és a faragott kövek jelentősebb darabjait mutattuk be. A második és harmadik emeleti szinteken (lovagteremben és a „női lakosztályban”) részben eredeti, részben utánzott tár-

2. kép. A lakótorony és a kapuvédő mű DK-ről (Borsos I. felvétele, 1956)

gyak (bútorok, fegyverek, falkárpit, festmény stb.) elhelyezésével XV. század végi — Kinizsi-kori — interieuröket rendeztünk be. Az összhatást egyáltalán nem zavaró módon Kinizsi Pál és felesége Magyar Benigna élettörténetének jelentősebb eseményeit ismertető (a Vázsonyban készült Festetich-kódex miniált díszének felhasználásával) illusztrációk is készültek e helyiségek számára. Végül az egykori őrség tanyájául szolgáló negyedik emeleti termekben a végvári korszak jellegzetes fegyvereit állítottuk ki⁵ (6. ábra).

A sárospataki lakótoronyban rendezett kiállítás után — bár azzal össze sem mérhető — a vázsonyi a második (ha az eltérő jellegű, egri, siklósi és tatai várban rendezett kiállításokat nem számítjuk), ahol az adottságok maximális kihasználásával igyekeztünk egy középkori várbelső szemléltető módon bemutatni. Sikerét némiképpen érzékeltetheti, hogy az elmúlt évben, alig kéthónapi nyitvatartása alatt kétezernél több látogatója volt.

Mint már említettem, 1955—56-ban fő feladatunknak a várfalak és a barbakán állagának megóvását tartottuk. Ehhez azonban földmunkára is szükség volt. Még az 1954. évi munkálatok során hozzákezdtek kisebb mérvű földmozgathoz, abból a célból, hogy a barbakán környékét és belsejét kissé áttekinthetőbbé tegyék. A következő két évben a törmelék eltávolítása egyre nagyobb lendületet vett. Ezt a munkát mindenütt nyomon követte a kiromlott falak kiegészítése, hiszen jó részük már a pusztulás végső stádiumában volt. Megmentésük éppen azért sürgősebb feladatnak tűnt előttünk, mint a lakótoronyhoz csatlakozó L

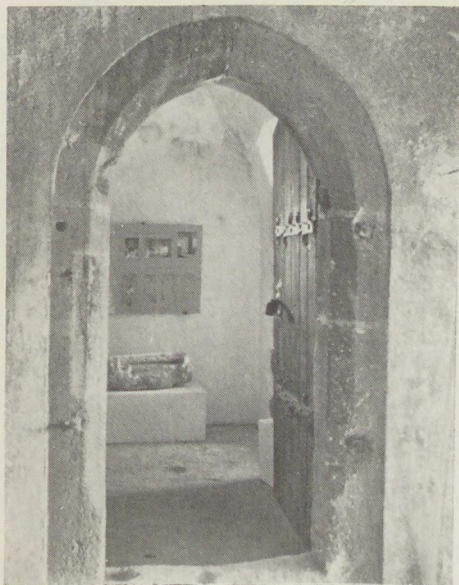

3. kép. A lakótorony és a kapuvédő mű ÉNy-ről. Előtérben a már feltárt kápolna és a palotaszárny föld alatt rejtőző részletei (Borsos I. felvétele, 1956)

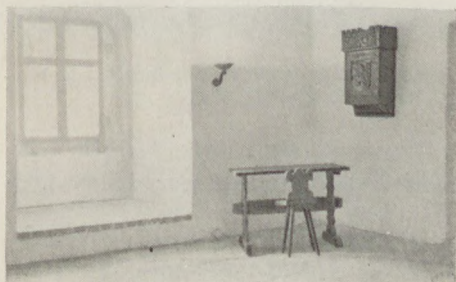
alakú palotaszárny föld alatt rejtőző földszinti és első emeleti maradványainak feltárása.

1955-ben eltávolítottuk először is a barbakán belsejét kitöltő omladékot és a XVI–XVII. századi feltöltést, továbbá hozzákezdtünk a lakótorony előtti kis udvar emeletmagasságú feltöltődésének elszállításához. Kezdetleges mód-szerekkel (lovaskocsikkal) alig néhány száz köbméter törmelékot tudtunk, meg-lehetősen nagy költségek árán kitermelni és a várból elszállítani. Ugyanekkor a barbakán kiromlott részeit felfalaztuk, a lőréseket sorra kiegészítettük, helyre-állítottuk a kapunyílást és egy ülőfülkét. Még ebben az évben megkezdődött a palotaépület maradványainak feltárása (kápolna) s sor került az alatta húzódó helyiség donga-boltozatának kiegészítésére. Ez utóbbi ma kötárul szolgál.

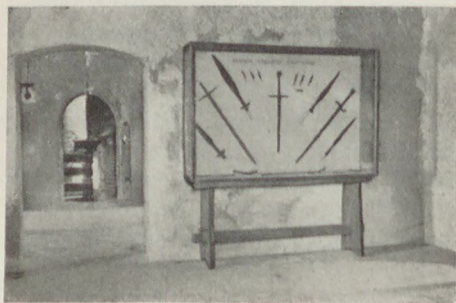
1956-ban a földmozgatást modernizáltuk: szállító szalagok beállítása révén több ezer köbméter törmelékot sikerült eltávolítanunk a déli és az északi vár-árokból, továbbá a lakótorony előtti udvarból. A törmelékéből előkerült, tetemes mennyiségű kőanyaggal rögtön hozzáláttunk a külső várfalak igen nagymértékben kilazult falai pótlásához. Több száz köbméter védő-falazat beépítésével elértük, hogy minden, a föld színe fölé emelkedő, illetve feltárt falrészlet mentesült a további pusztulástól (7–10. ábra). A barbakánon is folytattuk a tavaly elke-zedett munkát: befejeződött a falkorona kiegyenlítése s betonlepennyel történő lefedése, továbbá lebontottuk az összképet zavaró, kései falakat.

4. kép. Kiállítás a lakótoronyban. Részlet az I. emeleti helyiségből (Karáth J. felv., 1956)

5. kép. Kiállítás a lakótoronyban. Részlet a III. emeleti helyiségből (Karáth J. felv., 1956)

6. kép. Kiállítás a lakótoronyban. Fegyvertér a IV. emeleten (Karáth J. felv., 1956)

A lakótorony előtti várudvar teljes kitisztítása meglepő eredményekkel járt. A kövezett várudvar északkeleti sarkában egy kőlapokból készített víztartó-medencébe beépítve középkori várat és harci jelenetet ábrázoló reneszánsz domborművet találtunk, amely a magyarországi emlékanyagban egyelőre páratlanul áll. Az udvart feltöltő törmelékben, de másutt is sok későgótikus nyílás kerettöredéke került elő, melyek jó része nyilván a palotát díszítette, így annak rekonstrukciójához sok támpontot szolgáltatnak.

A földmunka során jelentős régészeti munkát végeztünk. A várárok feltöltődésének kitermelése közben metzetrajzokat készítettünk, több helyen kutatóárokkaival, illetve szelvényvel hatoltunk le a legkorábbi járószint alá a nyers talajig, főleg az északi és déli külső-belső várfalak és a lakótorony alapozásának vizsgálatára. Az előkerült leletanyag túlnyomórészt kései, XVII–XVIII. századi, néhol azonban már a középkori rétegeket elérve értékes és korai leleteket is találtunk, így például XV. századi kályhacsempetöredékeket, egy aranyozott díszű huszársisakot, gyűrűalakú napórát stb.⁶

A fentiekben ismertetett két-éves munka eredményeit szembevetően illusztrálja az 1956. év végi helyzetet bemutató alaprajz és hosszmetzset (11. 12. ábra), különösen, ha azt a munka megkezdése előtt készített s Gerő László hivatkozott munkájában közölt terepvázlattal és Turco XVI. századi alaprajzával vetjük össze. Nagy vonalaiban már kirajzolódott a vár egész alaprajza, megszabván a feltárások ezután követendő menetét. 1957-ben igyekszünk a még kb. egyharmad részben feltáratlan várárok törmelékrétegét eltávolítani s így a külső várfalat teljes hosszában felfalazni. Megoldásra váró feladat ez évben a lakótorony födémének elkészítése, mivel a jelenlegi, gerendaszerkezetre erősített lapos bádogtető pusztulóban van s a

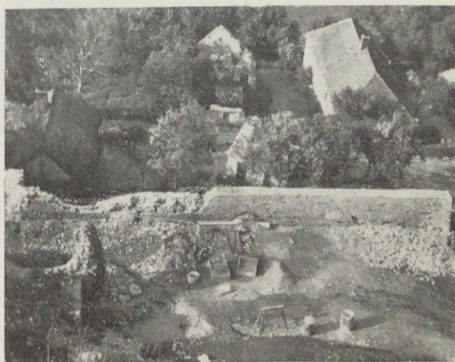
torony beázik. 1958-ban folytatódnék a palota helyiségeinek feltárása, a maradványok konzerválása és kisebb, az állagmegóváshoz szükséges kiegészítések elkészítése. Ugyanekkor kell megoldanunk a barbakán első emeleti lőrésihez felvezető lépcső elkészítését és a barbakán előtti kapuudvar helyreállítását. A palota teljes helyreállítása a tervek szerint legkésőbb 1960-ra befejeződnek. Eddig az időpontig kellene a vár túlságosan beépített környékét megfelelően rendezni (földmozgatás, épületek lebontása, parkosítás stb.). Ugyancsak 1960-ra tervezzük, részben a helyreállítandó helyiségek felhasználásával, a vármúzeum átrendezését, kibővítését és a végleges kőtár felállítását is.

Bár szorosan véve nem a vár helyreállításának kérdéséhez tartozik, de ide kapcsolódik az a terv is — melynek megvalósításához egyre fokozódó mértékben látunk hozzá —, hogy a várban folyó munkálatokat kiterjesztjük a környékbeli műemlékekre! Ha ezek megóvására, feltárására az elkövetkező évek folyamán sor kerülhet, a vázsonyi völgy műemléki szempontból az ország egyik mintaszerűen kezelt területe lenne. A két kolostorban, a pusztatemplomok temetőiben s az elpusztult falvak területén, továbbá a közeli Zádorvárban végzendő ásatások eredményei a komplex régészeti kutatást igen nagymértékben előrevinnék, s szakemberek, érdeklődők számára egyaránt sokrétűen tárnák fel a középkori Vázsony lakosainak életét.

Néhány számadat a végzett és végzendő munkák mértékének illusztrálására: 1954-ben 50, 1955-ben 100, 1956-ban 250 ezer forintot használtunk fel a vázsonyi munkákhoz. Az elkövetkező négy év munkálatai nagyjából fél-félmillió költséget kívánnának meg. Tehát 2,5—3 millió forintból megoldható lenne hazánk egyik legértékesebb műemléki együttesének védelme és bemutatása!

7. kép. A D-i várak feltárás közben, 1956. aug. (Éri I. felvétele)

8. kép. Az É-i külső várfal helyreállítás közben, 1956 jún. (Éri I. felvétele)

9. kép. A DNy-i saroktorony feltárás közben (Vajkai A. felvétele, 1956)

10. kép. A D-i várak részben helyreállított külső fala, 1956. szept. (Karáth J. felvétele)

Reméljük, hogy Veszprém megye illetékeseinek és a műemlékvédelem hivatalos szerveinek eddig is tapasztalt együttműködése biztosítéka lesz terveink megvalósításának.

II

A nagyvázsonyi vár építéstörténetének főbb szakaszait a rendelkezésre álló összes források és a megfigyelések összevetése alapján a következőképpen határoljuk el:

1. A lakótorony építése (kb. a XV. sz. elején).
2. A vár kiépítése — a palotaszárnyak, a barbakan és a várfalak felépítése (főleg Kinizsi idejében: XV. század utolsó negyede).
3. A védőberendezések korszerűsítése — kisebb építkezések, átalakítások, falvastagítások a végvári korszakban (1550—1650 között).
4. A hadi jelentőségét elvesztett várépület más célokra történő átalakításai — kápolna, börtön, szeszfőző stb. (XVIII. sz. első fele).
5. A pusztulás időszaka.

A vár építéstörténetének felvázolásánál aránylag igen kisszámú írásos adatanyagra támaszkodhatunk, bár igaz, hogy a levéltári kutatás ma még nem mondható befejezettnek. Ez az eddig felkutatott anyag is igen egyenlőtlenül oszlik meg: éppen a vár magját alkotó lakótorony keletkezésének idejére és a vár története vonatkozóan áll rendelkezésünkre a legcsekélyebb számú írott forrás. Jellemző erre például az, hogy a vázsonyi vár első említése is kései időből, 1469-ből ered.⁷

A korábbi idöket csak a falura és a Vezensyi család birtoktörténetére vonatkozó oklevelek közvetve felhasználható adatai alapján világíthatjuk meg.

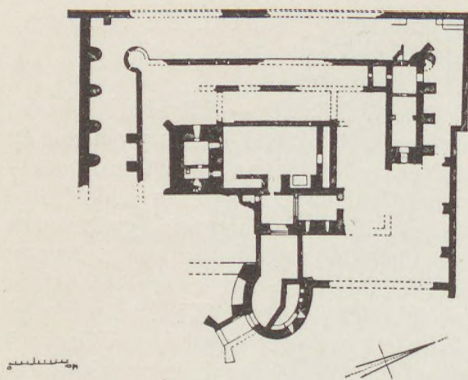
Vázsony falu nevét először a XIII. sz. elején említik.⁸

A falu a vázsonyi medence többi települései között — központi fekvése folytán — már ekkor is kiemelkedő jelentőségű volt. A névadó Vázsony nemzetség (tagjai közt a XIII. században országos méltóságokat találunk) birtokai a környéken terülhettek el. A XIV. század folyamán Vázsonyt 7—8 szomszédos faluval együtt a Vezensyi család birtokában találjuk. Kérdéses, hogy az egyébként a tiszaparti Vezensyt a környező tíz faluval is birtokló⁹ család új adomány, vagy a Vázsonyi nemzetségből származva, öröklés útján jutott a vázsonyi uradalom birtokába? Az utóbbira enged következtetni az a tény, hogy a XIV. század végi peres iratokban általában Vezensyi néven említett családot egy ízben Vázsonyi-nak írják.¹⁰ Számunkra ez abból a szempontból bír jelentőséggel, hogy feltételezhetjük, a család zádorvári és vázsonyi vára előtt esetleg már korábban építhetett magának itt — és nem a Tisza menti uradalomban — jól védhető lakóhelyet.

Ha előbb talán nem is, de a XIV. század végén már építkeztek a Vezensyiek: 1384-ben Mária királynő étekgó mesterének, Vezensyi Lászlónak engedélyt ad arra, hogy a barnagi hegyen várat emelhessen.¹¹ Ez a vár — melyet ma Zádorvár néven ismerünk — rövid idő alatt felépült, 1386-ban már állott.¹² A várat tulajdonjogilag vitás területre építették, a hol barnagi, hol pécselyi néven szereplő hegy (nevezik Nádasd és Szabadhegynek is) birtoklására a Vezensyieken kívül elsősorban a veszprémi káptalan, továbbá más birtokoscsaládok is igényt tartottak. Ezzel magyarázható, hogy az üggyel kapcsolatban főleg az építés jogossága kérdésében, több évig húzódó pereskedés kezdődött,¹³ melynek befejezéseként a Vezensyiek 1394-ben minden vonalon visszavonulnak: kifizetik a bírságot, örökre átengedik a káptalannak a pécselyi birtokrészt (a várat magát kifejezetten nem említik!) stb.

A fentiek alapján azt kell következtetnünk, hogy a Vezensyiek, felépítése után csakhamar odahagyták Zádorvárat, mely egyébként birtokaik határterületén, nehezen megközelíthető, a forgalomtól távol eső vidéken emelkedett. Ezután kerülhetett sor a vázsonyi medence középpontjában, a veszprém—tapolcai hadiút¹⁴ hídfőjénél újabb erősség, a lakótorony felépítésére! Nehezen képzelhető el ugyanis, hogy a nem nagy kiterjedésű itteni Vezensyi-birtokon egy időben két vár épülhetett vagy állhatott volna fenn. Így a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján a vázsonyi lakótorony épülésének idejét a XV. század első évtizedeire tehetjük. Több adat mutat arra, hogy a földesúri család tagjai a XV. században itt élnek. Udvarházuk állhatott a Vázsonytól néhány km-re eső — a török időkben elpusztult — Csepely faluban.¹⁵ A család utolsó tagját, Vezensyi Lászlót, aki Mátyás követeként több ízben járt Olaszországban, 1472-ben a vázsonyi falutemplomban temették el,¹⁶ valószínűleg a család többi tagja mellé.

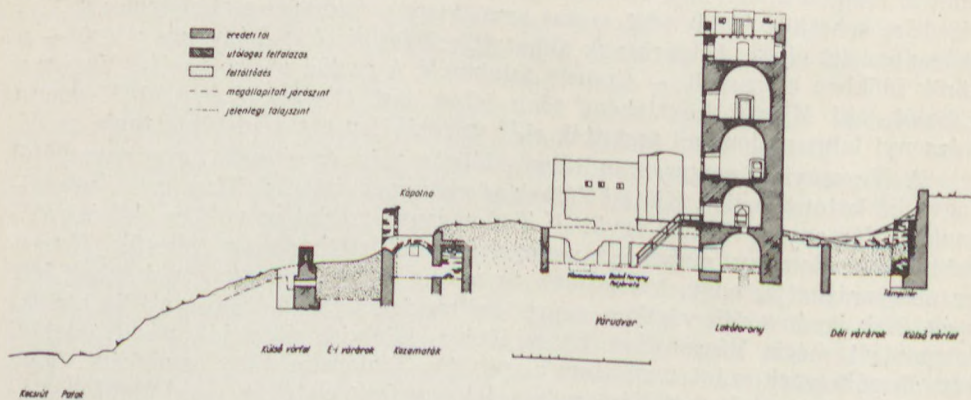
A Vezensyiek magvaszakadtával Mátyás még ez évben „gyermekségétől fogva hű katonájának”, Kinizsi Pálnak adományozta itteni és Tisza menti uradalmukat, Vázsonykő várával együtt.¹⁷ Tudomásunk szerint ez volt az első jelentősebb birtokadomány, melyben a molnárlegényből lett hadvezér részesült. Jórészt ez magyarázhatja, hogy, bár később az ország egyik legvagyonosabb főura lett s életének javát a déli végeken, temesvári rezidenciájában tölti, családja birtokközpontját mégis Vázsonyban hozza létre: kibővíti, átépíti a várat, családi temetkezőhelynek szánt monostort alapít stb. Történelmi tény egyébként, hogy ha ő ritkán is tartózkodott Vázsonyban, felesége férje életében, majd újabb házasságai idején szinte állandóan itt élt.

11. kép. A vár feltárt részeinek alaprajza (1956. dec. 31-i állapot)

hadvezértársának leányával, Benignával történt házassága — 1480 körül — szabhatták meg nagyarányú építkezéseinek megindulását, amely bizonyára haláláig — 1494 — tartott. Nem tudni, hogy az építkezés milyen stádiumában érte a várat Miksa hadai a többi között Veszprémet és Vázsonyt is elfoglalták.²⁰ Kinizsi a következő évben fegyverrel volt kénytelen visszavenni saját várát,²¹ amelyet Miksa hadai állítólag teljesen kifosztottak. Azt sem tudjuk, hogy e kellemetlen közjáték mennyiben befolyásolta a vár megerősítésének rendszerét.

A nagyvázsonyi vár kiépítésének időszaka nem sokkal haladhatta túl Kinizsi halálának évét. Özvegyen maradt felesége már a következő évben férjhez ment kamicászi Horváth Márkhoz, azonban semmiképpen sem tudták megakadályozni a hatalmas Kinizsi—Magyar Balázs féle birtoktest széthullását. Már második férje életében sorra foglalták el hatalmaskodó főurak az egyes uradalmakat, majd harmadik házassága s annak tragikus vége,²² megpecsételték a vagyon sorsát. Benigna asszony halálának valószínű időpontja (1527 körül?) jelzi a vár fénykorának végét is.

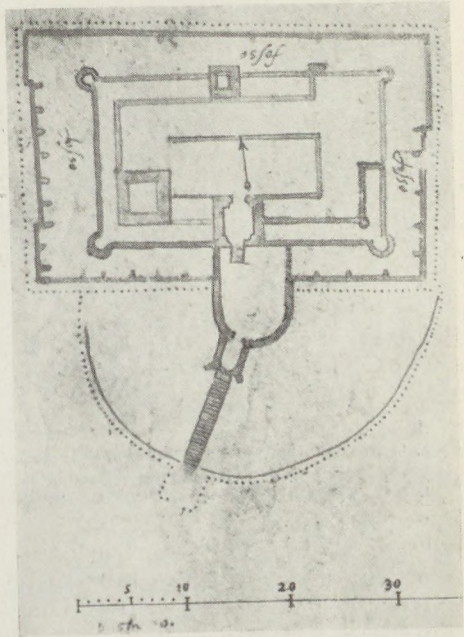

12. kép. Hosszmetszet a várról

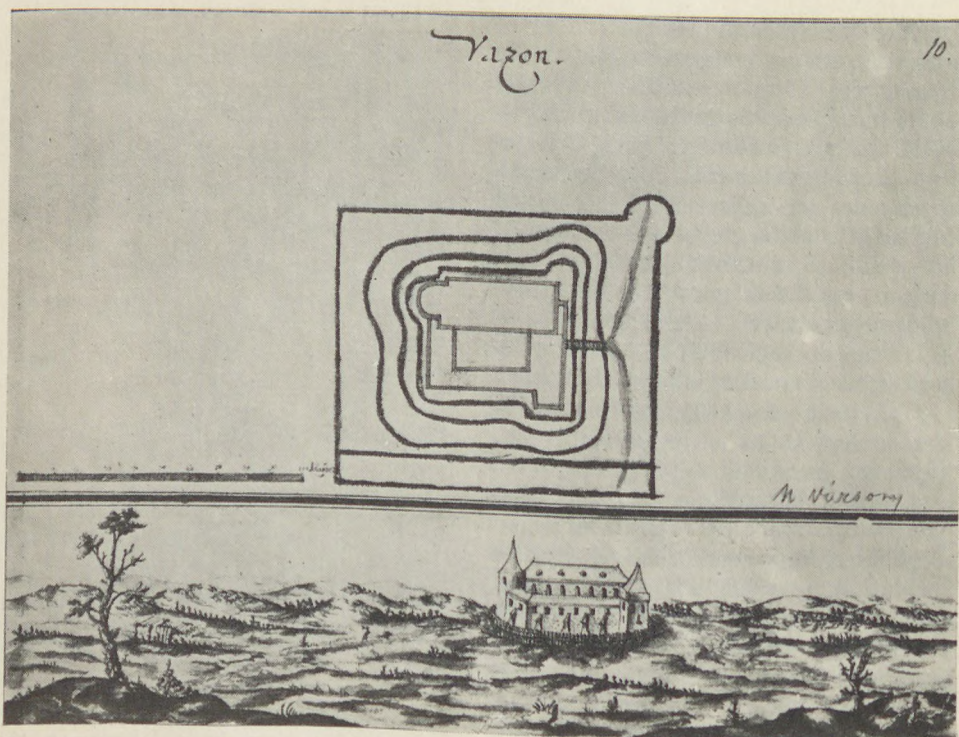
Nyilvánvalónak látszik a fentiek alapján azt következtetnünk, hogy Vázsonykő vára az 1480-as években épült ki végleges formájában. A XV—XVI. század fordulóján még feltételezhetünk ugyan némi építőtevékenységet, de az egyre csökkenő erővel folytatott. Kétségtelen tehát, hogy a helyreállítási munkák során — más építési periódusok maradványainak lehető megőrzésével — lényegében ezt a XV. század végi állapotot kell a lehetőséghez képest rekonstruálnunk.

A körülmények ismeretében tökéletesen érthető az a megállapításunk, hogy a harmadik építési periódus munkálatai lényegében védelmi jellegűek voltak, melyek folytatására igen szerény anyagi eszközök állottak a Horváthok rendelkezésére. A török hódoltsági terület növekedésével elvesztették a tiszavezsényi és az adonyi uradalom falvait s a vázsonykörnyéki falvak egy része is elnéptelenedett, a megmaradtakat lassanként elzalogosították. Székesfehérvár 1543-ban, Veszprém 1552-ben bekövetkezett eleste után Vázsony a balatonfelvidéki végvár vonal egyik erődjé lett. A várba csakhamar királyi őrség került.²³ A várban végzendő korszerűsítési és karbantartási munkálatok költségeit sem tudták az egyébként állandóan a várban élő Horváth testvérek egymaguk fedezni, időről időre erre a célra is a kamara folyosított nekik bizonyos összegeket.²⁴

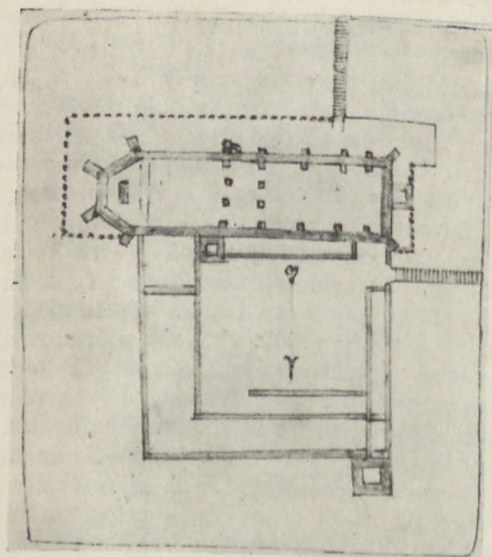
A korszerűsítési munkálatoknál az építőket az a cél vezette, hogy a jellegénél fogva tipikusan középkori várat legalább némiképpen a korabeli haditechnikai követelményeknek megfelelően képezzék ki. Így került sor a barbakán déli fala elé épített, ágyúlőrészekkel ellátott védőköpeny, a barbakán északi részét belül kitöltő földfal felépítésére, s a lakótorony tetőemeletének átalakítására, a pártázatos ágyúlőrészek kiépítésére. A falvastagításoknál tömérdek faragott kő került beépítésre, ezek a közeli pálos kolostor rommá lett maradványaiból származtak. A kolostor elpusztításának időpontját néhány tanúvallomás és királyi rendelkezés figyelembe vételével meglehetősen pontosan tudjuk rögzíteni 1552 április—június közé. Veszprém török kézre kerülése (1552. ápr. 10.) után ugyanis Horváth Péter és Gáspár, Choron László és Gyulaffy László, a környék földesurai, attól való félelmükben, hogy egyes megerősíthető épületeket, melyek védelméhez nem rendelkeztek elegendő erővel, a török megszállhat, felrobbantották a lövöldi, tálodai és vázsonyi kolostorokat.²⁵ Oláh Miklós 1552. június 20-án kelt oklevelében más mint megtörtént tényt írja le a pusztítást.²⁶ A kolostor köveinek felhasználásával készült erődítések tehát 1552 után készülhettek, minden valószínűség szerint még ebben a században, hiszen Veszprém 1598-ban történt másodszori visszafoglalása után a vázsonyi végvárnak egyre kevesebb jelentősége volt. (Valószínű egyébként, hogy 1593-ban rövid időre Vázsony is török kézre került.)

13. kép. Giulio Turco alaprajza a vázsonyi várról (1569)

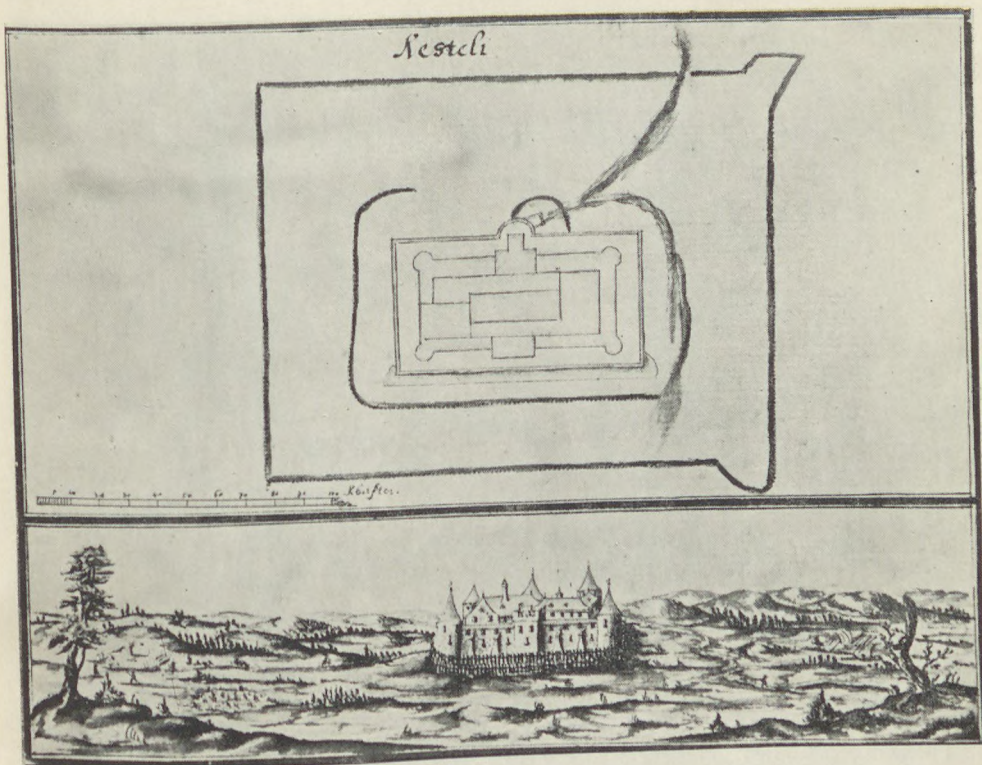

14. kép. „Vázsony” feliratú rajz Keszthelyt ábrázolja, a karlsruhei levéltárból (1667)

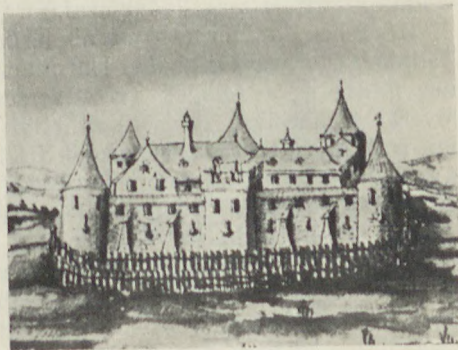
15. kép. Giulio Turco alaprajza a keszthelyi várról

A vár XVI–XVII. századi története bizonyosan világosabban áll előttünk a levéltári kutatások befejezése után, hiszen éppen erre a korra vonatkozó anyag kerülhet még elő bőségesebben. Annyi azonban nyilvánvaló, hogy a benne folyó élet egyáltalán nem segítette elő a hajdan ragyogó „palota” épségének megóvását. A XVII. század folyamán számos apró jeltől következtethetünk a fokozatos pusztulásra, bár nyomát találjuk annak is, hogy kisebb mértékű karbantartási munkákra időről időre sor került. Egy 1643-as tanúvallatás során arról értesülünk, hogy a megelőző évtizedekben megújították a lakótorony és a palota tetőzetét, helyreállították a várárokba dőlt falakat, pincét épí-

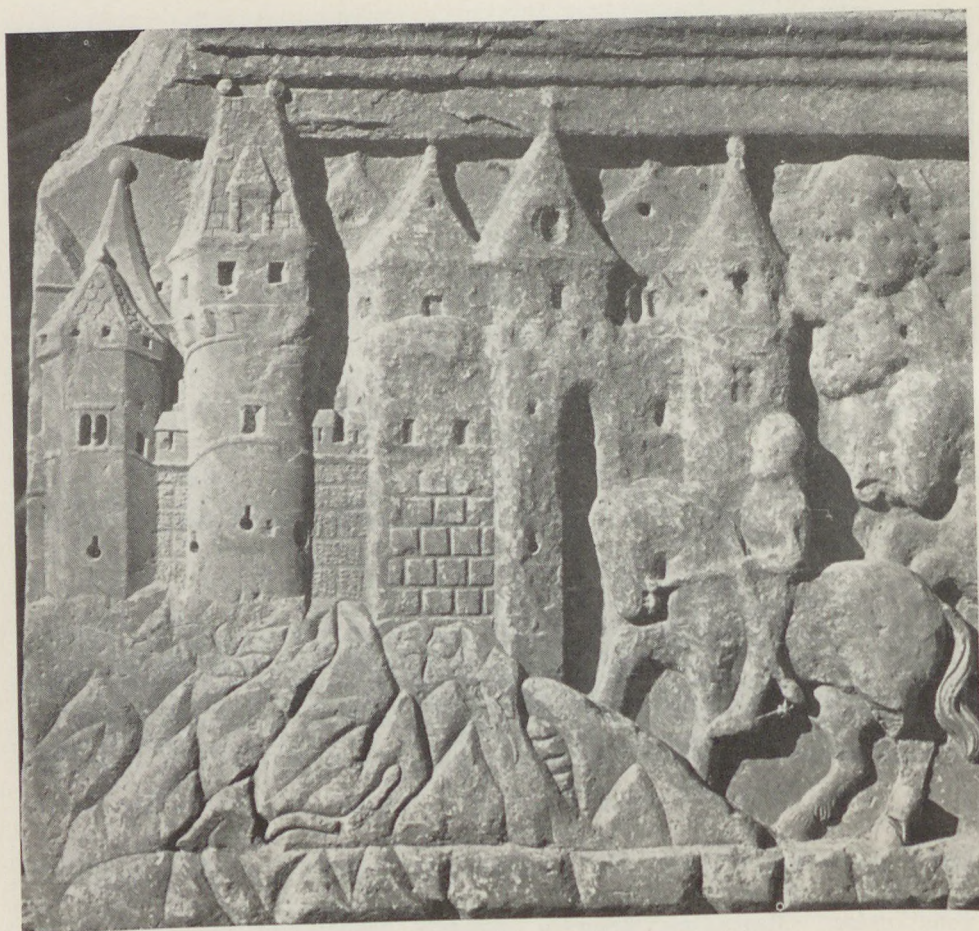

16. kép. „Keszthely” feliratú rajz Vázsonyt ábrázolja, a karlsruhei levéltárból

tettek stb.²⁷ Egy 1627-ben kelt osztozkodási okirat adja egyelőre — részletes inventárium híján — a legszükségesebb adatokat a palota beosztására vonatkozóan. Megtudjuk, hogy a nyugati palotaszárnynak egy emeleti traktusa volt, viszont a kápolna fölött még voltak lakóhelyiségek, sőt auditoriumot is említenek itt. (Már ennyiből is érthető, miért láthatunk az 1667 körül készített távlati rajzon az L alakú palotaszárnytól különálló, annál magasabbra nyúló épületszárnyat.) Jellemző az osztozkodás indoklása: „... az Vár in rectas et aequales partes dividaltassek, hogi kiki mind az ő portioian épithessön, ne allion illen pusztan, hogi eső es ho miat töb kár ne legien bene”. Az osztozkodásban részt vevők közösen vállalták a lakótorony, a négy bástya és a vár külső kapujának építésével, javításával kapcsolatos munkákat.²⁸ Az ilyen, kisebb-nagyobb falazásokhoz szükséges építőanyagok „kőbányája” továbbra is a kolostor-rom volt, bár a

17. kép. Távlati rajz a várról (A karlsruhei lapról kinagyítva)

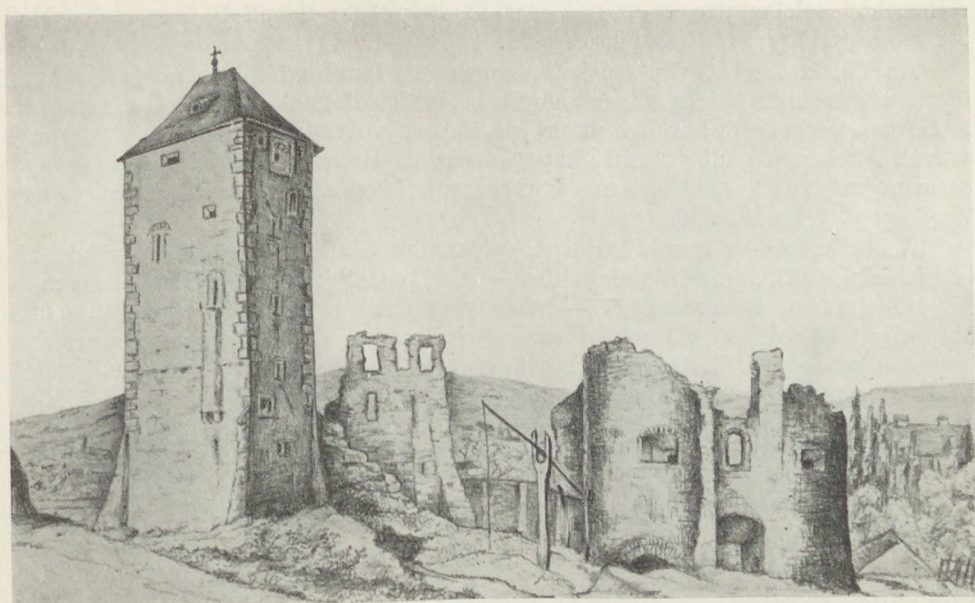

18. kép. Részlet a várban talált reneszánsz domborműről (Karáth J. felvétele)

pálosok évtizedeken keresztül állandóan igyekeztek a felrobbantást követő vandál pusztítást megakadályozni.²⁹

1649-ben, a Horváth család férfiágának kihaltával a Zichyek jutottak az uradalom és a vár birtokába. Harminckétezer forintnál többjükbe került a birtok megváltása és a zálogok visszaszerzése. Egy tanúvallomás alapján pedig azt következtethetjük: eleget költhettek az elhanyagolt épületek rendbehozatalára is.³⁰ A XVII. század második felében már kifejezetten a több ízben egymás után bekövetkezett török pusztítások (1663 és 1683) kárainak kijavításáról lehetett szó.³¹ Ez idő tájt még inkább a várórség volt úr a falakon belül, a földesúr családja aligha lakhatott Vázsonyban. A király által fizetett órségnek 1696-ban 127 tagját írták itt össze,³² s miután a vár szerencsésen kikerülte az 1702. évi várpusztítók figyelmét, a kuruc szabadságharc alatt még a vármegye tartatott benne kétszáz főnyi órséget.³³ Az 1710-es években azonban feltartóztathatatlannal megkezdődött a hadijelentőségét ekkorra már tökéletesen elveszített vár pusztulása.

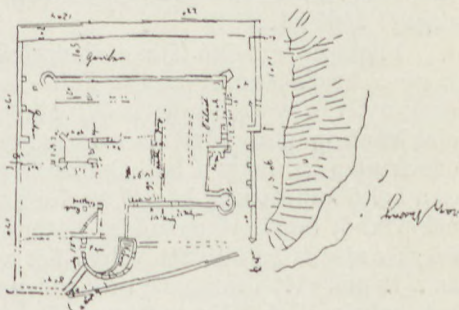
Egy ideig még említés esik a vár kapitányáról, személye azonban csakhamar azonosult a lakótoronyban létesített urasági börtön porkolábjáéval.³⁴ A vár

19. kép. Rómer ceruzarajza DK-ről

ekkor részben az uraság otthonául, részben tömlöcül szolgált, emellett a protestáns órség által az utóbbi évtizedekben már nem is használt kápolnát az erősen katolizáló Zichy Imre 1727-ben újraszenteltette, így ez a Szent Ilona kápolna volt 1773-ig a falu egyetlen katolikus temploma.³⁵ A későbbi évtizedek során az uraság is kiköltözött a várból a rezidenciájukul — amíg a XVIII. sz. végén ma is álló kastélyukat meg nem építették — egy háromszobás, kő- és földfalú zsúptetős épület szolgált.³⁶ 1756-tól kezdve viszont a várban találjuk az uradalmi pálinkaégetőt.³⁶

A XVIII. sz. második felében, különösen az után, hogy a régi plébánia-templom helyreállítása után a vári kápolna megszűnt, megindult a maradványok rendszeres pusztítása. A környék számos épületét a vár köveiből építették. 1776-ban a Zichy birtokok összeírását végző Boronkai szolgabíró a jó állapotban levő lakótornyon kívül a vár többi részét romban állónak tünteti fel.³⁸ 1848 óta már a börtön sem állott fenn többé. A vázsonyi uradalmat 1851-ben eladó Zichyek utoljára a vár palotaszárnyának egy épen maradt termében (a kápolnában?) gyűltek össze.³⁹ 1857-ben a lakótorny tetőzete is leégett,⁴⁰ s csak a Rómer Flóris szorgalmazására fellépő Műemléki Bizottságnak köszönhető,⁴¹ hogy a vázsonyi vár utolsó épen maradt része valamiféle „műemléki gondozásban” részesült. Az uradalom a tornyot lapos bádogtetővel lefedette, az ablak-

20. kép.
Rómer Flóris alaprajzi vázlata a várról
(Orsz. Műeml. Felügyelőség)

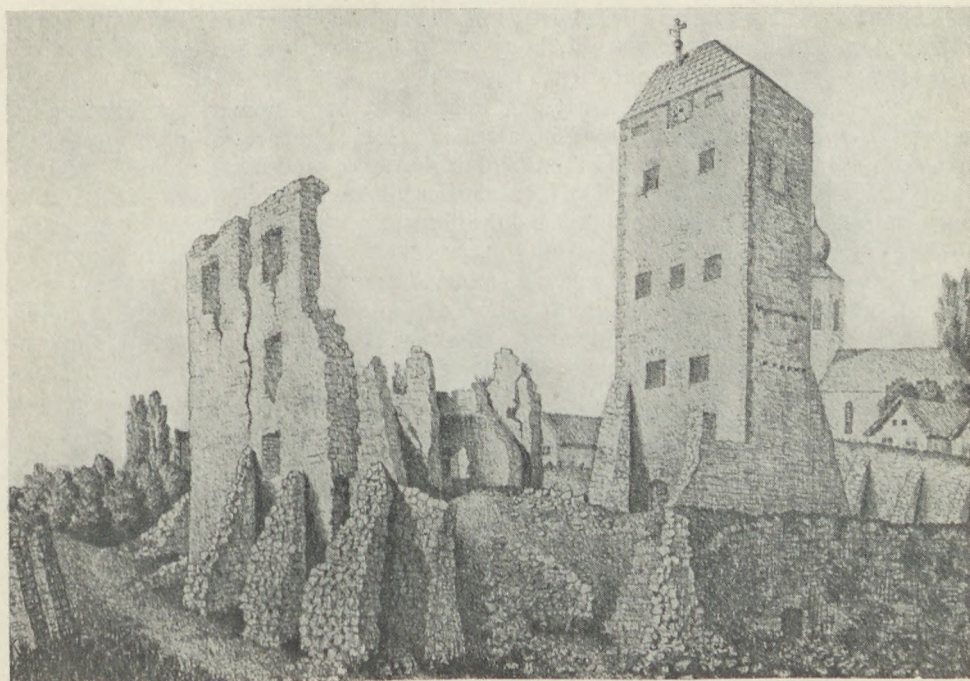
nyílásokat befalaztatta s az első emeleti helyiségbe telepített öreg cselédekkel a romok „felügyeletét” is biztosította.

Az építéstörténeti kutatáshoz elengedhetetlenül szükséges ábrázolásanyag összegyűjtése már befejezettnek mondható, ha gazdagnak nem is. Összesen két, hitelesnek tekinthető, korabeli alaprajzunk és egy távlati rajzunk van a vázsonyi várról. A várrom múlt századi állapotát viszont Rómer alaprajzi vázlata és egy ceruzarajza mellett még egy másik ceruzarajz, továbbá egy acélmetszet és egy fénykép alapján vizsgálhatjuk.⁴²

A két korabeli alaprajz közül az értékesebb Giulio Turco 1569 körül készített felmérése (13. ábra)⁴³ fő méretekben — ha a „passa” jelzésű léptéket az 1,89 m-es bécsi öllel számolva használjuk — viszonylag elég pontosan egyeztethető a mai alaprajzi felvételekkel. Csupán az É-i várfal mérete tér el lényegesen a rajzon a valóságos helyzettől. Ennek a hibának egyik oka az, hogy Turco a K-i külső várfalat egyvonalban futónak húzta meg, holott e falnak a barbakántól É-ra eső szakasza 2,5 m-rel kijebb esik a D-i szakasztól. Ugyancsak elmeréssel magyarázhatjuk a barbakánhoz kapcsolódó kapusoros helyzetének eltolódását a rajzon.

E kis hibák igen keveset vonnak le Turco felmérésének értékéből, amely számunkra nemcsak a vár XV. századi, hanem nagyjából a kibővítés utáni, tehát XV. századvégi állapotot is megőrizte. Az alaprajz segítségével már a feltárások megindulása előtt világosan láthattuk az elvégzendő munkát, s az ásatásokat tervszerűen irányíthattuk. Turco alaprajza egy hossznegyszögű, szabályos négyсарокторnyos várépületet ábrázol, melyet külső fallal körülvett árok vesz körül. E külső fal K-i szakaszából kiugrik a bejárat védelmére épített barbakán, melybe a kapusoroson keresztül egy nagyobb mélyedésen (árkon?) átvezető fahídon lehetett bejutni. A várépület tömbjéből a lakótornyos és a saroktornyokon kívül a belső kaputorony s azzal egyvonalban a nyugati fal középvonalában kisebb méretű, de hasonlóképpen négyzetes alaprajzú torony emelkedik ki. A saroktornyokat és a két szögletes tornyot összekötő védőfolyosó-rendszeren belül a hosszúkás belső udvart minden oldalról körülvevő épülettömböt, a palotát találjuk. Ennek DK-i sarkát alkotja a lakótornyos. Nyilvánvalóan tűnik, hogy a palota nyugati szárnyát ehhez építették hozzá. Érdekes, hogy a körülfutó védőfolyosó-rendszer az épülettömb ÉNy-i sarkán megszakad. Helyén a kápolnát találjuk, melynek hossza és szélessége különben megegyezik a folyosó méreteivel. Az itt található falmaradványok vizsgálata, feltárása még nem fejeződött be, de máris felvethető a kérdés: nincs-e esetleg szó arról, hogy e védőfolyosó helyére építették a kápolnát? (Ezzel egy újabb építési periódust feltételezhetnénk a XV. sz. vége és 1560 között!)

Figyelemre méltó Turco alaprajzán még néhány kis részlet. Így például az, hogy a barbakánnál végzett külső és belső falvastagításokat nem jelzi, holott azok nyilván igen szembetűnők voltak, sőt a külső falköpeny a barbakán eredeti alakjának pontos felmérését is megakadályozta volna. Azt következtethetjük ennek alapján, hogy a barbakánon végzett átépítések 1569 utániak. A barbakán és a belső kaputorony között a várárkot — a rajz szerint — délről kőfal, északról cölöpökből készített palánkfal határolja. Ez nem jelenthette azonban, hogy az árkot e részen betöltötték volna. Sőt valószínűleg még ki is mélyíthették, amint az a kapuk előtti farkasvermek kiképzésénél szokás. Turco itt hidat jelez, melynek helyén 1955 telén valóban előkerültek olyan gerendanyomok, melyek a híd maradványainak tekinthetők. A farkasverem feltárását azonban egyelőre nem folytattuk.

21. kép. Ismeretlen szerző ceruzarajza DNY-ról (1857 előtt)

A vár területén folyó feltárások befejeztével feltétlenül sort kell kerítenünk a Turco alaprajzán jelölt külső palánkfalnak, különösen a barbakán előtti részletének felkutatására is. Ezek ugyancsak a védelmi berendezés tartozékai s ma több méteres földréteg takarja őket. A környék tereprendezése során viszont ennek a külső palánkfalnak érzékeltetését is szükségesnek látjuk.

A második egykori felmérés s a hozzátartozó távlati rajz egy évszázaddal későbbi. Egy, a balatonfelvidéki várakat ábrázoló sorozat darabjaként 1667 előtt készült s a karlsruhei nagyhercegi gyűjtemények térképtárában található.⁴⁴ Bár ez a sorozat már korábban ismeretes volt, néhány alaprajzának hitelessége iránt érthető kétely támadt, mert a térképek feliratában jelzett vár valóságos alaprajzával a felvétel egyáltalán nem egyezett. Így volt ez a „Vazon” jelzésű lap esetében is (14. ábra), mely inkább egy kolostort ábrázolhatott, de a vázsonyi vár alaprajzát semmi esetre sem. Ezt a felmérést Turco Keszthelyről készített alaprajzával (15. ábra) vettem össze, a kettő teljesen megegyezik. Ennek alapján természetes volt azt következtetni, hogy a „Kesteli” feliratú lap (16. ábra), melyet Glaser Keszthellyel, mások az abaúji Gesztellyel azonosítottak, Vázsony várát ábrázolja. Hasonló, a másoló által elkövetett hibáról, névcseréről, esetleg más alaprajzunknál is szó lehet, erre a jövőben figyelemmel kell lenni.

A karlsruhei alaprajz sokkal kevésbé hiteles, mint Turcoé. Elsősorban a léptékre vonatkozik ez. Ha a „Klaffter”-ben megadott mértéket az 1,89-es bécsi öllel számítjuk át, a valóságban 48×65 m-es alapterület helyett 85×160 m-es méreteket kapunk.⁴⁵ Az alaprajzot mégsem tekinthetjük Turco nyomán készült másolatnak, több részlete is feltétlenül helyszíni megfigyelésről tanúskodik. Így

példaként a vár Ny-i külső fala mellett, közvetlenül földsáncot is jelez, amit Turco rajzán nem találunk. Igaz viszont, hogy az épülettömb belső beosztása zavaros, a barbakánt és a belső kaputornyot egyaránt torzítva ábrázolja.

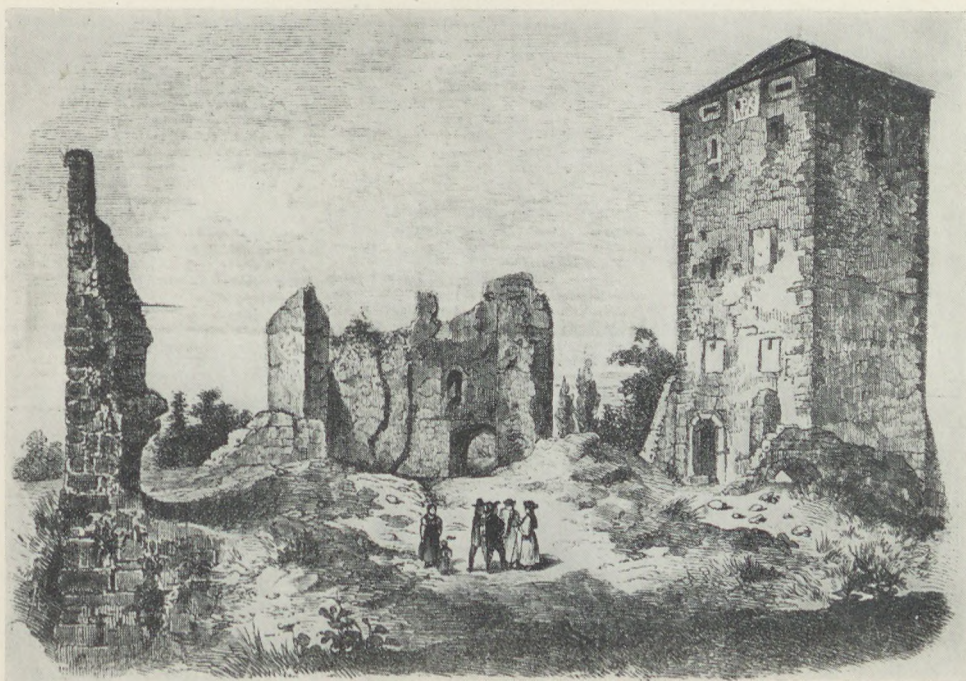
Jelentős értéke azonban a rajznak még az is, hogy nemcsak a Turco által jelzett, a várat közvetlenül övező palánkot jelöli, hanem feltüntet egy jóval nagyobb kiterjedésű, két sarkán bástyához hasonló kiugrással ellátott palánkfalat is. Ez nyilván a XVI—XVII. századi erősítési munkák folyamán készült. Igen valószínű, hogy e palánkfalon belül állhattak a várban szolgálatot teljesítő, de a XVII. század folyamán egyre inkább gazdasági munkával foglalkozó katonák házai, amelyekben családjukkal együtt éltek. A már fentebb idézett 1696-os összeírás szerint a várórség minden egyes tagjának saját háza volt; lényegében belőlük került ki a falu népessége, minthogy a Zichyeknek mindössze három jobbágy-családjuk élt Vázsonyban. Részben tehát a falu történetét is tisztázza e palánkfal, világos ugyanis, hogy a középkori Vázsony, amely a Séd patak túlsó partján a vártól 500 m-re esett, a XVI. század folyamán pusztán maradt, lakosai ide települtek át. A palánk kiterjedését (amennyiben a lépték egyeztetése sikerül) helyszíni azonosítás, néhány kutatóárok segítségével meg tudjuk majd határozni és szerkezetét is megvizsgálhatjuk.

Nagyobb jelentőségűnek kell tartanunk az 1667 körüli alaprajznál az ezzel egy időben készült távlati rajzot (17. ábra), melyet ugyancsak a helyszínen készítettek. A rajzoló Ny-ról, nagyjából a pálos kolostor romjainak tájékáról vetette papírra a vár nyugati oldalát. Jól látható rajta a kétszeres palánkfal mögött a külső várfal szintjéből jóval magasabbra emelkedő épülettömb Ny-i homlokzata, támpillérei (ezek a várárok még feltáratlan részében, az omladék alatt rejtőzhetnek), a két saroktorony és a középső, pártázatos bástya. Jellemző, hogy e rajz is, akárcsak Turco 100 évvel korábbi felmérése, a vár ÉNy-i sarkán tornyot jelez. Ennek ma már a terület feltárása után csak alig észrevehető nyomait találtuk, ugyanis lebontották, és helyébe az épülettömb ÉNy-i sarkát megtámasztó, 3 m hosszú és 1 m-nél szélesebb ormótlan támpillért építettek. Ez bizonyára a XVIII. sz. elején, a kápolna helyrehozatala alkalmával készülhetett el, Rómer alaprajzi vázolata ezt a támpillért ábrázolja.

A tornyokat összekötő védőfolyosó, mint a távlati rajzból kitűnik, legalább kétszintű volt, féltetősen csatlakozott a palotaépülethez, melynek kifelé a várárokra csak a legfelső — harmadik — szinten levő ablakai nyíltak. A rajzból ítélve a saroktoronyok sem lehettek túlságosan magasabbak, még a lakótorony sem emelkedik sokkal magasabbra, mint a hozzáépített palotaszárny. A rajz, ha a kápolnatetőzetnek K—Ny-i vonalát kissé elfordítva is ábrázolja, világosan jelzi, hogy ez az épület külön állhatott, s valamivel magasabb lehetett az L alakú palotánál. Ennyiben foglalhatjuk össze a távlati kép lényeges vonásait. Aligha kétséges, hogy rekonstrukciós kísérleteknél, helyreállítási tervező munkánál e rajz nélkülözhetetlen támpontokat szolgáltat.

Feltétlen megérdemli a közlést a beszámolóban már említett reneszánsz dombormű, melyet 1956 őszén a Váruddvar víztartó medencéjébe beépítve találtunk. XV. századi várat ábrázoló részlete (18. ábra), bár az eddigi vizsgálatok alapján még nem dönthető el, vajon Vázsonyt ábrázolja-e, korabeli ábrázolásaink jelentős értéke.

Rómer Flóris az 1850-es években, nevezetes bakonyi kirándulása alkalmával jutott el Vázsonyba, ahol valamennyi műemléket alapos vizsgálat alá vett.⁴⁶ Legtöbbet természetesen a várban időzött, erről készítette a legtöbb feljegyzést, felmérést és rajzot.⁴⁷ Alaprajzi vázolata (19. ábra) számunkra annyiban

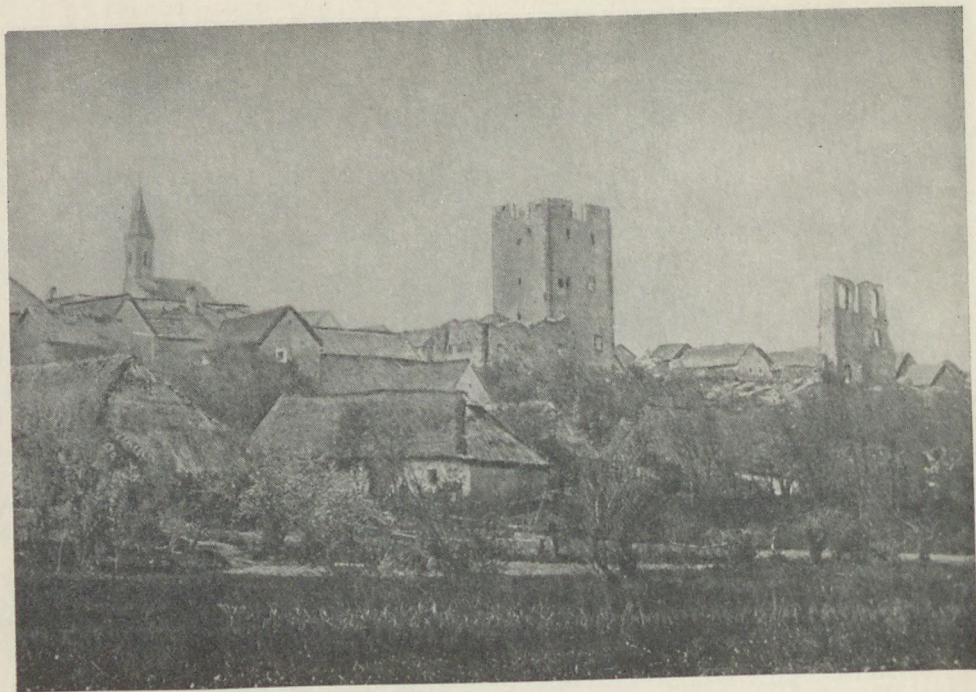
22. kép. Fametszet a várromról (Budapesti Visszhang, 1857)

értékes, hogy vizsgálata alapján elhatárolhatjuk az elkészülése óta eltelt 100 év pusztítását a korábbi időszakétól. Mint annyi más várromunknál, itt is bizonyítja Rómer rajza: mennyivel épebben állott, alaprajzában sokkal inkább felismerhető volt akkor a vár, mint napjainkban! A palotaszárnyak belső falait és a belső udvart már akkor omladék borította, nagyjából kivehetetlen volt a lakótoronytól D-re és DK-re eső terület, továbbá a belső kaputorony környéke is. Jóval épebb volt azonban a palota északi főfala és környéke, még a saroktoronyok némelyikének körvonalait is ki lehetett venni.

Ha hihetünk e téren Rómer rajzának hitelességében, az É-i várfalon túl eső domboldal kiképzését (a falak közvetlen környékén árok vagy elegyengetett rész, ezután meredek lejtő), ennek alapján kell végeznünk.

Távlati rajza (20. ábra) DK-i irányból mutatja a romokat. A lakótorony sátoorteteje még ép, középtűt a háttérben két emelet magasságig nyúlik fel a palota s egyben a kápolna főfala. A rajzon lemérhetjük a barbakán azóta történt pusztulását is: ennek második emeleti szintjéből a kapusoros fölé épült toronyhelyiségbe nyíló ajtaja ma már hiányzik. Ez egyébként mutatja azt is, hogy a barbakán és az előtte emelkedő tornyocska egyforma magas lehetett.

Egy másik ceruzarajz (21. ábra) a műemléki tervtár rajzai közül került elő (nem valószínű, hogy Rómer készítette volna, bár kétségtelen, hogy ez is 1857, a lakótorony tetőzetének leégése előtt készült). ÉNy-ról ábrázolja a romokat. A sokat emlegetett É-i főfal e rajzon tanulmányozható a legjobban. Eszerint a kazamata fölötti szinten („földszint”?) levő kápolna fölött még két emelet állott. A rajz ugyanakkor jól mutatja, hogy a külső várfalat és az épülettömböt is sűrűn,

23. kép. A lakótorony, barbakán és a palota É-i főfala, ÉK-ről (Fényképfelvétel 1900 körül)

a vázsonyi építkezésre jellegzetesen megtámasztó pillérek, ha leromlott állapotban, de mind állottak. A helyreállító munka megkezdéséig ezek mind lepusztultak. Felfalazásuknál ezt a rajzot is figyelembe vettük.

Közel egy időben az egykori ceruzarajzokkal egy folyóiratban⁴⁸ megjelent egy acélmetszet (22. ábra), amely ugyancsak helyszínen készültnek látszik. Impozánsan emelkedik még ki a rajzon a romok közül a barbakán tömbje, bár jól látszik — Rómer alaprajzának igazolásaként —, hogy a palota és a belső udvar egészen a lakótorony első emeleti bejáratáig feltöltődött és áttekinthetlenné vált. A palota északi főfalához csatlakozik alul a kápolna diadalíve, fölötte egy ajtónyílást látunk (esetleg az auditoriummal lehet kapcsolatban?).

A vár ábrázolásainak sorát egy fénykép zárja be (23. ábra).⁴⁹ Keletkezésének időpontja a XIX. század végére tehető. A háttérben még látható az evangélikus templom tornya, amelyet 1904-ben bontottak le.⁵⁰ Így ez a felvétel egészen a közeli félévszázad szomorú eseményévé tolja ki a palotaszárny főfalának ledőlését, sőt még a barbakán egy falszakaszának leomlását is.

Éri István

¹ A régészeti munkában hosszabb-rövidebb ideig részt vettek és részt vesznek: Dienes István, Kozák Károly és Parádi Nándor. Közreműködésüket és hasznos megfigyeléseiket ezúton is köszönöm.

² A vár helyreállítását kezdettől fogva Sedlmayr tervei alapján végezzük. Ő készítette 1955-ben a felméréseket is. A helyreállítás helyszíni vezetésében részt vettek Ágostházi László és Rosta János szigorló építésmérnökök.

³ Gerő L.: A magyarországi várépítészet (Bpest 1955) c. mű ide vonatkozó leírását, a légifelvételt s a hozzá mellékelte alaprajzi vázlatot (130–133. old.). — A vázlatot s a lakótorony felmérését Hajnóczy Gyula készítette 1952-ben a Műemléki Hivatal megbízásából. — Jellemző az ekkori állapotokra, hogy még a barbakán sem volt kivehető: „A vár elpusztult

részei közt feltűnik egy — nagyjából — köralaprajzú épület összeomlott tömege, melyen ajtók és ablakok kiromlott keretei ásitának üresen, valószínűleg gazdasági épület lehetett (!)” — Műemlékvédelmi Szemle, 31. sz. Kny., a Technika 1945. évi 2. számából.

⁴ Tervrajzát Gerő László készítette. A torony helyreállítását tanácsaival mindvégig segítette.

⁵ A kiállítást a Múzeumi Főosztály kiállításrendező csoportja rendezte, Donáth Gyula grafikusművész és Sedlmayr János közreműködésével, e sorok írójának tervei szerint. A felmerült költségek fedezésében jelentős részt vállalt a Megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatala is.

⁶ Folyamatosan sort kerítettünk a jelentősebb leletek publikálására is. (A reneszánsz dombormű a Művészettörténeti Értesítő, a napóra a Folia Archaeologica idei évfolyamában.) „A nagyvázsonyi Kinizsi-vár” címen a megyei Idegenforgalmi Hivatal jelenteti meg az eddigi eredmények népszerű összefoglalását.

⁷ Udvari Pál vázsonykői várnagy (castellanus castri Wasonkew) nevét említik. Teleki J. : A Hunyadiak kora. XI. 383. old.

⁸ Zichy Okmánytár. I. 24. old.

⁹ Csánky D. : Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. 674. old.

¹⁰ Mályusz E. : Zsigmond-kori Oklevéltár. I. 409—410. old. — Vázsony nevét több ízben írják a XIII. sz. folyamán Wesun-nak, ez is mutatja, hogy a Vázsony—Vezseny esetében lehet szó hangváltozásról.

¹¹ Kumorovitz B. : Veszprémi regesták. 319. old.

¹² Uo., 331. old. — A vár leírását I. Gerő L. : A magyarországi várépítészet. 232. old. Alaprajzát és rekonstrukciós rajzát közlik : Lipták—Zákonyi : Balatonfüred c. művekben, 171—172. old. (Mindkettő Sedlmayr J. munkája).

¹³ A fentebb említett 1386-os oklevélen kívül errevonatkozóan egy 1389-ben és egy 1394-ben kelteztet ismertünk. Mályusz : i. m. 93. old., illetve 409—410. old.

¹⁴ Glaser L. : Dunántúl középkori úthálózata. Századok, 1929. 142. old. — Itt jegyzem meg, hogy Zádorvár említésével a későbbiekben egyáltalán nem találkozunk, 1651-ben említik csupán, „desertum Pusztavár” néven. OLT NRA 235 f. 57.

¹⁵ 1436-ban Vezsenyi Miklóst és Jánost „in porcione sua possessionaria, in possessione Chepel vocata habita” idézik meg. Lásd Pannonhalmi rendtörténet. X., A tihanyi apátság története, 334. old.

¹⁶ Entz G. : Középkori végrendeletek művészeti vonatkozásai. Művészettörténeti Értesítő 1953. 171—175. old.

¹⁷ Zichy Okmánytár. XI. 123. old.

¹⁸ Jelzi ezt a fenti évszámmal ellátott s a templom falába beépített kőlap. Lásd Genthon I. : Magyarország műemlékei. 483. old.

¹⁹ Bár a kolostor alapítását szentesítő, részletes, a birtokadományokat határjárással hitelesítő oklevél csak 1483-ban kelt (lásd Békefi R. : A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. 237. old.), Kinizsi már az előző év februárjában búcsúlevelet szerzett a templom látogatói számára (lásd Történelmi Tár. 1899. 248. old.). Nyilvánvaló, hogy a kolostor lényegében már 1483 előtt felépült.

²⁰ Gömöry G. : Miksa római király naplójából, Magyarország elleni hadjárata alatt. Hadtört. Közl. 1891. 274. old.

²¹ „Addig Kinizsi Pál elvivé az ő seregének egy részét és visszavevé Vásson várast, melyet a németek elfoglaltak vala...” Heltai Gáspár : Magyar Krónika. (Magyar Századok, szerk. Tolnai Gábor) 475. old.

²² 1519-ben megölette férjét, halálra és birtokainak elkobzására ítélik. II. Lajostól kegyelmet kap, 1527-ben azonban kegyelemlevelét érvénytelenítve János király Bodó Ferencnek adományozza a birtokot, az 1530-as évek zűrzavara után pedig a második férj rokonai ültek be az ekkor már csupán a vázsonyi, adonyi és tiszavezsényi uradalmakra zsugorodott birtokba. — Lásd Lukács P. : Kinizsyné Magyar Benigna örökösei. Turul 1934. 66. skk.

²³ Vásonkői Horváth Gáspár leveléből. 1554. máj. 28. „Pedites, qui in Vason existunt, non mei, sed maiestatis regiae sunt.” Lukinich I. : A Podmaniczky család története. IV. 562. old. — A török hódoltság korában, 150 éven keresztül az őrséget, melynek létszáma 50—100 fő között mozgott, mindvégig a király fizette. Lásd OLT Zichy Itár 61. f. 63. (1587); NRA 993. f. 45. (1648 körül) stb., stb.

²⁴ 1549-ben vázsonykői Horváth Péter 150 Ft-ot kap „ad conservationem Arcis ejusdem Vasonkeo”. Lásd OLT NRA 8 f. 52.

²⁵ „... az urak el teortek az lövődi clastromot ; Taladit es ezt a Szent Mihalj Clastromot, felven attul, hogy az Török belejek szall...” Lásd OLT Acta Paulinorum 570. f. 12.

²⁶ OLT Acta Paulinorum 570. f. 9. „Monasterium... destructo...”

²⁷ OLT Zichy Itár 61. f. 78.

²⁸ OLT Zichy Itár 61. f. 74.

²⁹ 1651-ben, vázsonyi javaik bérbeadási szerződésében ismételtelen kikötik: „... lapides de ruderibus dicti Claustris asportari non permittet.” Lásd OLT Acta Paulinorum 572. f. 46.

³⁰ Bottka Ferenc tisztartó vallomása 1673-ban: „... hol többel, hol kevesebbel váltogatot az jóságban magához, az épületeken kívül, melyre mit költöt, maga tudgya (t. Zichy).” Lásd OLT Zichy ltár. 62. f. 115.

³¹ Zichy Imre levele 1723-ban a pálosokhoz: „... már két izben pusztult el az Haborukban Váson, ha én mindenkor ki gyűhettem és építhettem, kgltek is... oda gyűhetett volna...” Lásd OLT Acta Paulinorum 264. f. 13.

³² Pákay Zs.: Veszprém vármegye története a török hódoltság korában a rovásadó összeírás alapján. 50. old.

³³ Történelmi Tár. 1899. 217.

³⁴ Német G.: Adatok Nagy-Vázsony történetéből. 118. old.

³⁵ Uo., 86. és 118. old.

³⁶ Uo., 116. old.

³⁷ Uo., 119. old.

³⁸ „Vetustate adeo attrita ut priori in parte jam desolata rudera potius repraesentare videatur; praescripta tamen Turris... in bono consistentiae statu perdurat.” Lásd uo., 120. old.

³⁹ „Mondják, hogy a fészektől megváló Zichyek a rombadólt várba egy termet hamarjában restauráltak a benne utoljára összejöttek s pár napra a családi találkozás után az is összedólt.” Lásd uo., 97–98. old.

⁴⁰ Uo., 121.

⁴¹ „Rómer jelenti, hogy a nem régen leégett n. vázsonyi vár donjonja, mely a tűz előtt még egészen ép volt, most pusztulásnak indul s hogy ezt akadályozni kellene...” Lásd Műemléki Bizottság irattára. 1872. okt. 9. 96. és 107. old.

⁴² Könyöki vázsonyi felmérése (rajzát és hozzáfűzött magyarázatait l. a Műemléki Bizottság irattárában és tervtárában 1886. febr. 11. 10. sz. alatt) általában és részleteiben is hibás, számunkra egyáltalán nem használható adatokat tartalmaz.

⁴³ Először közölte Faller J.: Csesznek, Palota, Vázsony és Veszprém 16. századi alaprajzai c. munkájában.

⁴⁴ Glaser L.: A karlsruhei gyűjtemények magyar vonatkozású térképanyaga, 43. old.

⁴⁵ A valóságot viszont akkor közelíthetnők meg a legjobban, ha a lépték mértékegységét 1 m körülinek vesszük: méterben számolva 45×85 méteres mérethez jutunk.

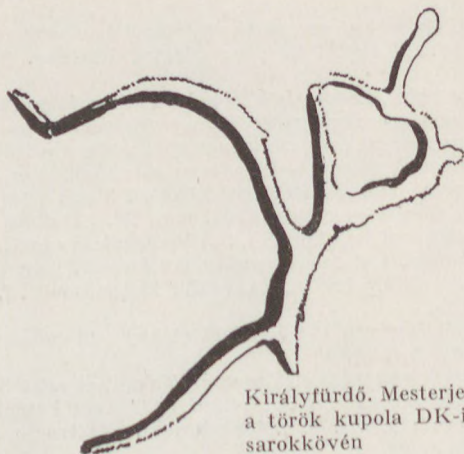
⁴⁶ Lásd erre vonatkozóan „A Bakony” c. munkája 179–180. old.

⁴⁷ Ma a Műemléki Felügyelőség könyvtárában őrzött Rómer-hagyaték XVII. csomagjában 1–10. alatt találjuk e rajzokat.

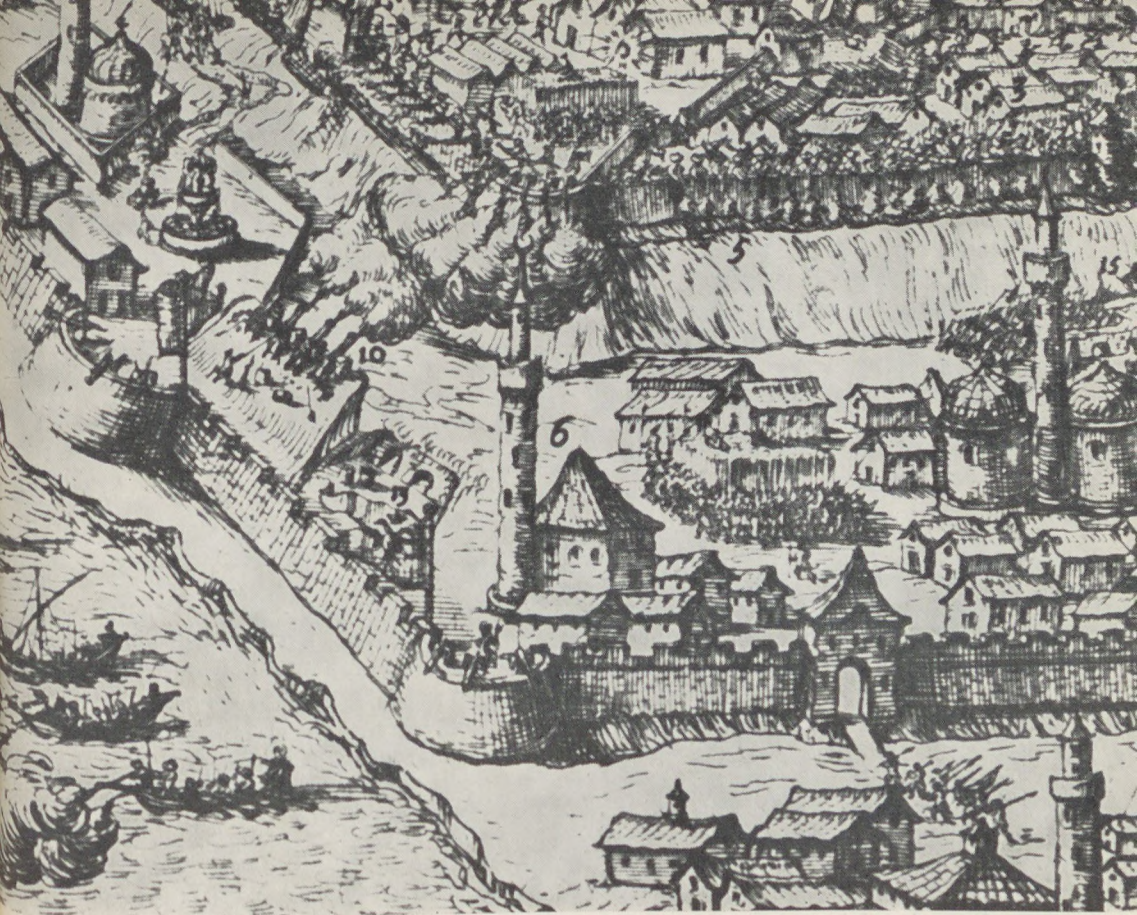
⁴⁸ Budapesti Visszhang. 1856. 51. sz. 417. old. — A lap a rajzot Vereby Soma: A nagyvázsonyi vár omladéka c. cikkének illusztrációjaként közli.

⁴⁹ A fénykép a falu más részleteit ábrázoló három további felvétellel együtt a nagyvázsonyi plébánia folyosóján volt elhelyezve. Valószínű, hogy Németh Gábor, a falu történetét elsőnek felkutató plébános készítette, aki 1895-ben került Vázsonyba.

⁵⁰ A zalai ág. hitvall. evang. egyházmegye múltja és az egyházmegyei gyülekezetek története. 90. old.

Királyfürdő. Mesterjegy a török kupola DK-i sarokkővén

A Víziváros északi csücske, Vincenzo Mariotti 1684-ben készült rézmetszetéről

A KIRÁLYFÜRDŐ HELYREÁLLÍTÁSA

Fővárosunk múltjának, művészi és történelmi emlékeinek barátai örömmel figyeltek fel néhány évvel ezelőtt a Fő utcai Királyfürdő helyreállításának megkezdésére. Valóban az utolsó pillanatban történt ez. A rongált, elhanyagolt épületek magukra hagyatva hamarosan összeroskadtak volna. Ma ez a veszély már elhárult. A műemlék legértékesebb része, a törökkori épületmag állagbiztosítása s külsejének helyreállítása befejeződött, az épületcsoport későbbi részeinek munkálatai pedig folyamatban vannak. A helyreállítás sok, tárgyi ismereteinket gazdagító, örvendetes meglepetéssel szolgált, és olyan elvi problémákat vetett fel, amelyek a szakembereket és a műemlék barátait méltán érdeklik.

A Víziváros északi csücskében a városrész ősi főforgalmi ere mellett bújik meg szerényen a Királyfürdő. Négy régi műemlékfürdőnk között a legkevésbé ismert, valóságos hamupipőke volt. Méretekben felülmúlták a többiek, szűkölködött olyan nevezetességekben, mint a Császárfürdő malomtavának forróvízben élő halai és egzotikus növényei. Belső tere nem volt oly monumentálisan gazdag alakítású, mint a Rudasfürdőé, múltját sem lehetett több-kevesebb hitelességgel és romantikával Mátyás király idejéig visszavezetni, mint a Ráczfürdőét. Nem csoda hát, hogy az egykori források igen szükszavúan foglalkoznak

vele, múlt századi helytörténezeink és műtörténezeink szintén elhanyagolták. Ennek az elfeledettségnek is volt előnye. Mikor a századforduló táján a többi ősi budai fürdőt modernizálták, átépítették és sajnos, ezzel hitelességük egy részétől is megfosztották, e fürdő török kupolái — megbújva a barokk sátozott és az évszázados törmelék és szemét védelme alatt — a hódoltsági fürdők hiteles külső képét őrizték meg számunkra. A műemléki helyreállítás ezért elsősorban az épületben található nyomokra támaszkodott, s csak igen kis mértékben használhatta fel az írott források adatait. A fürdő feltárt ősi falai szólaltak meg olyankor is, amikor az építéstörténetre vonatkozóan az írott források némák maradtak. A különböző adatok egybevetéséből ma már az emlék építéstörténete elég világosan áll előttünk.

*

A Királyfürdő építettségének egészen napjainkig Szokollu Musztafa basát tartották. Valószínűbbnek látszik azonban, hogy közvetlen előde, az „Oroszlán” melléknéven ismert Arslán basa személyében kell azt keresnünk. Arslán volt az, aki jelentékenyen megerősítette és átépítette a Vízivárost övező falgyűrűt, csak ez után az erődítési munka után merülhetett fel logikusan a falakon belüli fürdő lehetősége. A falgyűrű megerősítésével egyidejűleg építették fel tehát fürdők török kori magját és kötötték azt össze, csaknem másfél kilométer hosszú, az ostromlók számára hozzáférhetetlen föld alatti csővezetékekkel az északi fürdőcentrumban levő forrással. Az építkezés Arslán hivatalbalépése, vagyis 1565 májusa és a szultán parancsára 1566 augusztusában történt megfojtása közötti időben ment végbe. A félbemaradt munkát utóda, a nagy építkezéseiről híres Szokollu Musztafa basa fejezte be a kupola átboltozásával, a fürdő teljes kiépítésével és felszerelésével.

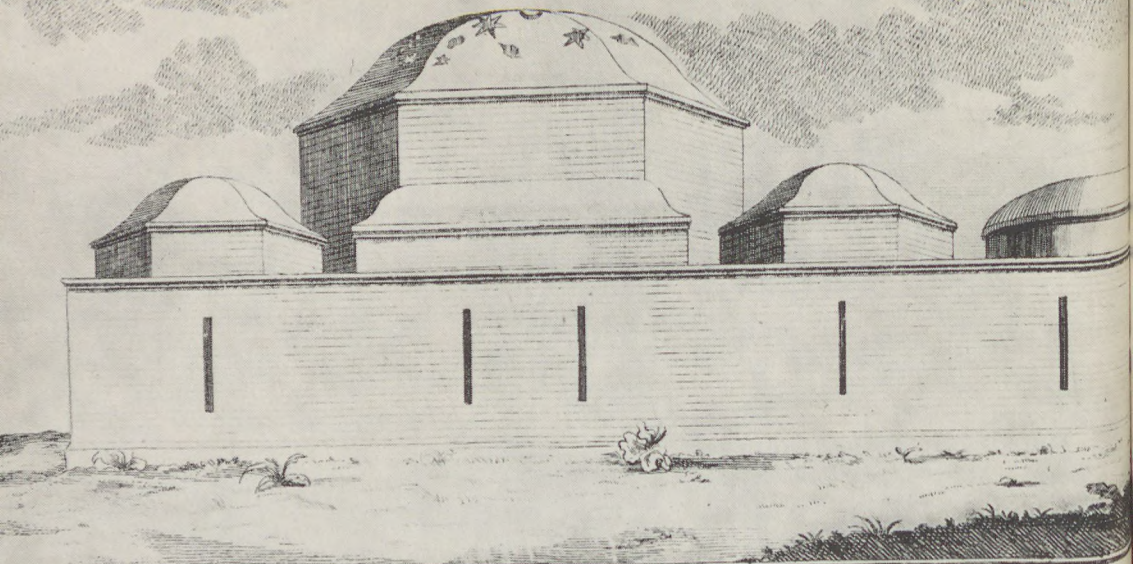
A török kori fürdő középpontja, a thermálmedencét magába foglaló nagy csarnok Budán két típust mutat. Az egyik körüljárós és oszlopos. Gazdagabb megoldású, mint a Rudasfürdő öse, vagy az azóta elpusztult Veli bég fürdője volt, a másik egyszerű térképezésű, amelynél a kupola közvetlenül a csarnok határfalain nyugszik. Ez utóbbi típus képviselője a Királyfürdő. Központi kupolateréhez északról három kisebb tér csatlakozott, dél felé pedig emeletív dongaboltozattal fedett helyiség. A déli oldalon további helyiségek csatlakoztak. Jelenlény kiterjedésükről és magasságukról a helyreállítások előkerült kőkeretezésű ablakok tanúskodnak. Maga a nagy központi fürdőcsarnok nyolcszögű. Minden egyes nyolcszögdalába mély fülkék vágódnak be, amelyeket hatalmas, enyhén csúcsíves hevederek boltoznak át. A nyolcszögű tér fölé gömbkupola feszül, a pillérek között az átmenetet csegelyek közvetítik. A pillérek lábazat nélkül állnak a csarnok padozatán, és fejezet közvetítése nélkül támasztják alá a közöttük feszülő hevedereket. A tér határfalain, pilléreken, csegelyeken és a kupolán minden további architektonikus tagolás hiányzik. Hatalmas erő és monumentalitás van az építészeti nyelv e szűkszavúan egyszerű fogalmazási módjában. A formák és arányok archaikusan ható nehézségét, tömörségét a medencéből felszálló párák lebegő játéka, s a kupolán átszűrődő fénysugarak nyalábjai oldják fel, bizonytalanul mesészerű hangulatot kölcsönözve a nagy fürdőcsarnoknak.

A XVIII. sz. első éveiből ránk maradt a Császárfürdő török kori ősenek ábrázolása. Egyetlen támpont volt ez a jelenlegi helyreállításig, amelynek segítségével megkísérelhettük magunk elé állítani a hódoltsági Buda gyógyfürdőinek külső képét. A Rudas és Ráczfürdők külső architektúráját ugyanis a későbbi átépítések, sajnos, döntően átalakították, a Császárfürdő

A Viziváros északi esütske, részlet Fontana—Nessenthaler 1686-os ostromképéről

pedig, akárcsak a helyreállítás előtti Királyfürdő is, barokk kori törmelékrétegek és tető alatt hozzáférhetetlenül és áttekinthetetlenül búj meg. A Királyfürdő folyamatban levő műemléki helyreállítása végre lehántotta a burkot s ma előttünk áll — mégpedig reményeinket túlhaladóan ép állapotban — a fürdő hiteles törökkori külső képe. Az emlék meglepően igazolja az egykorú felvétel hitelességét is. A Császárfürdő, amelyet a metszet ábrázolt, csak a belső kialakítás szempontjából volt gazdagabb a Királyfürdőnél. Külső architektúrájukban azonban alig különböztek. A „Musztafa”-fürdő, a Királyfürdő törökkori őse is egy nagy, tömör, egyszerű, kőpárkánnyal lezárt falnégy-szöget mutatott a külvilág felé. E négyszögű épülettömb fölé emelkedtek a belső tereket lezáró kupolák dobjai és a kupolák gömbjei. Mégpedig a nagy fürdőcsarnok kupolája a belső térrendszerben elfoglalt súlyához és jelentőségéhez mérten jóval magasabba, mint a három kis kupola. A külső a török építészet bizánci hagyományainak megfelelően — tökéletesen megfelelt a belső téralakításnak és szerkezetnek. A rézmetszet a határfalakon hosszú, keskeny lőrészerű ablakokat ábrázol. Sajnos, a Királyfürdőnél barokk és XIX. századi átépítések az eredeti ablakok nyomait eltüntették. Elképzelhető az is, hogy a világításra elegendők voltak a kupolákat áttörő hatszögletű bevilágítók is, s így az északi oldalon nem is voltak ablakok. A helyreállítás tervezője egyszerű kőkeretezésű, tisztán a funkciót kielégítő ablakokkal törte át a falat.

Prospect des Bads von außen
 Vue du dehors de ce bain

Fig. 21.

(im B.)

Az egykori Császárfürdő külső homlokzatának rézmetszete a XVIII. század elejéről

Hogy milyen volt a falak felszíne, nyersen hagyták-e a hatalmas zöldes-szürke kváderköveket vagy sem, a feltárás során, sajnos, nem sikerült megállapítani. A nagy kupola extradosának átkutatása az egykori ólom vagy vörösréz lemez borításra szolgáltatott több bizonyítékot, de olyan jelek is kerültek elő, amelyek alapján feltételezhetjük, hogy a török idők egy rövidebb periódusában a főkupola kúpcserépekkel volt fődve.

A törökkori fürdő — mint ahogy ma is — változatos szépségét a mellette húzódnó fő forgalmi úton észak felől érkező szemlélő előtt bontotta ki. A kis kupolák előtérben hullámozó dombocskái kitűnően készítették elő a nagy csarnok kupolájának monumentális domborulatát, kedvező léptéket adtak annak méreteihez.

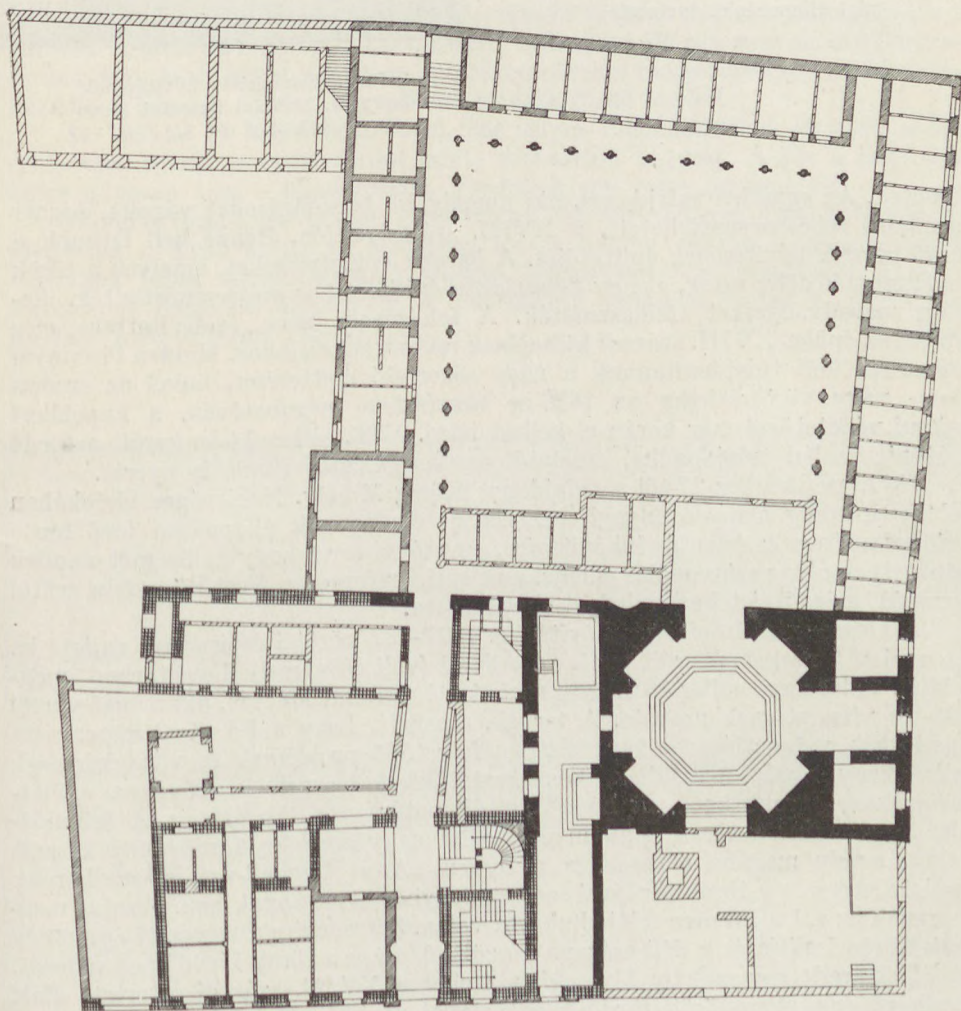
A fürdő épületének megítélésénél nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a környező talaj a XVI. század óta erősen feltöltődött, s az szinte elmerült a földben. A szintkülönbség kb. másfél méter. Más léptéke volt a környező várostestnek is. Ma három-négyemeletes bérháznak komor tűzfalai szorongatják a szerény méretű emléket, mely megépültekor kimagasló épülete lehetett az alsóváros kisszerű földszintes házacskákból ötvöződő környezetének.

A helyreállítás egyik fontos feladata a fürdő környezetének rendezése, az emlék és a városkép harmóniájának lehető visszaállítása. E célból a törökkori épületmag körül a talajt az eredeti XVI. századi szintre tervezik lesüllyeszteni. A Fő utcai gyalogjáró felől a süllyesztés a klasszicista szárny homlokzata előtt is megtörténik, s így annak eredeti arányai is érvényesülnek majd.

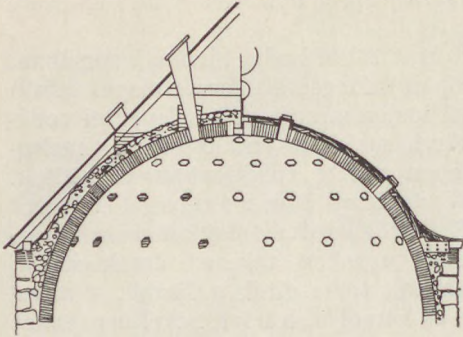
A feltárások tanúságtétele szerint a fürdőt a törökkorban nem építették át lényegesen. A Vizivárost pusztító ostromok is csodálatosképpen megkímélték. Még 1686-ban is elkerülte az általános pusztulást, amidőn pedig a török

uralomnak végetvető ostrom az alsó-külváros apró épületeit szinte eltörölte a föld színéről.

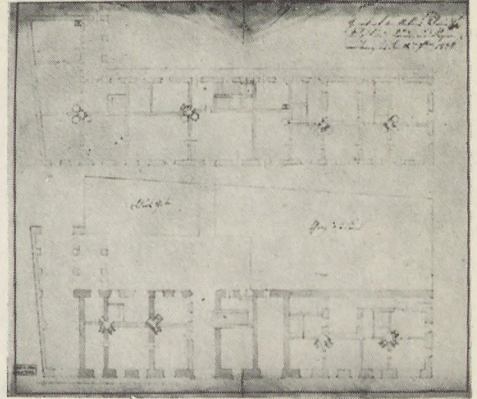
Az új keresztény éra alatt a fürdő osztozott többi budai társának sorsában. Míg a fürdők a hódoltság alatt egy, az európaiától idegen életforma magas szintű kifejezői voltak, XVIII. századi hanyatlásuk idején mindinkább a levantei vonásokat mutató városi csöcselék találkozóhelyei, majd az erkölcstelenség melegágyai lettek. Részben magánkézb, részben városi tulajdonban tengődtek. Az itt tárgyalt fürdőt 1687. március 3-án Wartenbergi Illmer Frigyes Ferdinánd udvari orvos kapta ajándékba a kamarától. Ettől kezdve tulajdonosainak névsorát hiánytalanul összeállíthatjuk, e nevek azonban teljesen érdektelenek. A tulajdonosok csak a haszon egyik forrásának tekintették a fürdőt, s mivel kevesebbet jövedelmezett, karbantartásával és komolyabb bővítésével nem sokat

A fürdő alaprajza (1955). Fekete : törökkori ; keresztvonalkázott : barokk ; sűrű egyirányú vonalkázott : klasszicista ; ritkán vonalkázott 1850 után

A török nagy-kupola régi állapotának metszete

A fürdő klasszicista bővítésének alaprajza, Mathias Schmidt terve 1826-ból (O. L.)

törődtek. Az egyetlen tulajdonos, aki komolyabb beruházásokat végzett, Aigner Leonhard sebészorvos lehetett, a XVIII. század elején. Benne kell látnunk a fürdő barokk bővítésének építtetőjét. A barokk épületrészeket, amelyek a török épületmagtól délre estek, a nagy klasszicista építkezéskor megsemmisítették, illetőleg maradványaikat felhasználták. A feltárások nem szolgáltatnak elég adatot az épület XVIII. századi külsejének rekonstrukciójához. Minden bizonnyal Aignernek kell tulajdonítanunk a nagy sátorfedő építtetését, mivel az eredeti ólom- vagy vörösrézfedés az 1686-os tűzvészben megolvadván, a kupolákat valami védőtetővel már korán el kellett látni. 1796. július 14-én került a fürdő a König család tulajdonába, amelytől ma használatos nevét is nyerte.

1817. szeptember 27-től a tulajdonos König Mihály. Neki végre birtokában voltak az addig hiányzó anyagi eszközök az elhanyagolt állapotban levő fürdő rendbeszedésére és jelentős kibővítésére, egyszóval arra, hogy az üzemet minden tekintetben olyan színvonalra emelje, amellyel a reformkori Pest-Buda friss erőtl duzzadó, erjedő életében a helyét megállhatta.

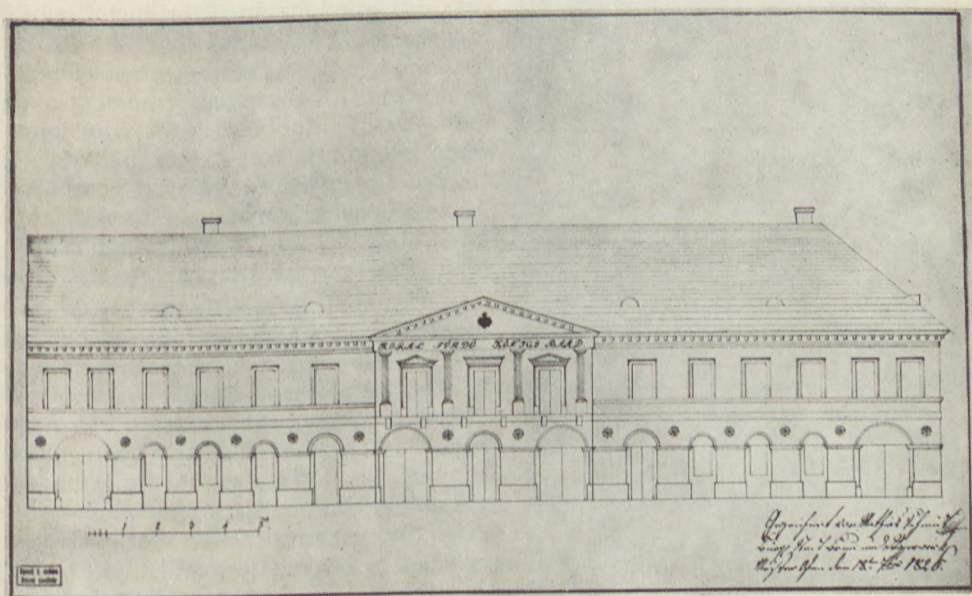
A klasszicista átépítés és bővítés az 1827–37 közötti évtizedben zajlott le. Az eredeti terveket sikerült az I. sz. Állami (volt Fővárosi) Levéltárban megtalálni. 1826. szeptember 18-án írta azokat alá Schmidt Mátyás, aki magát városi kút- és vízmesternek nevezte. A tervek, amellet, hogy a Fő utcai klasszicista homlokzat restaurálásával kapcsolatban felvetődő problémák és vitás kérdések jelentékeny részét megoldják, következtetéseket tesznek lehetővé az épületkomplexum barokk kori, sőt hódoltságai állapotára vonatkozólag is. A Schmidt-féle terv szerint a török épületmagtól délre nagy emeletes fürdőépület készült volna, amely magába olvasztotta a terven „Altes Gebeu”-val jelzett barokk épületrészeket, s a török fürdővel szorosan egybeépítve, annak homlokzatát megsemmisítve, azt a Fő utca felől eltakarta volna. Szerencsére a tervezett épületnek csak középrizalitja és a déli szárnya készült el, s így a török fürdő épen maradt. E félbemaradt egyemeletes klasszicista épület a XVIII. századi sátorfedő alatt megbúvó érintetlen török fürdő felé tűzfalal záródik. Homlokzata máig fennmaradt. Egyetlen jelentékeny változtatás volt rajta a középrizalit egész szélességében végignyúló, nagy konzolok által tartott erkély lebontása. Arányai a Fő

utca erős feltöltése következtében megromlottak. A klasszicista építkezés másik jelentékeny bővítése a nagy oszlopos udvar volt, amely nyugatról csatlakozott a török fürdőhöz.

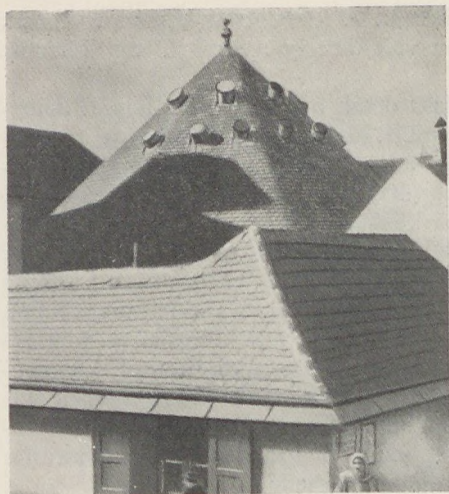
A klasszicista építkezések döntően átalakították a fürdő külső képét. Jelentékeny méreteik mellett a török ilidzsa eltörpült. Mathias Schmidtnek, e provinciális kismesternek eszébe sem jutott, hogy a török hódoltság értékes maradványát az újonnan keletkező építészeti együttesbe valami módon beillesse. A klasszicista épületrészek és a török fürdő között nem teremtett szerves kapcsolatot. Ha a Fő utcai homlokzat az eredeti elgondolásnak megfelelően teljesen kiépül, a szabványos klasszicista palotahomlokzat típusát jellegzetesen vidékies budai-izüire átváltoztató kulisszája mögött megbúvó értékes török műemléknek létezését nem sejtette volna senki. Így pedig a félbemaradt klasszicista homlokzat éppen lényegétől, a szigorú szimmetriától megfosztva nyugtalanul, kiegyensúlyozatlanul hat. A klasszicista építkezésekkel a fürdő kialakítása lényegében le is záródik. A múlt alakítgatásai szerencsére a műemléki állagon nem okoztak helyrehozhatatlan kárt. Sokat ártott az épületkomplexum megjelenésének az ormótlan kazánházi kémény építése, közvetlenül a török fürdő mellett.

Az 1945-ös év hadicsелеkményei, bár súlyos rongálódásokat okoztak, a legértékesebb részt: a török fürdőt szinte sértetlenül hagyták. A kár a nagy oszlopos udvaron volt a legsúlyosabb, amelynek egy része összeomlott.

Midőn a bénulásból ocsúdó városban az élet vérkeringése újból helyreállott, megindult a fürdő üzeme is. Minthogy már a háború előtt is megérett elavult üzemének teljes átalakítására, a modern egészségügyi és balneológiai követelményeknek megfelelő átépítésére, a helyreállítás 1954-ben Pfannl Egon építész-mérnök tervei szerint elkezdődött.

A fürdő klasszicista bővítésének homlokzata, Mathias Schmidt terve 1826-ból (I. sz. Állami Levéltár Budai Baucommissio 1811–1827. 379. sz. Protocoll 418. sz.)

A török fürdő külseje a múlt század végén

A Fő utcai homlokzat a múlt század végén

A török fürdő
DK-i sarkának elmozdult kváderköve

Nemigen találhatunk fővárosunk műemlékei között még egyet, amelynek fő alkotóelemei annyira különműek lennének, mint a Királyfürdő építészeti együttesének. Az egykori török fürdő, a Fő utcai és Ganz utcai klasszicista épületszárnyak közé ékelődve, azok összefüggését törésszerűen szakítja meg. Gömbkupolákkal koronázott kváderköves, sötét színű, súlyos tömbje, s a vakolt klasszicista homlokzatok más-más építészeti nyelven beszélnek. A fürdő három fő része három külön épületnek hat. A török fürdőépület — bár fő építészeti szépségét a belső terekben bontja ki — hitelesen helyreállítható külsejében is magas esztétikai értéket képvisel. A Fő utcai homlokzat azonban provinciális ügytelenségében, zavaró befejezettségében, vagy a még budai szempontból is igen szerény Ganz utcai rész nem mérhető össze vele. A fürdőegyüttes tehát műemlékeink között elfoglalt előkelő helyét — a török fürdő magasfokú építészeti szépsége mellett is — elsősorban nem tisztán esztétikai, hanem nagy történelmi értékének köszönheti. Budapest főváros történetét sűríti magába a XVI. század elejétől egészen napjainkig. Az építkezés közben előbukkant római és középkori fragmentumokat — amely utóbbiak között egy korai román domborműves kő igen nagy jelentőségű — megfelelően fel lehet használni. Az oszlopos udvarban, s annak körfolyosóján kiállítva a terület múltjának érzékeltetésére kiválóan alkalmasak.

A műemléki értéktényezők e különleges összetétele következtében a helyreállítás elsőrangú feladatának az épületegyüttes történelmi értékének maradéktalan átmentését kellett tekinteni. Arra kellett törekedni, hogy a műemléki helyreállítás után az emlékről annak viszontagságos múltja, egész építéstörténete könnyűszerrel leolvasható legyen, mégpedig félreérthetetlenül, világosan, az abszolút hitelesség meggyőző erejével. E hitelességet semmi esetre sem lehetett fölláldozni a külsőben elérhető

egyébként is igen kétes értékű esztétikai előnyökért. E megfontolás alapján a tervezőnek le kellett mondania arról, hogy a török fürdő és a klasszicista szárnyak érintkezésének esztétikai megoldatlanságát, romantizáló álarchitektúrával, vagy egyéb módon kísérelje meg elkenődzni. Tudomásul kellett vennie, hogy a félbehagyott klasszicista építkezés tűzfala nem küszöbölhető ki, azzal a végleges kép kialakításánál is számolnia kell. Az épület hiteles történeti értékének megőrzése volt az a szempont, amelynek a Királyfürdő esetében a tisztán esztétikai és építészeti szempontok felett is elsőséget kellett biztosítani, s amelynek feltétlen érvényesítésével a helyreállítás során felvetődő bonyolult általános elvi és gyakorlati problémákat helyesen megoldani egyedül volt lehetséges.

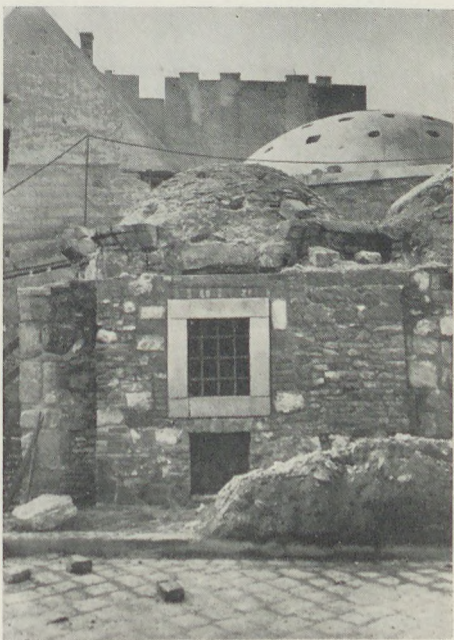
A munka a török fürdő kupoláinak statikai biztosításával kezdődött. Ezt a célt a nagy kupola alsó harmadában elhelyezett vasbeton koszorú beépítésével sikerült elérni. Ugyanezen koszorú biztosítja a kupolatér oldalfalainak felfalazását is. Ez utóbbiakat a hitelesség kedvéért nem bontották le és falazták fel újra, hanem kihajlott, deformálódott helyzetükben rögzítették.

Komoly probléma volt a török kupolák pontos formájának meghatározása. A teljesen elkorhadt barokk sátor-tető lebontása után láthatóvá vált a nagy kupola extradosa, illetőleg az ennek felületét 15–30 cm vastagságú szabálytalan rétegben borító hidraulikus kötőanyagba ágyazott vegyes kő és téglátörmelék. E vastag páncél lefejtése után kiderült, hogy az eredeti téglaszerkezetből itt-ott 8–14 cm hosszú kovácsoltvas, laposfejű szögek állnak ki, amelyek eredetileg a kupolát borító ólom vagy vörösréz lemez megerősítésére szolgáltak. E szögek fejei a legnagyobb geometriai pontossággal határozták meg az évszázadok alatt elpusztult fémburkolat helyét, s így lehetővé tették annak új anyagból való teljes hitelességű pótlását. Ez a felfedezés végleg eldöntötte a barokk sátor-tető sorsát, amelynek esetleges megtartása a helyreállítás megindításakor egy ideig még a vitatható lehetőségek közé tartozott.

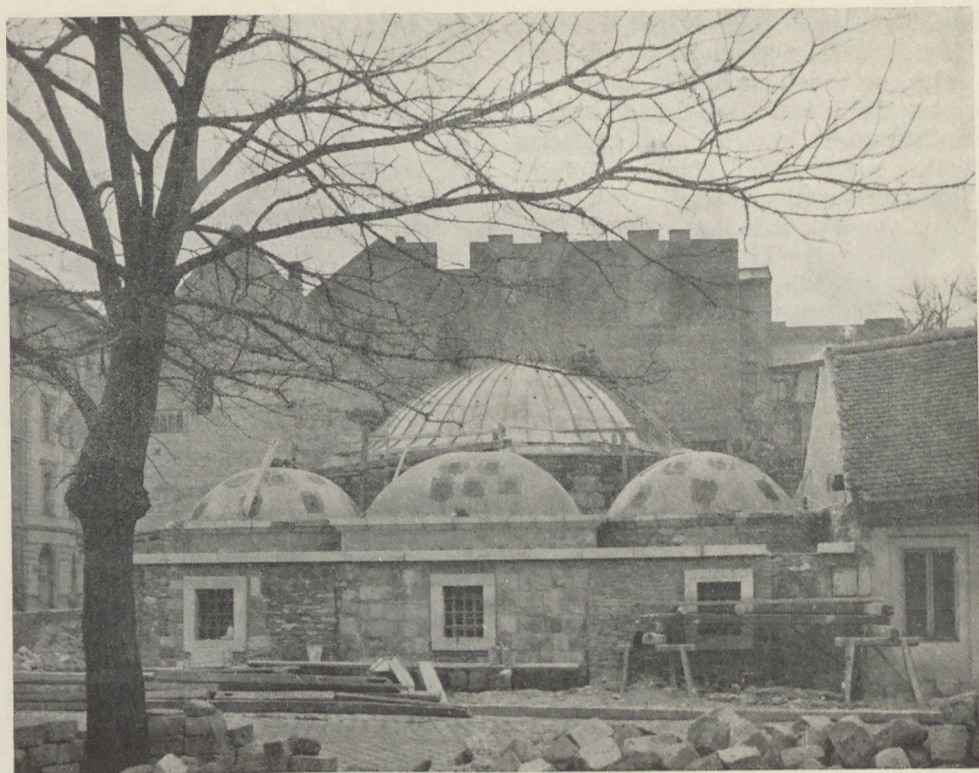
Örvendetes meglepetést jelentett az, hogy a kis melléktereket lezáró kupolácskákon felgyülemlett évszázados törmelék és szemétréteg alól a felfalazásokat

A nagy udvar keleti oldala
helyreállítás közben

A kiskupolák
törmelék alól kiszabadított parkányai

Készül a főkupola bádofedése

lezáró eredeti török párkányok hosszú szakaszokon ép állapotban kerültek elő. Hiányzó részeik kiegészítése nem jelentett problémát.

A nagy kupola alatti főpárkányra utaló nyomok, sajnos, megsemmisültek. Itt nem maradt más lehetőség a tervező számára, mint egy teljesen egyszerű – mondhatnók időtlen – kiképzésű, az eredeti török faragottkő részletek anyagától eltérő keménymészkből készült párkány körülvezetése az egykori záróvonal hozzávetőlegesen megállapítható magasságában. Ez utóbbit sikerült meg lehetőségen szűk hibahatárok (20–30 cm) közé szorítani. Támpontul szolgáltak az épületnek arányai, továbbá a Veli bég fürdő külsejét ábrázoló már említett metszet.

Nehéz problémát jelentett a török fürdő külső falsíkjainak restaurálása. Hogy a falsíkok eredeti kiképzése milyen lehetett, arra sem az emlékből, sem az írott forrásokból nem lehetett egyértelmű választ kapni. A falak eredetileg nagyméretű kváderkövekből készültek, helyenként téglával vegyest, a középkori építési gyakorlatnak megfelelő hidraulikus habarcs felhasználásával. A beépített kőanyag származási helye, minősége, színe, megmunkálása szerint igen különböző. Középkori eredetű kötömbök másodlagos elhelyezésben, jó minőségű világos színű kemény mészkőből, a török kövek között tömött, aprószemcsés szürke mészkövek, jellegzetes sötét kékeszöld színű, durvább szerkezetű anyaggal keverten egyaránt előfordulnak.

A fürdő négy évszázados életének változatos nyomai természetesen itt is ott is megtalálhatók. A Ganz utcai homlokzaton a fal két támpillérszerű kiszögel-

lése valószínűleg egy XVIII. századi megerősítés eredménye, ugyancsak a barokk kor emléke a Fő utcai falfelületnek több olyan darabja, amelyet a jellegzetes vegyes kő-tégla falazómód, az eltérő technika és habarcs alapján kell a XVI. századi falaktól elhatárolnunk. Ezeken kívül vannak tiszta téglából, helyenként vékony rétegben az eredeti falmag elé kulisszaszerűen falazott részek is, amelyek a XIX. század második feléből származnak. Az újkori vakolatoktól megszabadított falsíkok rendkívül rongált állapotban maradtak ránk. A vastag falak építésénél a török kőművesek már azt a helytelen gyakorlatot követték, amelyet XVIII. századi sváb utódaik tettek Budán általánossá, s amely szerint csupán a két falsík készül gondos kötésbe rakott megmunkált kváderekből, s közeiket habarcsba dobált konglomerátummal töltik ki. Több helyütt, ahol ezt a technikát alkalmazták, a falmag és a külső kőfalréteg évszázadok során elváltak egymástól, a külső falsík kváderei helyükről vagy elmozdultak, vagy kiestek. Helyenként megfigyelhető volt a tűz pusztítása is, de a legsúlyosabb károkat a fagy okozta, amely a török kváderkövek több mint egyharmadának felületét elporlasztotta.

Ilyen állapotban volt tehát az a fal, amelynek helyreállítását meg kellett oldani. Három megoldási mód között lehetett választani:

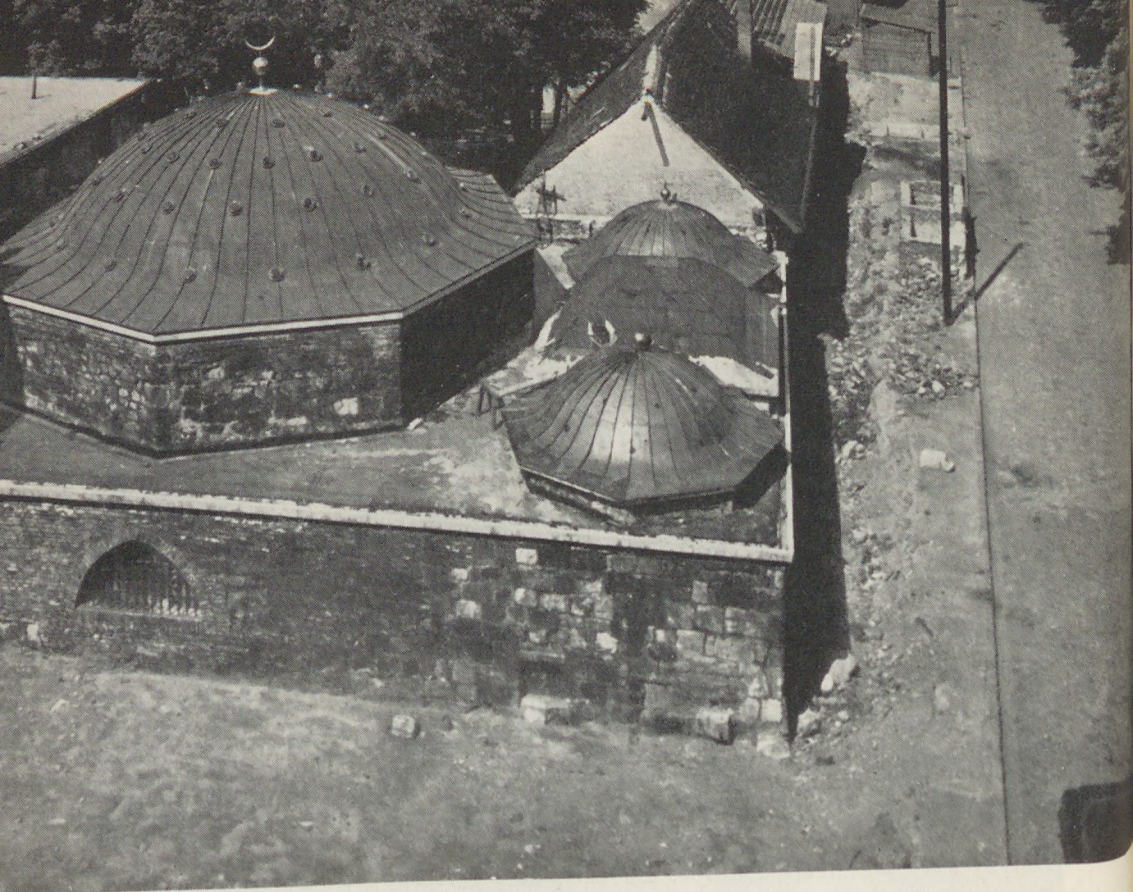
1. A tönkrement, kifagyott, eredeti helyükből kimozdult falrészek helyreállítása után a falsíkot modern technikával vakolni és színezn.

2. A törökkor után épült téglafalrészeket lebontani, ezek helyét, továbbá a kifagyott török kövek helyét modern kőkváderekkel pótolni, tehát a felületet mint tiszta kőfalat állítani helyre.

3. A falakat lehetőleg eredeti állapotukban meghagyni, s rajtuk csupán a szerkezeti és szilárdsági szempontból szükséges javításokat, s konzerválási munkát elvégezni.

Az első megoldás hozzáférhetetlenül eltakarta volna az ódon falakat, amelyek az emlék egész építéstörténete tükröződik. Az épület bántóan, ríktóan újként meredt volna a szemlélőre. A második megoldás olyan állapotot akart volna helyreállítani, amelynek hiteles volta nem bizonyítható. Az eredeti és pótoló kváderkövek különbözőségét egy-két évtized elmosván, még az eredeti részletek hitelessége is veszendőbe ment volna.

A tervező tehát a harmadik megoldást választotta. Ennél csorbítatlanul marad az emlék hiteles eredetisége, s szinte meggyőző erővel érvényesül életének folyamatossága. A falfelületek a maguk vegyes kő, téglatechnikájával nyitott könyvként tárulnak fel laikus és szakember előtt egyaránt. A laikus érzi az évszázadok súlyát a sötét falakon, a szakember pedig feladatának és tetszésének megfelelő részletességgel merülhet el teljesen hiteles részleteinek tanulmányozásában. Végül, nem utolsó sorban, e harmadik megoldás a hitelesség követelményét szerencsésen egyesítette a szép megjelenés kívánalmával. A változatos hatású fény- és színhatásokkal élettelenül vibráló falfelület esztétikai szempontból össze sem hasonlítható a vakolt falsík unalmas merevségével, vagy az új kőfal brutális nyersségével. A kivitel sok nehézséggel járt. Kitűnő, szakmájukban jártas, lelkes kőműves mesterekre, s munkájuk állandó irányítására volt szükség. A falfelületeken csak a szilárdsági és esztétikai szempontból elengedhetetlenül szükséges módosításokat végezték. E módosításokat a munka során úgyszólván kőről kőre fényképen, vagy rajzban örökítették meg. Az elváló, elmozdult török kváderköveket visszahelyezték eredeti helyükre. A csak felszínesen kifagyott kváderkövek felületét ott, ahol szükséges volt, átdolgozták, a tönkrement köveket pedig kicserélték. Az újabb keletű téglafelületeken a hiányosságokat elütő

A helyreállított török fürdő a Fő utca felől

színű modern téglával pótolták. Végül a hézagokat gondosan kitisztították és cementes habarccsal töltötték ki, s a kész falfelületeket olajjal dörzsölték be.

A török fürdő belső tereinek helyreállítására még csak ezután kerül sor. Itt egyszerű feladattal állunk szemben, amely a zavaró XIX. századi létesítmények eltávolítására, s a fürdőfunkcióval kapcsolatos újabb követelmények kielégítésére szorítkozik.

A fürdő műemléki helyreállítása¹ a közeljövőben a Mathias Schmidt-féle klasszicista épületrészek rekonstrukciójával folytatódik. Támpontul szolgálnak az eredeti tervek, a XIX. század második feléből származó régi fényképek és magának a klasszicista épületnek kutatásától várható pozitív adatok. A kutatás során máris előkerültek a fürdő gazdasági udvarának régi szemétdombja alól a Fő utcai homlokzat egykori díszes erkélyének levágott gyámkövei. Így lehetőségre van az erkély helyreállítása.

A fürdő helyreállítási munkálatai ez évben nagy erővel folytatódnak tovább. Reméljük, hogy e munkálatok eredményeiről is mielőbb beszámolhatunk.

dr. Borsos Béla

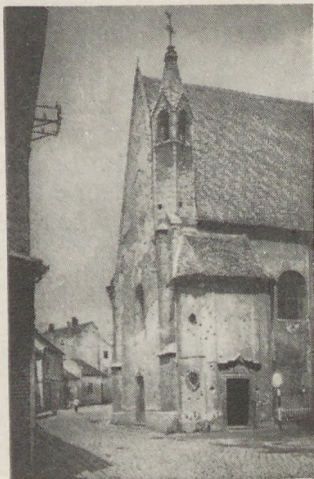
¹ A szerző e helyen mond köszönetet mindazoknak, akik adataikkal és szíves tanácsaikkal segítettek. Pfannl Egon építőművész a helyreállítás tervezője értékes helyszíni megfigyeléseit bocsátotta rendelkezésre. Dr. Csemegi József főiskolai tanár és dr. Gerő Győző muzeológus a török épületrészekre vonatkozólag adtak értékes útbaigazításokat. Dr. Nagy István levéltárnok a levéltári kutatásokban volt segítségére. Az egykorú fényképanyagot a Fővárosi Történeti Múzeum bocsátotta rendelkezésre. Az új fényképek Magyar Foto — Seidner Zoltán felvételei.

A SOPRONI SZENTLÉLEK-TEPLÖM ÚJABBAN ELŐKERÜLT GÓTIKUS RÉSZLETEI

Az 1956. év folyamán sor került a soproni Szentlélek templom vakolatának megújítására. A munkák során ismeretessé vált a hajó nyugati és déli homlokzatának eredeti tagolása és nyíláselrendezése. A meglehetősen jellegtelen barokk nyugati ajtó és a felette elhelyezett karzatablak mögött elötűnt a hajdani csücsíves bejárat, illetve a régi, széles, gazdagon díszített, ugyancsak csücsíves karzati ablak. A déli homlokzaton látható lett a három elfalazott, hosszú gótikus ablak. Valamennyiükbe belevág az 1782-i átépítésből származó egyszerű, zömök barokk ablak. Mindkét homlokzaton megjelent a nyilván ugyanakkor lefaragott övpárkány is, mely a nyugati kapu felett a szokásos módon lépcsősen felugrik. A vakolatleverés következtében előkerült eredeti részletek természetesen töredékesek és erősen sérültek. Ennek ellenére lényegükben helyreállíthatók, sőt a nyugati homlokzat nyílásait teljes egészükben rekonstruálni lehet. A finoman és változatosan tagolt kapu csücsívesen záródó kőkeretének nyílása szemöldökgyámos megoldást mutat. Az így adódó, meglehetősen nagy orommezőt talán hajdan festmény díszítette. A keret hornyokkal elválasztott kettős körtetagjának lábazati végződése kikövetkeztethető. Így az ajtónyílás a kiegészítésekkel és szükséges pótlásokkal elkészülhetett. Ugyancsak meg lehetett állapítani a maradványok és a támpillérek meglévő vízvetőinek alapján az övpárkány félkörtetagos hornyos kiképzését. Ennek visszaállítása műkőből történt. Igen jelentős a nyugati karzati ablak. Az elfalazás a kőrácából annyit megőrzött, hogy az egész beosztás és díszítés egyértelműen rögzíthető. A két osztósudár által három részre osztott ablak záródíszje három orrtagos háromkaréjny nyugszik, melyek a sudarakból nőnek ki. A középső háromkaréj felett nagy négykaréj nyílik, két oldalán egy-egy függőleges halhólyaggal. A gazdag és finoman megszerkesztett kőrács a rézsús kávába simul, melynek csücska közelében kőfaragójegy is mutatkozik. Sajnos, a déli homlokzat csücsíves, karcsú ablakainak csak a barokk ablakok által meghagyott kávarészei maradtak meg, de még így is jó fogalmat adnak a hajó egykori tagolásáról.

A külső helyreállítás általános munkája az egyházközség költségén történt. Az eredeti gótikus keretekkel és az övpárkánnyal kapcsolatos teendőket viszont a Műemléki Felügyelőség fedezte. A teljes újravakolás megtörtént. A Szakál Ernő által vezetett kőszobrászi munkák a nyugati karzati ablak kőrácsának kivételével szintén befejeződtek. A kőrács elkészítése és behelyezése 1957-re maradt. A jelenlegi állapot felmérését a Győri Tervező Iroda soproni fiókja végezte el.

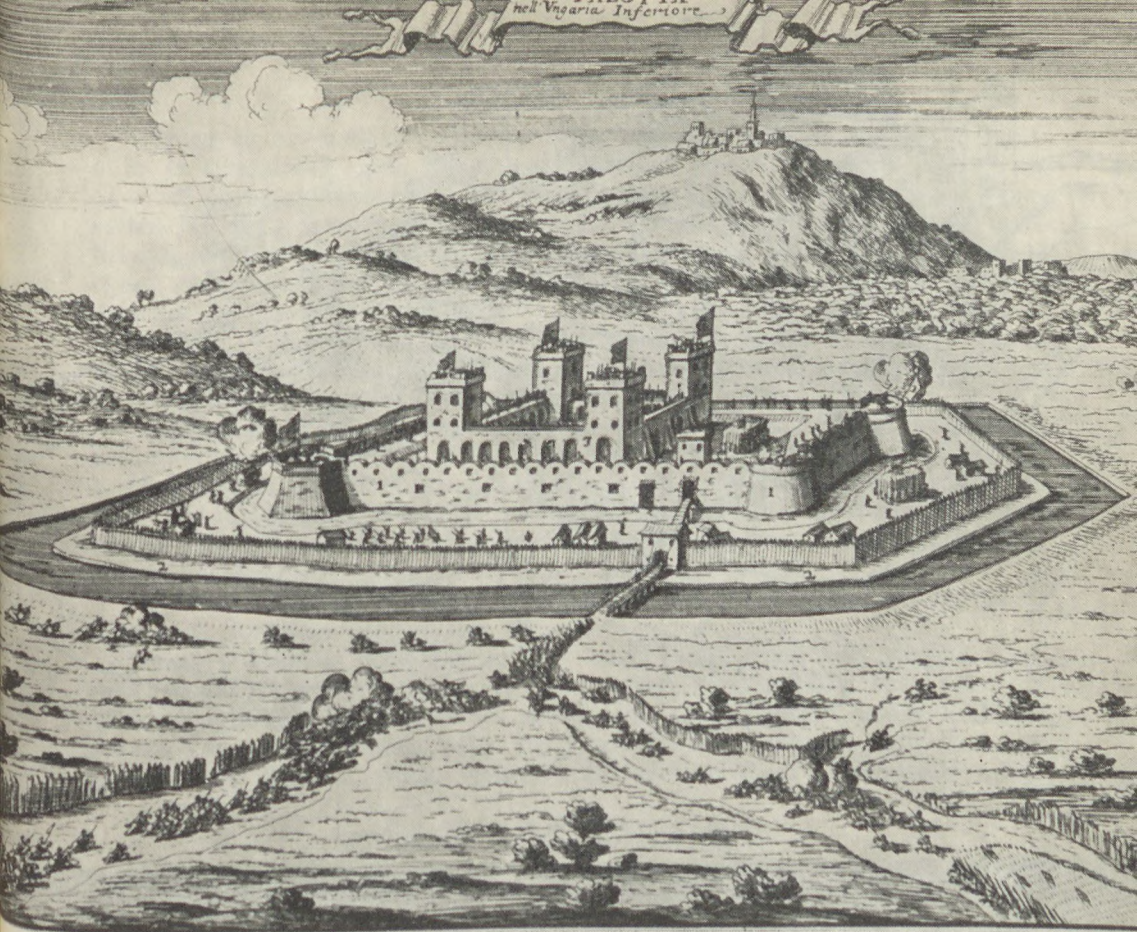
Az 1956-ban felfedezett gótikus részletek a templom építéstörténete szempontjából is nagy jelentőségűek, hiszen így az eddiginél jóval több összehasonlítható anyaggal rendelkezünk. Az 1782-i barokk átalakítás ugyanis nemcsak a gótikus szentélyt építette át györekesen, hanem a hajó eredeti nyílásainak eltüntetésével, új nyílások vágásával és a felület vastag vakolásával voltaképpen eltüntette az épület gótikus mivoltát. A jellegtelen támpillérektől eltekintve csak a szokatlanul elhelyezett hatszögletű tornyocska adott megbízható alapot az épület korának és művészi hovatartozásának meghatározására. Most viszont már rendelkezésünkre áll a nyugati homlokzat teljes eredeti elrendezése és úgyszólván minden fontosabb részlete, s ezenkívül a déli hajófal gótikus tagolása is. Mindezek a hiteles részletek lényegükben megerősítik azt a véleményt, mely szerint a Szentlélek kápolna a XIV–XV. század fordulójának alkotása. A szentély a

Sopron. Szentlélek-templom

ban és környékén szinte áttört, az ablakok felett háromszögű oromzatsor felett indított, karcsú kősisakkal ellátott ferences torony zömökebb arányokkal, de lényegében azonosan tér vissza a soproni Szt. Mihály templom, a sopronbánfalvi Magdolna templom és a fertőmeggyesi r. k. templom homlokzati tornyán. A mintakép gazdagságát természetesen a falusi megoldások nem érik el, a Szt. Mihály templom Sopronban viszont még túl is szárnyalja, ha arányai a ferences toronyhoz nem is foghatók. A Szentlélek templom tornyocskája szintén jóval egyszerűbb a ferences toronynál, de annak karcsú arányait mégis tükrözi. Alaprajza azonban nem nyolc-, hanem hatszög. E tekintetben tehát különbözik az eddig felsorolt példaktól és mintaképül szolgálhatott a nagylozsi Szt. István kápolna ugyancsak hatszögű homlokzati tornyához (*Csalkai—Dercsényi*: Sopron és környéke műemlékei. II. kiad. Budapest 1956. 567. old.). A nagylozsi templom első említése is éppen a XV. század első évtizedére esik (1402, 1409. *Nagy Imre*: Sopron vármegye története, I. 558, 591). A Szentlélek templom tornya tehát a soproni ferences torony megoldásának legkésőbbi, már a XV. század elejére tehető példája, mely az alapszerkezetet is megváltoztatja olyan értelemben, hogy a nyolcszögletű alaprajz hatszögletesre egyszerűsödik. A fenti meg gondolások alapján a Szentlélek templom építése a XIV. század legvégén indulhatott meg, 1406 körül már használható állapotban volt, tornya és nyugati homlokzata pedig a XV. század első negyedében készülhetett el. Talán e befejező munkákra vonatkozatható Lang András soproni polgár 1419-i végrendelete, melyben Kovács utcában levő házát fél-fél arányban a Szt. Mihály és a Szentlélek templomok építésére hagyja („das haws in der Smidgassen schafft er halbs zu Sand Michel vnd halbs zu dem heiligen Geist zu dem paw”. *Házi*, II. 1. 20). Az újonnan előkerült gótikus részletek megerősítik a toronnyal kapcsolatos következtetéseket s így nemcsak az épület eredeti mivoltára, művészi értékére, hanem történetére vonatkozóan is nagyra becsülendők.

Entz Géza

A várpalotai vár régi képe. Rézmetszel Gioan Giacomo de Rossi kiadásában. 1686.

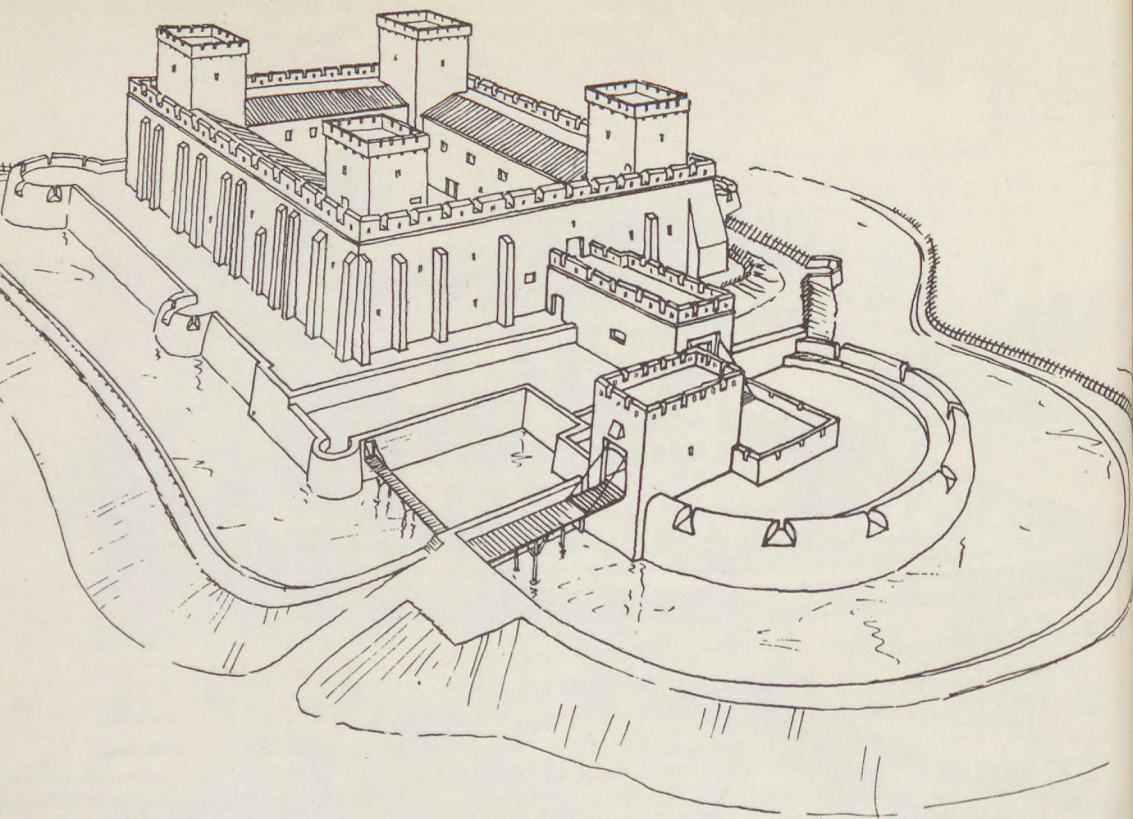
EGY VÁR MEGMENTÉSÉÉRT

A várpalotai várat 1440 körül építette nem kisebb oligarcha, mint Ujlaki Miklós, Hunyadi László egyik kivégeztetője, a magyar trónnak Mátyás királlyal szemben követelője, Bosnyákország királya, végül Corvin János keresztapja. Palotának nevezték a várat — így keletkezett a mai Várpalota név —, s java korában valóban olyan várpalota lehetett, mely méltán sorakozott később Mátyás király, Ujlaki Lőrinc országbíró birtokai közé. A hírhedt Móré Lászlóé és a környéken ugyancsak rettegett Podmaniczkyaké is volt.

Változatos történelmi múltja során is mindig kemény harcok folytak a vár birtoklásáért. E harcok kemények voltak, hiszen a török ellen nagyszerűen helytálló várkapitányok között ott találjuk a híres végvári vitézt, Thury Györgyöt, Pálffy Tamást, Ormándi Pétert, majd az osztrák Rabutin ellen harcoló Domokos Ferenc kuruc brigadéroszt.

A nagy nevek köré fonódó történetek az egész magyarság történelmének fényes lapjai.

A XVIII. századtól már csak palotának használt várba a Zichy család épít be egy finom homlokzatú barokk kastélyt, s ezzel biztosítja a vár fennmaradását.

Elméleti rekonstrukciós terv (Radnai L.)

Sajnos, 1946-ban szomorú fordulat áll be az épület történetében. A háborús események során megsérült épületet lebontásra akarják ítélni, köveit lakóházak építésére akarják felhasználni. Lebontják és széthordják a kastély-szárny tetőzetét. Később megakadályozzák a vár kultúrotthonná alakítását, és az Építésügyi Minisztérium, a megyei és helyi tanácsok végrehajtó bizottságai, a műemlékhivatal javaslatai ellenére a rendelkezésre álló milliókat egy új, akkoriban típusnak szánt kultúrház építésébe fektetik bele. (E kultúrház építése még ma sem fejeződött be.)

Pedig a vár 1945-ben még használható állapotban volt. Itt kapott helyet a katonai parancsnokság, később a mozi, meg jónéhány szükséglakás. A városrendezési tervek is úgy készültek, hogy a helyreállított vár lesz ismét a városmag lehangsúlyosabb eleme, s most, hogy a város a vár körül szépen kiépül, éppen a vár válik életveszélyes romhalmazzá, kihasználatlan épülettömeggé, gondot okozó teherként.

Egy évtized lefordult ahhoz, hogy öt évszázad történelmének emlékét majdnem tönkretegyje. Majdnem, mert közben sikerült a várat felmérni, jóegyhány tervjavaslatot elkészíteni, és — ami a legfontosabb — a szándékos pusztítást megszüntetni.

Ma már Várpalota lakossága követeli a vár helyreállítását, tanácsa minden jószándékú igyekezetet támogat.

Nem vitás, hogy a vár megmentésének egyetlen módja, ha az épületet helyreállítva újból használatba veszik. A kérdés csak az, hogy melyik az a praktikus felhasználás, amelyért érdemes a helyreállítás nagy költségeit befektetni. Az elmúlt évek során számtalan ötlet merült fel, ezek közül kettőt itt megemlítek :

Az egyik terv a Bakonyi turistaszálló. Várpalota a Bakonyba vezető kiránduló- és turistautak egyik legfontosabb kiinduló pontja. A várban egy kb. 70 ágyas (6 ágyas szobákból álló) turistaszálló volna elhelyezhető. (Emeletes ágyak esetén 140 ágy.) A szálló földszintjén épülő étterme, a parkban elhelyezett kert-helyiséggel állandó üzemű vendéglő lehetne. Ugyancsak a földszinten helyezhető el egy cukrászda és espresso. Az első emeleten elférne egy háromtermes végvári múzeum és egy kisebb könyvtár is. A második emeleten gondnoki lakásnak jutna hely. — Az udvaron nagyszerű szabadtéri színház és mozi volna létesíthető. (Lásd a felhasználási vázlatokat.) Ilyen sokrétű felhasználás mellett a vár üzemeltetése nyilvánvalóan hasznos befektetés lenne.

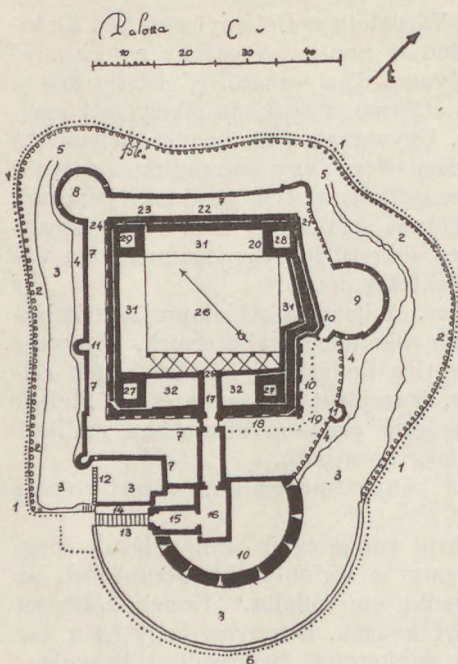
Egy másik terv az Ifjúsági Otthon terve. A bemutatott alaprajzokból látható: a vár nagyméretű helyiségei kiválóan alkalmasak üléstermek, könyvtár és olvasószobák, játékszobák, műhelyek, esetleg kollégiumi hálóhelyiségek céljaira. Néhány helyiség előadások, vetítések, összejövetelek rendezésére, klubok elhelyezésére is megfelel. Természetesen az első programváltozatban említett étterem, színpad stb. ebben az esetben is megvalósítható.

Emellett szüksége volna a városnak bányász-múzeumra, várostörténeti múzeumra, kiállítási helyiségekre stb.

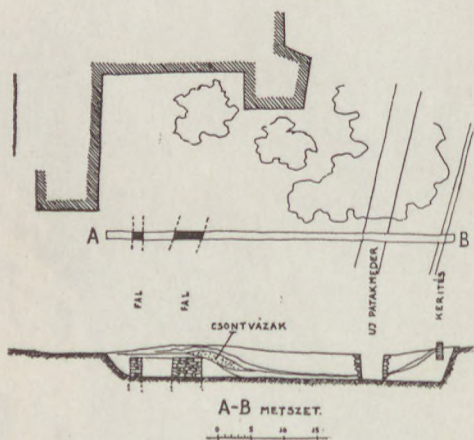
Hogy a többféle elképzelés és terv közül eddig egyik sem valósult meg, annak pénzügyi okai vannak, főleg azért, mert a legfontosabb beruházást, az épület állagbiztosítását és lefedését eddig senki sem vállalta.* Ennek költségei pedig a vár rohamos pusztulásával egyre növekednek. Bizonyos, hogy ha a vár lefedése már elkészült volna, legfontosabb szerkezeteit helyreállították volna,

Várpalota új főtere, háttérben a várral

Giulio Turco 1572-ben készült felmérése

A vár védelmi rendszerének
1955-ben előkerült falmaradványai

azonnal jelentkeznének olyan szervek, amelyek — ha nem is éppen a fenti célokegyikére —, hanem más, talán még praktikusabb felhasználásra szívesen áldoznának és így az épületet új tartalommal töltenék meg.

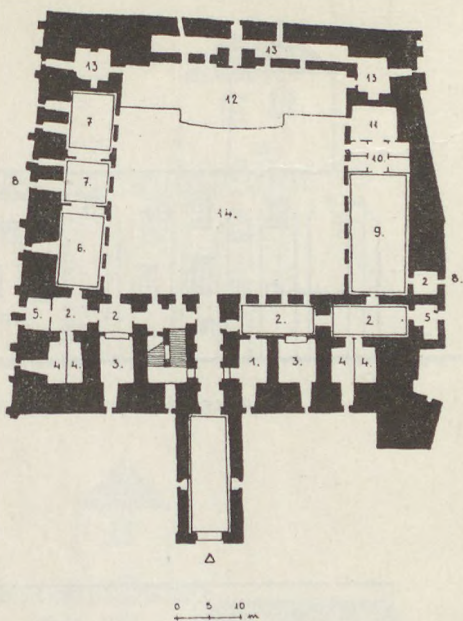
Természetes, hogy a helyreállításnak és a további felhasználást célzó építkezésnek a műtörténeti igényeket is kielégítő módon kell megtörténniük. Tudnunk kell azt, hogy a vár az ún. szabályos alakú, belsőtoronyos várak típusába tartozik. Mintegy 60×60 m méretű fal négyzetéből egykor négy torony emelkedett ki. Közülük kettő még ma is áll. A vár bejárati része erősen előreugrik és benyúlik abba a már föld alá került védelmi rendszerbe, amely a vár egy későbbi építési időszakában létesült. Ennek egykori kialakításáról nemesak Giulio Turco 1572-ből származó felméréséből értesülünk, hanem közvetlen bizonyítékokból is. 1955-ben vízvezeték fektetésekor felmértük a nagyszerű metszetben előkerült keleti várarok profiljait, a délkeleti rondella falát, az előreugró bejárati rész alatt fellelt korábbi építések falait, a farkasvermeket stb. Ennek a föld alá került védelmi rendszernek feltárása és bemutatása egyik későbbi feladatunk lehet. A Turco-féle rajz alapján megkíséreltem a vár egykori védelmi rendszerének vázlatos rekonstrukcióját — természetesen egyelőre elméleti megfontolások alapján.

Ma ilyen mértékű rekonstrukcióról természetesen szó sem lehet, azt még alapos részlettanulmányozásnak kell megelőznie, de már ma meg kell terveznünk az állagmegóvással kapcsolatos teendőket, oly módon, hogy az a későbbi helyreállítást ne akadályozza, az épület étellel való megtöltését

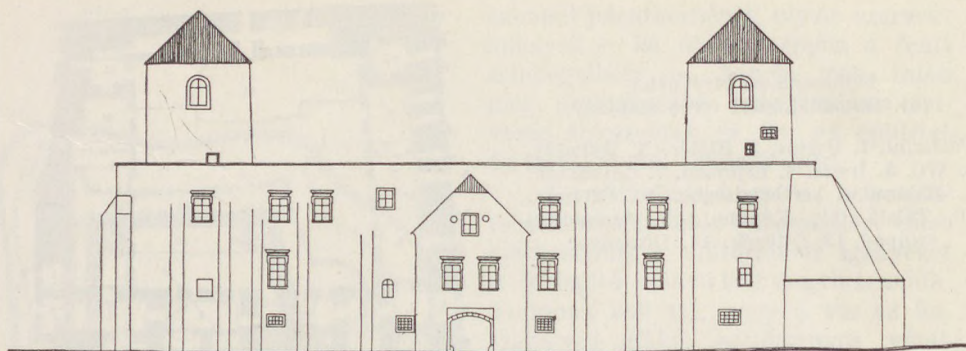
viszont elősegítse. Ezért indítottuk meg a várpalotai Tanácsal karöltve egy évvel ezelőtt azt az akciót, melynek eredményeképpen az Építészeti Minisztérium megrendelte az állagmegóvási tervet a Városépítési Tervező Irodánál. A VATERV a Műszaki Egyetem Szilárdságtani Tanszékével együtt el is készítette ezt a tervet, s az most van elbíráláson a minisztériumban. Ez a

Felhasználási tervvázlat
(dr. Radnai Lóránt terve alapján)

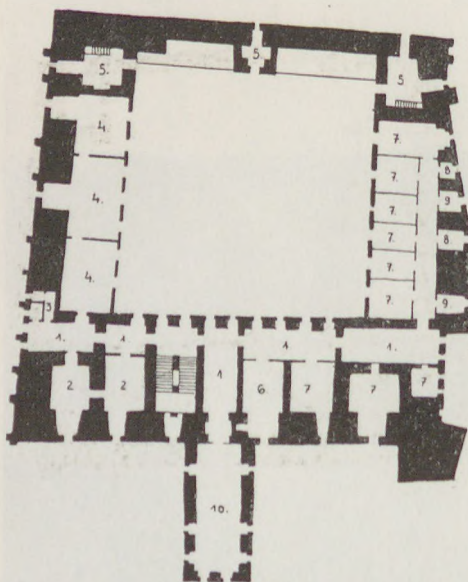
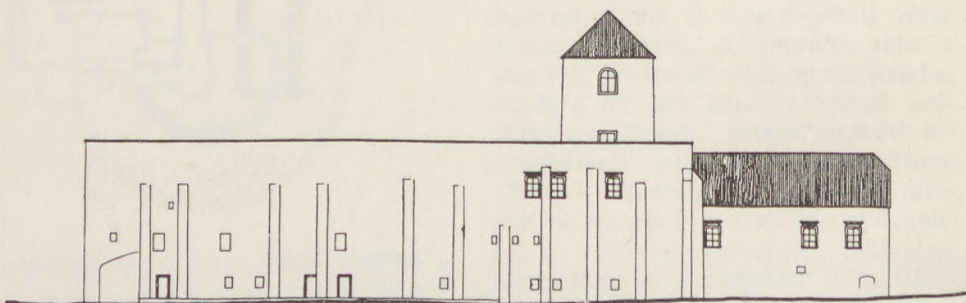
Földszint. 1. Portás. 2. Előtér. 3. Ruhatár.
4. WC. 5. Iroda. 6. Espresso. 7. Cukrászda.
8. Kijárat a kerthelyiségbe. 9. Étterem.
10. Tálaló. 11. Konyha. 12. Szabadtéri
színpad. 13. Öltözők. 14. Díszudvar

A vár képe 1945 előtt

Állagmegóvási terv I. — A vár délkeletről és dényugatról

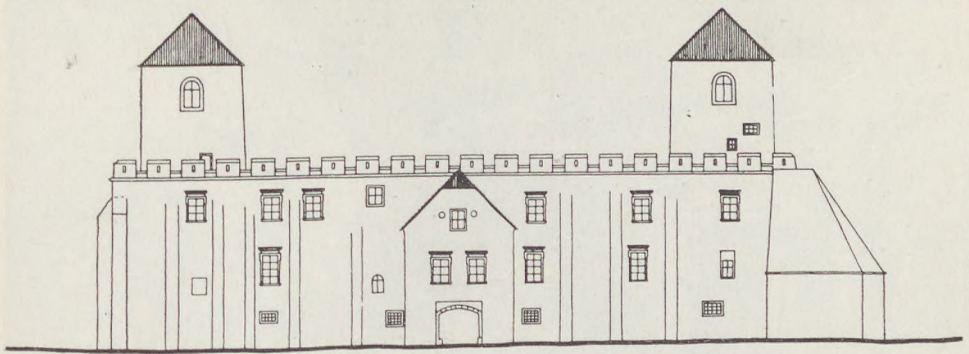

I. emelet. 1. Előtér. 2. Könyvtár. 3. WC.
4. Múzeum. 5. Színpad technikai helyisége.
6. Iroda. 7. Turistaszálló szobája. 8. WC.
9. Fürdő. 10. Társalgó

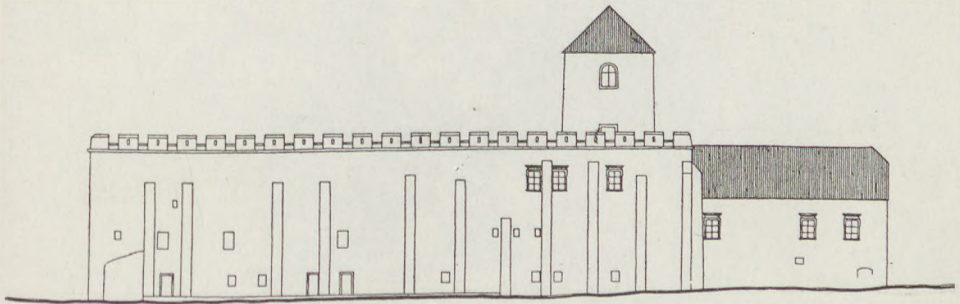
terv biztosítani kívánja az épület állapotát, helyreállítani tervezi legfontosabb szerkezeteit és úgy ad módot a további helyreállításokra, hogy a különböző későbbi programok egyikének megvalósulását sem akadályozza meg. A terv tehát nem dönt valamely meghatározott felhasználás mellett, hanem egyrészt az épület további pusztulásának óhajtja elejét venni, másrészt javaslatot tartalmaz az épület további helyreállítására.

Nem végleges a terv a műtörténeti rekonstrukció mikéntjében sem, mert módot ad mind a magastető,

* Lapunk szedése közben értesültünk arról, hogy Veszprém megye tanácsa 1958. évre 1 millió Ft-ot szavazott meg a várpalotai vár helyreállítására, melyhez az Országos Műemléki Felügyelőség és Várpalota Városi tanácsa is hozzájárul, saját költségvetéséből.

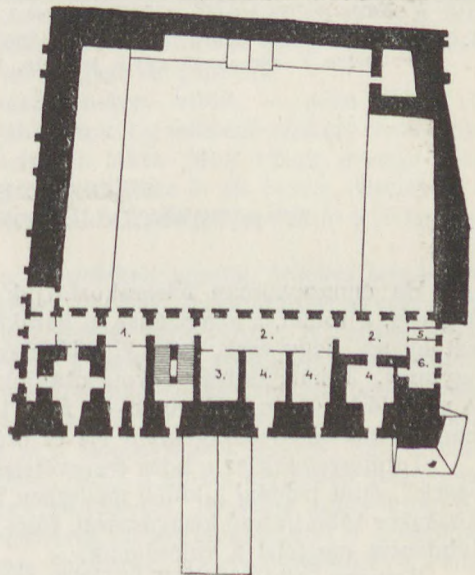
Állagmegóvási terv II. — A vár délkeletről és dényugatról

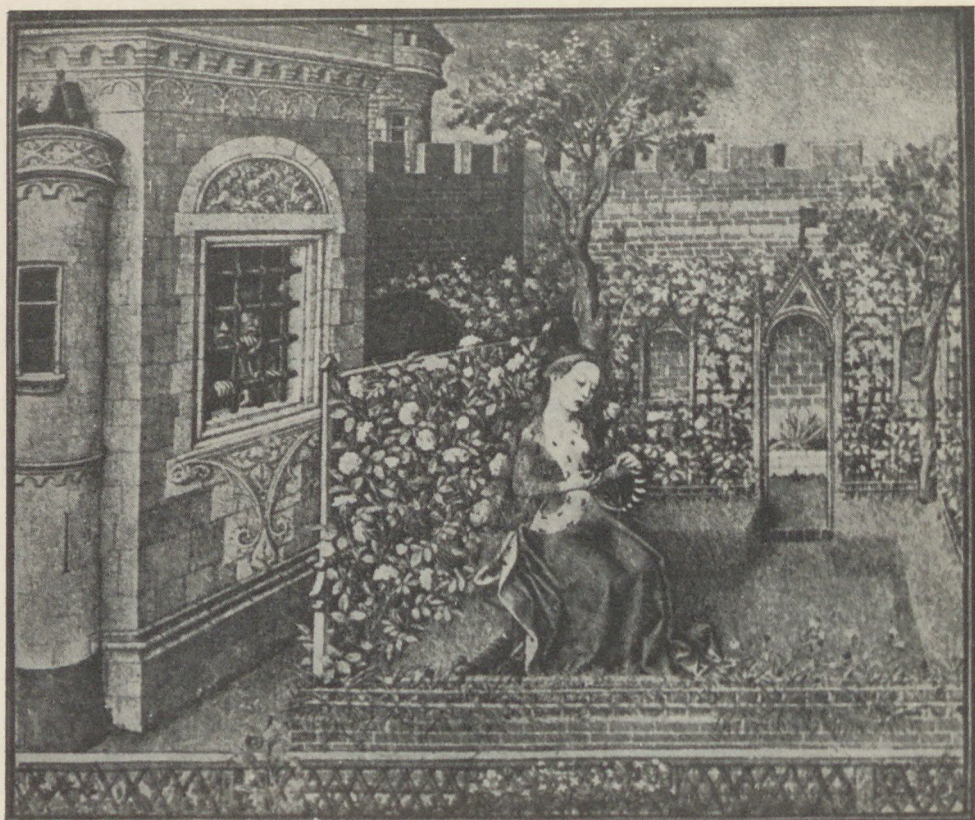
mind a lapostetős állapot visszaállítá-
sára. Egyelőre lapostetős lefedést
terveztünk, amelyre a magastetős
bármikor ráépíthető. Úgy véltük, ez
a megoldás nemcsak a nehezen meg-
szerezhető faanyagban jelent meg-
takarítást, hanem egyben a vár ere-
deti képéhez is közelebb áll, és a
tornyok, faltömegek monumentális
hatását is jobban kiemeli.

Alternatíva készült a lapostetős
pártázatos rekonstrukciójára is. Az
alternatívák felett vitatkozni lehet,
ma azonban legfontosabb az épület
állagvédelme: egyszerű síkfödémrel
való lefedése, a falak megerősítése,
hogy a műemlék múltjához méltó új
életének útján végre elindulhasson és
szolgálhassa végül is azokat, akik
keze munkájából 1500 évvel ezelőtt
épült: Várpalota népét.

*dr. Radnai Lórá*n

II. emelet. 1. Gondnoki lakás. 2. Előtér.
3. Raktár. 4. Turistaszálló szobája. 5. WC.
6. Fürdő

1. kép. Architas és Palemon a kertjében ülő Emilia szépségében gyönyörködnek. Boccaccio Teside c. eposzának egyik jelenete. 1470 körül készült kézirat miniatűrje

AZ OLASZ RENESZÁNSZ ÉS A FRANCIA BAROKK KERTÉPÍTŐ STÍLUS

Ha címszavakban felsorakoztatjuk az európai művészet nagy korszakait, a görög, a római, a reneszánsz, a barokk, majd a klasszicista művészetet, akkor azt látjuk, hogy ezek, mint egy lánchegység csúcspontjai, keletről nyugatra követik egymást. Tehát időbeli egymásutánjuk bizonyos térbeli egymásutánat mutat. A művelődés olyan hullámmozgása ez, mely kelet felől nyugat felé, más-más századokban és más-más országokban éri el csúcsteljesítményeit.

Természetesen az e fajta észrevételeknek bőven szólnak ellene „zavaró jelenségek”, mint például a külön mederben folyó iszlám művészet, vagy a keresztény középkor több irányú kisugárzásai, főbb vonásokban azonban ez a kelet—nyugati tendencia megfelel a valóságnak.

Egy-egy stíluson belül is megmutatkozik ez a mozgás: más a reneszánsz Olaszországban és más Hollandiában, de nemcsak más, máskor is következik be; Olaszországban már kiteljesedett, mikor Hollandiában megjelenik.

Az európai kultúrának ebbe a lüktetésébe illeszkedik tanulmányunk kettős tárgya: egyrészt az olasz kertépítő szellem, mely a reneszánszban összpontosult, másrészt a francia kertépítő szellem, mely viszont csúcskorát a barokk korban érte el. Persze ez nem azt jelenti, hogy az olasz kertépítés ne alkotott volna nagyszerű műveket a barokkban is, vagy, hogy a francia barokk kertépítésnek ne lennének meg a sajátosan francia reneszánsz elődei. De *mikor az olasz kertépítő szellemről beszélünk, akkor elsősorban a reneszánsz, ha pedig a franciáról, akkor elsősorban a barokk jut eszünkbe.*

*

A kertkultúra általában olyan korokban virágzik, olyan emberek művészete, akik szeretnek és tudnak élni. A reneszánsz ezt az életörömet az antik világtól tanulta. A reneszánsz (rinascimento = újjászületés) kifejezés azonban megévesztő. Nem az antik természetkép újjáéledése volt ez. Az újkor világképe merőben más világkép, sokban éles ellentéte az antiknak, amelynek állítólag újjászületése volt. Az itáliai reneszánsz antik ideáljai külsőségeseek, a kerttervezésre egyáltalában nem is jellemzőek.

A reneszánszsal indul meg az a folyamat, melyben az ember szerepköre megnő. A középkor isteni eszményképéhez nem kíván többé hasonló lenni, hanem maga akarja világát formálni.

Dante még így fejezi be „Isteni színjáték”-át: „Folyton gyors kerékként forgatott bennem vágyat és célt a szeretet, mely mozgat napot s minden csillagot”.¹ Az újkor csillagait már nem a szeretet, hanem a mechanika reneszánszban felfedezett törvényei mozgatják, s társadalmát nem a túlvilágra való készülődés, hanem az emberi elme kiterjeszkedése, és a világ meghódításának eszméje fűti.² Vizsgálódásaink szempontjából ennek azért van jelentősége, mert a térformálás tekintetében ugyanazok a feszítő erők nyilvánulnak meg, melyek e kor társadalmának öntudatát olyan nagy mértékben megnövelik.

A tér, melyet az ember magára szab, melyet kitölt — mint ahogy a folyadék tölti ki edénye alakját —, általában mindig jellemző szokott lenni arra, aki azt a térformát alkotta, szerette, szívesen lakta. Mint ahogy a csiga üres háza is jellemző a csiga testére, mely egykor kitöltötte és élt benne. Szerintem a belső tereknek funkcióik mellett, minden korszakban jellegzetesen más a térégenye, más forma a tértudat kifejezője.³

Ha eltűnt korok ránk maradt építészeti emlékeit nézzük, érdekes megállapításokat tehetünk. Elsősorban a reneszánsz korszak öntudatának növekedését vehetjük észre. Ez a *térhódító igény növekedésében* mutatkozik. A térbeli kiterjeszkedésnek arra a menetére gondolok, mely a középkor apró méreteiből például a barokk kertóriásokig vezet. A román középkorban néhány méteres szobát már teremnek neveztek, s uralkodók is elég tágnak érezték szűk cellájukat. A középkor kisebbségi érzetének, a büntudatnak és a szerénységnek jelképei ezek a szűk térformák, melyek az architektúra fejlődése során a gótikában fölfelé irányulást mutatnak; a tudatnak mintegy Istenhez törő jelképét. De külső arányokban is: gondoljunk csak a lakóházak és a katedrálisok méretkülönbségeire a középkori városokban s aztán e méretkülönbségek fokozatos kiegyenlítésére a reneszánszban.

Arra nézve, hogy a gótika nem a középkori ember lelki struktúrájának megváltozását, csupán az alkalmas kifejező eszközök megtalálását jelentette — jel-

lemző, hogy a középkor kertjei már korántsem mutatják azt a szembetűnő különbséget, ami az építészet területén a román és gótikus stílusban mutatkozik.

A középkor kertjeire mindvégig jellemzőek a szűk méretek, az intimitás és szerénység. A kolostorok, várak falai között néhány fácskára és virágra szorított. Többnyire kis haszonkert illatos növényekkel, gyümölcsfákkal és külön-külön gondozott virágokkal. Az a világ, amit a miniatúrák tárnak elénk, jellemzően mutatja, hogy a középkori kert a befelé forduló ember kertje volt ⁴ (1. ábra).

A reneszánsz kert ezzel szemben a villa elé terített reprezentatív dekoráció. Egy pillantással áttekinthető kazettás beosztású szőnyeg, mely birtokosa vagyonát, önbizalmát és hatalmát jelképezi, főképp pedig azt a szerkesztett rendet, mely a reneszánsz gondolkodásában az élet minden területén megmutatkozik. Nyoma sincs itt az idilli antik világnak. Ez a számító, beosztással élő, nagyra-törő újkori ember kertje, aki kézbe veszi saját sorsának irányítását és maga alá hajtja a világot (2. ábra).

Persze mindez Itália ege alatt nem hat kiábrándítóan. Ellenkezőleg, a reneszánsz kertben igen jól érvényesül ez a beosztásos rend. Az egyenes irányú utak és az épület alaprajzából kiinduló derékszögű rendszer, a maga négyzetes tábláival, rendkívül dekoratív a sík lejtésű terepen, melyet a szerkezetek iránt érdeklődő kor — a víz szellemes felhasználásával — vízesésekkel és kutakkal díszít.

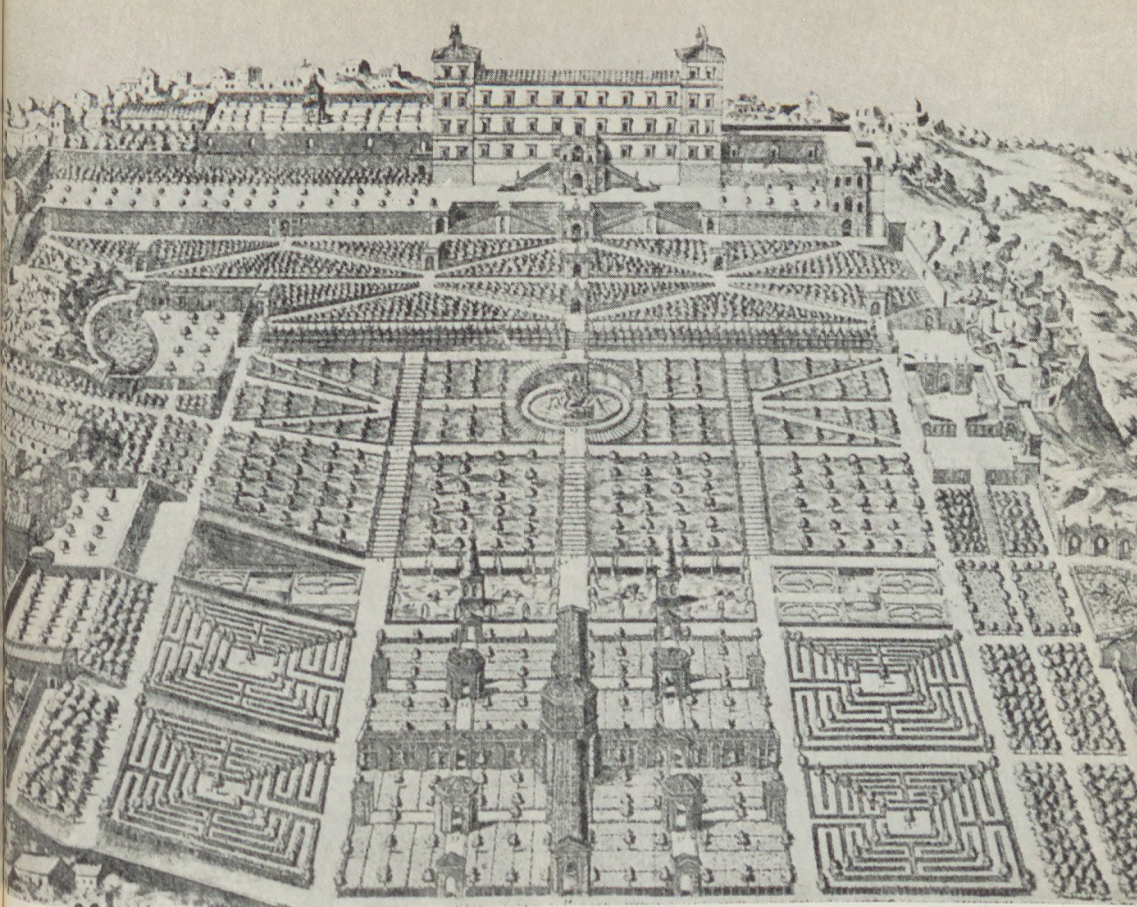
Az olasz reneszánsz kertre a szimmetriatengely hangsúlyozása jellemző. Minden dísz a tengely mentén sorakozik fel. Az oldalt levő négyzetes mezők nem is lényegesek. A középkori haszonkertre emlékeztető szőlők, gyümölcsösök, zöldszécs vagy virágtáblák, esetleg elvadult mezők is lehetnek. Bár az olasz reneszánsz kert alaprajzi díszítésű, és növényanyagát főleg edényes növények és a nyírott sövények, esetleg a kertet bekerítő fal mentén elhelyezkedő szőlőlugas nyújtja, mégsem hat unalmasnak.

A fő tengelyt jelentő út mentén bizonyos megszakításokkal ciprusok sorakoznak. Előbb alacsonyok, majd az épület felé egyre magasabbak, ezáltal is a kert és épület szoros összefüggésére terelik a figyelmet. Az épület — mely többnyire a lejtő 2/3-ad magasságában állt sötét növényekkel kiemelten — középtengelyének végét félkörű fülke zárja le, likacsos tufakövekkel. A köveken víz csurog alá. Olyan motívum ez, mely még a rómaiak idejéből származik és évszázadokon át kedvelt maradt Itáliában.

Ciprus, borostyán, babér, citrom, narancs és tiszafa, szőlőlugas, madárketrec és halastó jellemzik a reneszánsz kertet, melynek alapvonása, hogy azt mintegy a ház bevezetőjének tekinti s a kettőnek együttes tervezését, egységben való megformálását az építész kezére bízta.⁵

Az emberi öntudatnak az a kiteljesedése, mely a reneszánszban a szellemi élet minden területén az evilági életre irányította a figyelmet, nem maradt ellenhatás nélkül. Már Savonarola megálljt parancsolt az elvilágiasodásnak. Maga is hatalmas reneszánsz egyéniség, mégis szembefordul a reneszánsz világias irányzatával. — Fellepte óriási hatása volt, de az új kor emberét már nem lehetett a középkor kötöttségei karámjába visszaterelni. A reneszánszot felváltó nagy lélegzetű korszak következik, mely újra felébresztett áhívatát már nem a középkori keretek között, hanem egy új, megnövelt és heroizált formában, a barokkban fogja kiélni.

A világias reneszánsz reakciójaképpen a barokkban ismét a lelkieket helyezi előtérbe, ami a kerttervező művészetben a hangulati elemek fokozódásában jelentkezik. A barokk kor embere fellázad az objektivitás ellen és lélekkel igyekszik megtölteni a túlságosan is érzelem nélkülinek ítélt kort. A Pirro Ligorio

2. kép. Villa d'Este, Tivoli. Dupérac metszete 1573-ból

által 1550-ben, még száraz ridegséggel épített Villa d'Este parkban, Tomasso da Siena kútmester csodás kútsorokat épít, s a kor hangulati elemeihez alkalmazkodva, Claudio Venardi több emelet magasságú víziorgonát szerkeszt, mely madrigálokat játszik (1573), (3. ábra).

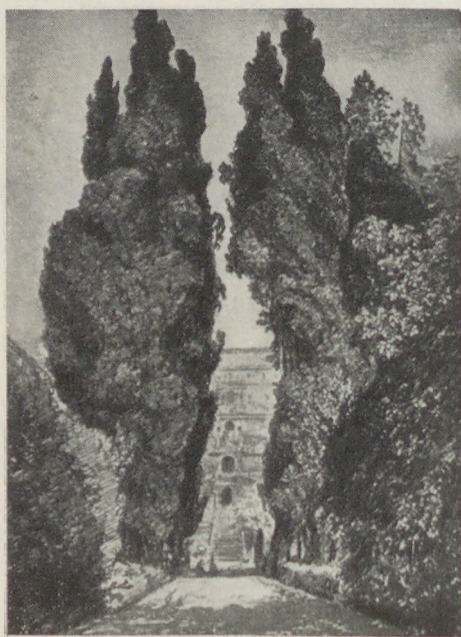
Előtérbe kerül a virágdísz s a nyugodt, sík felületek helyett a vonalak nagy lendületei és az erős modellálás, hullámzó mozgalmasság lesz jellemzővé az olasz kertekben.

Az időközben magasra nőtt ciprusok szerepe egyre hangadóbb a szűknek mutatkozó területen. A kertek megtelnek szobrokkal és vázákkal. A négyzetes, kör és félkör alakú ornamensek elpusztulnak, s ma éppen a festőiség az, ami e kertekben itáliai vonásnak tűnik. A magas ciprusokkal uralkodó vertikális tendencia a reneszánsz kertnek nem tervezett, sokkal inkább szerzett tulajdonsága. A mai olasz reneszánsz kertek azért nem mutatják eredeti reneszánsz sajátosságukat, mert az időközben megnőtt növények a szigorúan síkrendszerű kertet a jellemzően térrendszerű barokk kerthez tették hasonlóvá, ahogy ezt például Fragonard-nak éppen a Villa d'Este-ről készített rajzán is láthatjuk ⁶ (4. ábra).

Az olasz reneszánsz kertek alapelgondolásából, a szimmetriatengely, a nagy-szerű terepalakítás, a teraszképzés és a vízrendszerek maradtak jellemzőek. Ezek a reneszánsz kert sajátos és hiteles tulajdonságai, nem az élő anyag, mely továbbfejlődve már inkább a későbbi korok díszítőszellemére jellemző.

3. kép. Villa d'Este, Tivoli. Vízi orgona

4. kép. Villa d'Este, Tivoli.
Fragonard rajza, 1799

Le Notre versailles-i parkja matematikai fegyelmet mutató rendjével, geometrikus szerkezetével, a descartes-i gondolkodással rokon. Érdekes megfigyelni, hogy a descartes-i szubjektívizmus, mely később Kantban teljeseedik ki, a francia barokk kertépítésnél a kastélyra irányuló centrális sugárszerkezetben nyilvánul meg. A kertépítés kastélyra irányuló centrális szerkezetét a feudális társadalom szívesen látta, mert képletesen azt az egocentrikus magatartást fejezte ki, mely végtelenbe nyúló karokkal, az átölelt teret saját hatalmába húzza. Versailles alkotója a város felé és a park felé is alkalmazza a térrendezés kastélyra irányuló

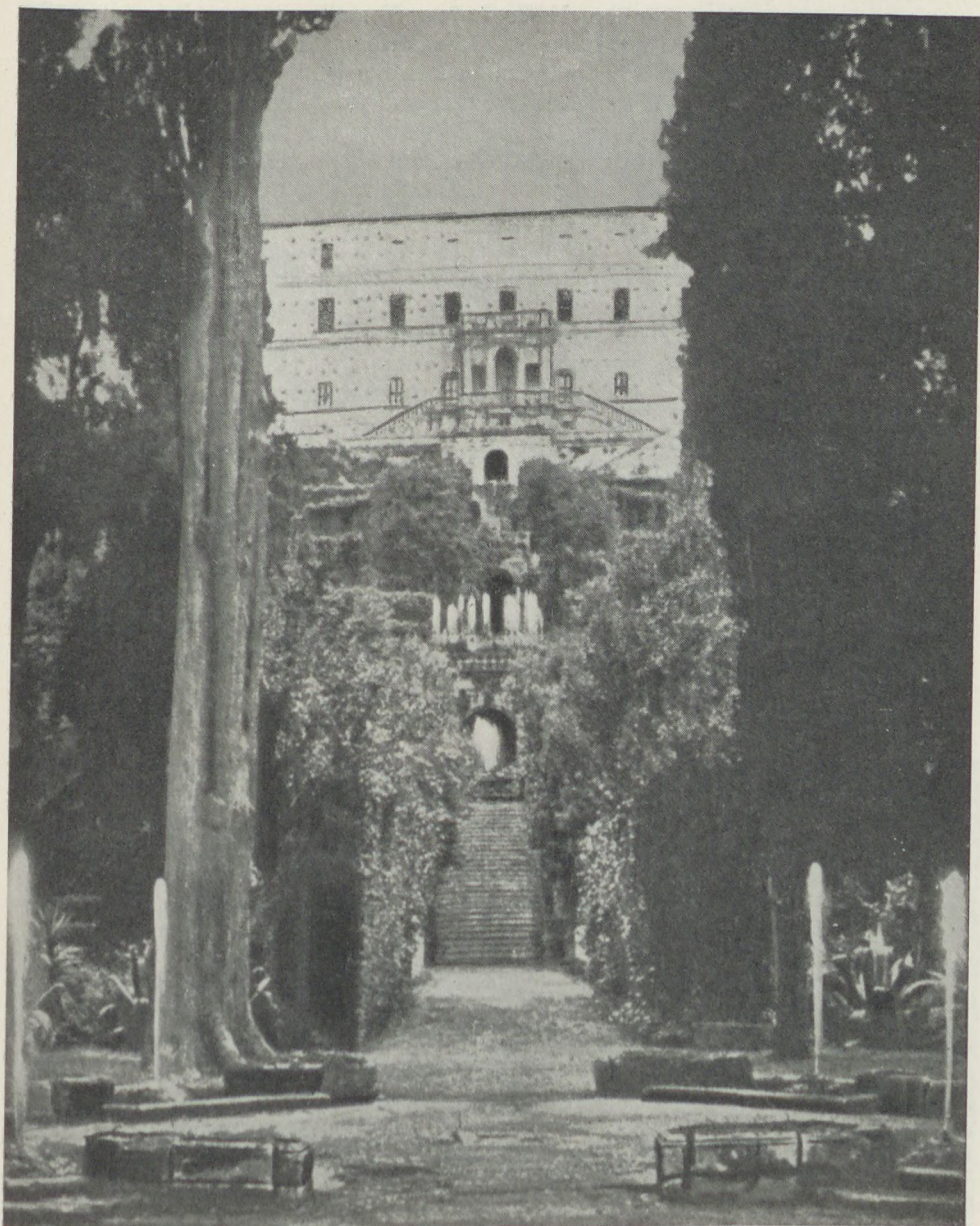
A francia kertépítő stílus a reneszánszban nem különbözik lényegesen az olasztól. Önálló karakterét a XVII. sz. második felében Le Notre-tól nyeri, aki minden idők egyik legnagyobb szabású emberi művét hozza létre XIV. Lajos versailles-i palotája körül.

A két stílus nem idegen egy mástól.⁷

Már a francia királyok olaszországi hadjáratai megteremtették Itáliával a művészeti összeköttetést. Lényegében ugyanannak a szellemi folyamatnak egy új lépcsőfokáról van szó.

A személy, a társadalom, a terület más, de ugyanaz a gondolat: leigázni a világot és aztán tündökölni fölötte. Ezt a tündöklést már a barokk teljes apparátusával lehet tenni, azoknak a művészeti fegyvereknek felhasználásával, amit az egyház az ellenreformációban kovácsolt magának. Tehát megejtőbb, csillogóbb, lelkesítőbb, patetikusabb, szárnyalóbb eszközökkel, mint a reneszánsz volt (6. ábra).

A francia kertépítő stílus varázsát a nyírt ligetekkel és fasorokkal övezett gazdag gyeptábla osztásainak, szoborsorainak és víztükreinek köszönheti. Háttérben a felbecsülhetetlen főúri vagyon áll és a felvilágosodás eszméáramlata, mely a XVII. sz. közepétől a gondolkodás alapjául a matematikát teszi. Kialakulására nézetem szerint Descartes, a felvilágosodás első filozófusa hathatott indítólag. Descartes 1650-ben halt meg, és tíz évvel később a század hatvanas éveiben tervezi Versailles-t Le Notre (7. ábra).

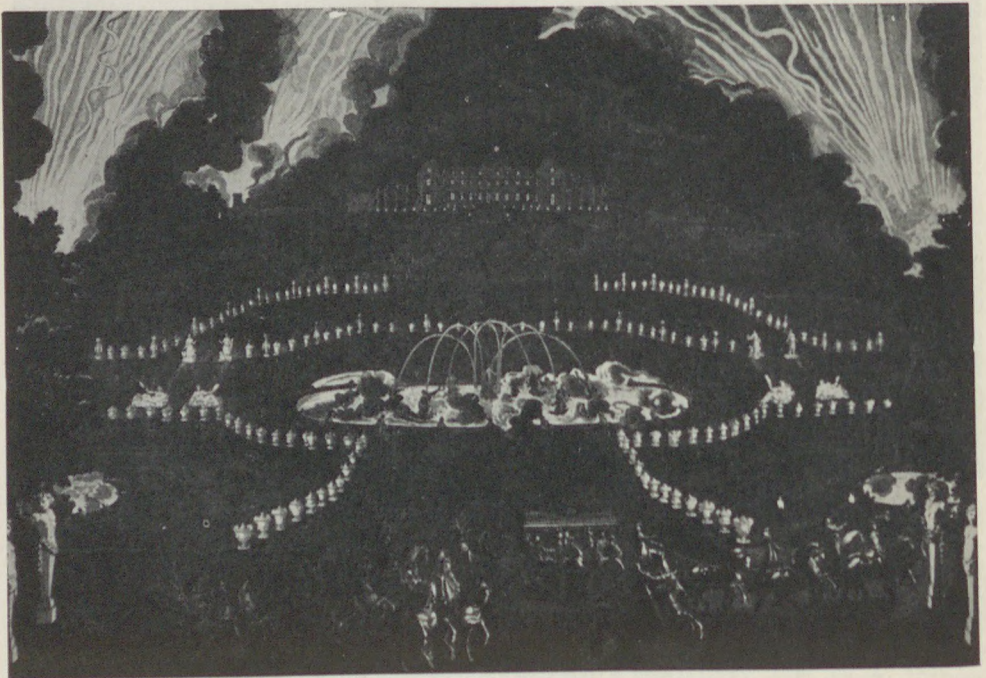
5. kép. Villa d'Este, Tivoli (1914)

szerkezetét. Elég egy pillantást vetnünk a park alaprajzára, szinte megszólal belőle a Napkirály gőgös jelmondata: „Az állam én vagyok” (8. ábra).

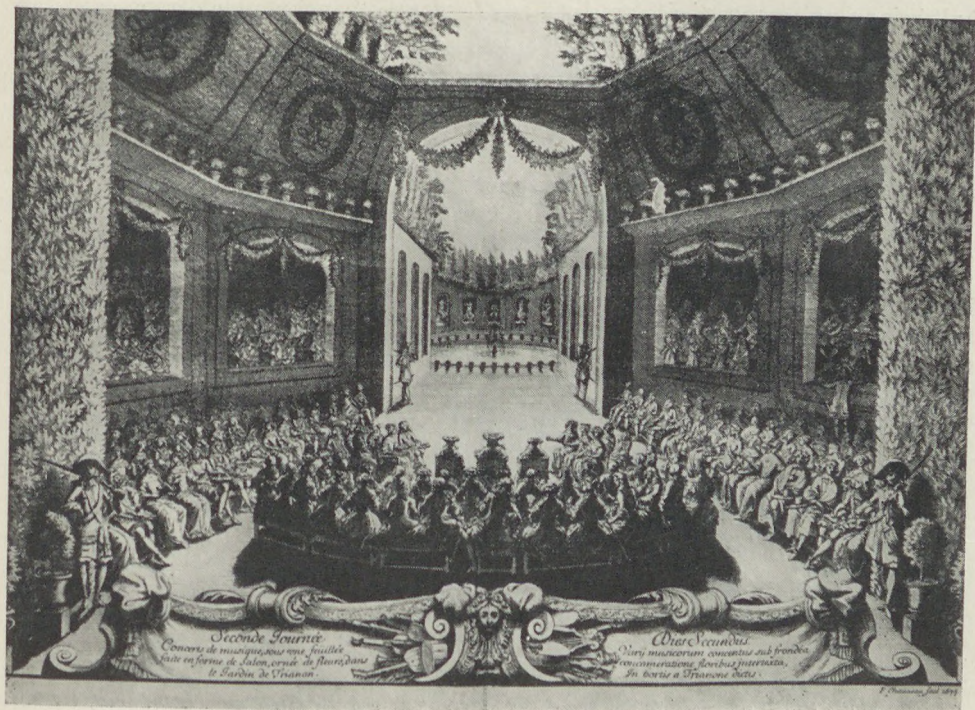
Az a folyamat, mellyel az ember tudatra ébredése a reneszánszban megkezdődött, most eléri e tudatnak a legvégső határokig való fokozódását, azt a szélső pontot, amit egy ember el tud bírni. A tudományban Leonardo volt ilyen nagy

egyéniség, a királyi hatalomban XIV. Lajos. Versailles-i parkján a pusztító pestisjárvány ellenére az építés egyes időszakaiban 160 000 ember dolgozik. A piramisokkal vetekedett ez a nagyszabású emberi mű.

Ha most összevetjük a két stílust egymással, megállapíthatjuk, hogy míg az olasz reneszánszban a mellérendelés, addig a francia barokkban az alárendelés jellemzi a kert részleteit; míg az elsőre a felsorakoztatás, addig a másokra a hangsúlyozás a jellemző. Míg az egyik *síkban* tervezett, addig a másik *térbeli*, helyesebben erdőrengetegekbe vágott. Míg az egyik körülfalazott, véges és lezárt,⁸ addig a másik végtelen. Míg az olaszra a zsúfoltság, addig a franciára a hűvös tágasság, míg az olasz reneszánszra a kazettás rend, addig a francia barokkra egy centralisztikus sugárrendszer jellemző. Az olasz reneszánsz ember a kertjével, a Napkirály a kertjében reprezentál; ezért az egyikre az útrendszer csak mint a táblák között rendet teremtő vonalrendszer jellemző, addig a másikban széles, az ünnepségek lebonyolítására alkalmas útrendszer épül ki. Míg az olaszban a vonal, addig a franciában a tömeg uralkodó. Míg az első kétdimenziós, addig a másik háromdimenziós jellegű. Míg az olasz reneszánsz kert a kiterített szőnyeghez hasonló, mely a legszebb képet felülről, a kastély ablakaiból mutatja, addig a francia barokkra az jellemző, hogy térhatása a kertben járva bontakozik ki. Az egyikre a látott tér, a másokra az átélt tér jellemző. Tehát míg az egyik látvány, addig a másik ezen a látványon túl mozgás-élmény. Az olasz reneszánsz kertben a víz felhasználása lépcsőszerű és nagy szerepe van a vízszögél vonal- szépségének. A francia kert a vízzel is mint tömeggel, mint tükörfelülettel bánik. Míg az olasz kert hegyi jellegű, és szépségét a terep teraszos kiképzésében

6. kép. Versailles. Ünnepi kivilágítás és tűzijáték (1674)

7. kép. Trianon. Kerti hangverseny (1674)

hordja,⁹ addig a francia kert kifejezetten sík területen alakult ki és varázsát éppen monumentális nyugalmanak köszönheti (9. ábra).

Le Blond 1709-ben publikálja az új stílus esztétikai elveit, s ezzel megkezdí a francia kertépítés mintegy 100 éven át tartó diadalútját Európában.

Közben Franciaországban a feudális társadalom és az arisztokrácia hanyatlásával, a francia kertépítés is elveszíti barokk karakterét. Rousseau hatására megváltozik e kor természetszemlélete. Egyre jobban érzetik az angol példák hatásukat. A XVIII. sz. második felében a végoráit élő arisztokrácia egy ártatlannak induló görög divatot vesz magára. Ezt a görög divatot egyidejűen kézbe veszi a hatalomra törő polgárság is és kiépíti belőle a klasszicista művészetet.

A francia kertépítő stílus ebben az időben már éppúgy nem tudja kordában tartani a természetet, mint ahogy feudális társadalma sem tud tovább uralkodni a világon. A francia barokk kert a század végén a szentimentális kertbe hanyatlík és egyre jobban „behódol a természetnek”. A hatalomra kerülő polgárság viszont éppen ezzel a természettel azonosítja magát és hatalomra jutását a szabad természettel ünnepli. Ehhez első példát az angol viszonyok között kialakult tájkertek nyújtanak neki.¹⁰

Csábító volna a tanulmány alap gondolataként felvetett kelet–nyugati tendenciát befejezésre vinni az angol tájkerti stílus elemzésével. Ez azonban már nem ennek a tanulmánynak a feladata. Célunk jelen esetben csak az olasz és a francia kertépítő stílus szembeállítására volt. Befejezésül utalni szeretnék arra, hogy az angol stílusú tájkert mintegy tovább folytatja nyugat felé a kert-

kultúrának azt a mozgását, amelyet az Olaszországban kulmináló reneszánsz és a Franciaországban kulmináló barokk kertépítő stílus vizsgálata közben figyelhetünk meg. A kertépítésnek ezek a korszakai emellett újabb és újabb mértékek megjelenését is jelentik a kerttervezésben: megállapítottuk, hogy az olasz reneszánsz kertek jellegzetessége a *sík*, a francia barokk kerteknek pedig a *tér*. A növények fejlődésével számoló angol tájkertben ezek mellett megjelenik az *idő*. A modern kerttervezés, mely egyszerre gondolkodik térben és időben, az angol tájkertnek éppen azt a vonását ragadja meg, mikor a festői megjelenésen túl az időben lejátszódó, biológiai értelemben vett egységbe fogja a táj növényanyagát.

Felmerül végül a kérdés: mit használhat fel az olasz reneszánsz és a francia barokk kertépítő stílusból a mai kerttervezés? Semmi esetre sem a külsőségeket. Sokkal inkább az alkotó szellem eleganciáját, amivel e korok fejlődésük során megtalálták sajátos kifejezőeszközeiket. Erre tanít az európai művelődés útja, melyen kelet felé visszatekintve, a kertkultúra Babilon és talán Úr homályába vész.

Balogh András

¹ Babits Mihály fordítása.

² A középkor végleg akkor szakadt meg, mikor a ptolemaioszi világmép helyét a Kopernikuszi (Copernicus) foglalta el.

³ A kérdést részletesen kifejtettem a „Téridő-egység stílusformáló szerepe a kerttervezésben” c. tanulmányomban. (Kertészeti Főiskola Évkönyve. 1954.)

⁴ Hortus conclusus — elzárt kert. — A középkor kertjeiről főként Albertus Magnus XIII. századi növénytana, Boccaccio Decameronja, Petrus Crescensius Agricultura c. könyve és számos ránk maradt miniatúra ad tájékoztatást.

Közkertek a város falain belül nemigen voltak. Ezek kialakulásának alapjául a város mezeje (Pratum commune) tekinthető, ahol a középkori vásárokat és népnünepélyeket tartották. Elvértve tudunk csak eseteket a XII. és XIII. sz.-ból, mikor a város falain belül házakat bontottak le és itt rendeztek be kisméretű nyilvános kerteket.

⁵ A reneszánsz kertek esztétikájáról főleg Leon Battista Alberti (1440—1472) művei: „De re aedificatoria”, „Opera volgari”, „Della Famiglia II.”, továbbá Jovianus Pontanus 1500 körül írott műve: „De Hortis hesperidum” alapján nyerhetünk tájékoztatást.

⁶ A mai pompás ciprusok 1640 óta állnak ott.

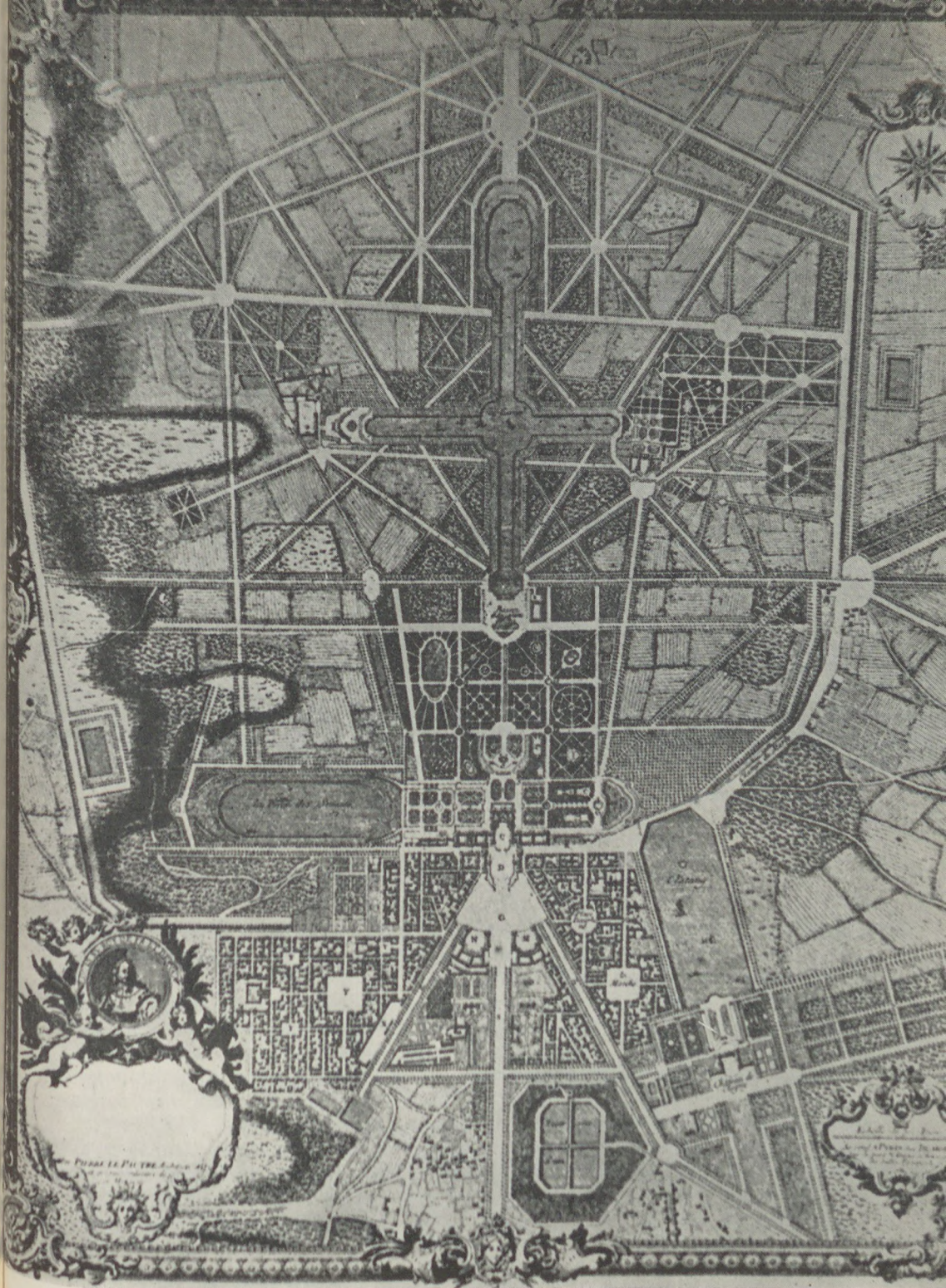
⁷ *Ami a reneszánsz kor franciaországi kertjeit illeti*, ezeken kézenfekvő okokból az olasz hatás mutatkozik. A XV. sz. végén VIII. Károly és XII. Lajos a milánói hercegség miatt viselt háborúikban magukkal vitték Olaszországba saját festőiket, mint pl. Jean Parrealt, és egyúttal olyan kiváló olasz művészeket készítettek arra, hogy Franciaországba költözzenek át, mint pl. Leonardo.

Franciaországban az olasz reneszánsz tulajdonképpen I. Ferencsel kezdődött. Egész sereg olasz művészt hívtak akkor Franciaországba az újonnan épült kastélyok feldisznítésére céljából. Valóságos francia-Vatikán lett Fontainebleau.

A XVI. századi reneszánsz legnagyobb kertészeti alkotása Franciaországban a Saint Germain en Laye-ban épült. Jellegzetesen olasz kert, mestere Francini olasz kertész volt. A Szajna magas partján emelkedő palotából hat terasszal lejtett a kert a folyóig.

Sajátosabb francia vonásokat mutat s ezért számunkra talán értékesebb is Anet kastélya, Philbert de l'Orme műve. Bástyák, saroktornyok mutatják, hogy Franciaországban tovább maradt a várforma — éppen a feudális urak egymással folytatott harcainak folytán — a kastélyok alapvonása. A hagyományos vizesárok veszi körül a téglalap alakú együttest, melynek négyzetes mezőit három oldalról galériák övezi. A vizesárok a középvonalban félköralakú medencévé szélesedik. Ezt a típust példázza Verneuil és Charleval kertje is.

A francia reneszánsz kertre jellemző, hogy a terepet, melynek vízszintését a vizesárok szabja meg, tükörsimára egyenetlik, a galérián felül pedig, mely a kert három oldalról övezi, sétálni — (mint a várfalon strázsálni) lehet. A francia reneszánsz kert innen a galériáról nyújtotta a parterekre való rálátásnak azokat a szépségeit, amit az olasz reneszánsz kert a teraszok-ról való letekintés útján ért el.

8. kép. Versailles. Alaprajz. Le Notre terve. Le Pautre metszete

A francia kertépítés reneszánsz korához sorolják még a Luxemburg-kertet Párizsban. 1615-ben építette Salomon de Brosse. Érdekessége, hogy 1644-ben készített partereinek mintái már nem virágból, hanem a jobban formálható buxusból állottak. A virágot ebben a korban külön falak közé zárt kertekben nevezték.

E korszak kertesztétikáját főleg Bernard Palissy a nagy keramikus, Olivier de Serres és Claud Mollet írásaiból lehet megismerni. A parterek rajzának nagy mestere Jacques Boyceau volt. Elveit a párizsi Tuillerie kertjében érvényesítette.

*

Ami a barokk kor itáliai kertjeit illeti, azok még a reneszánsz jellegzetességeit mutatják a XVII. sz. első felében is. (Villa Albani, 1740.) A francia befolyás inkább Milánó, Turin és Velence vidékén hatott, ahol a sík vidék is kedvezett a francia stílusú barokk kerteknek. Más okokra vezethető vissza a francia mintakép érvényesítése a Nápoly melletti Casertában. Amint dr. Ormos „Kerttervezés” c. könyvében írja: „Itt a park alakítására a francia származású uralkodó volt befolyással és ifjúkori emlékeit váltotta valóra a francia stílusú parkkal.”

A villák hosszú sorából legkiemelkedőbb a Villa Aldobrandini, melyet Giacomo della Porta, Michelangelo tanítványa épített bíboros megbízójának 1598 és 1603 között. Továbbá a Villa Ludovisi, mely 1621 után keletkezett, a Villa Piccolomini, Villa Muti, Villa Borghese, Villa Mondragone stb.

A Palazzo Doria Pamphili, a római Janiculuson épült 1650-ben. Arról nevezetes, hogy Itáliában buxusból először ott nyírtak cirádát. (Hat évvel később, mint a párizsi Luxemburg-kertben.)

⁸ Az olasz kertben a távoli táj elemei nem kapcsolódnak bele szervesen a kerti képbe. Ez az itáliai kertnek a barokk korban is jellegzetessége marad.

⁹ Az újkori terasz-, illetve tetőkerteket olasz művészek honosították meg Európában. Az első ilyen tetőkerteket Mátyás visegrádi palotakertjében az 1480-as években létesítették, alighanem olasz kertészek. A Vatikán teraszkertjeit csak évekkel később (1503-ban) építette Bramante.

¹⁰ A francia-barokk kertépítő stílus magyarországi megnyilvánulásai, majd lehanyatlásának körülményeivel és az angol tájkertbe való áthajlásával részletesen foglalkoztam „Fertőd és Kismarton a XVIII. és XIX. sz. fordulóján” c. tanulmányomban. (Kertészeti Főiskola Évkönyve, 1953.)

Koszt. A palotaépület helyreállítása után (Terv és művezetés : B. Štorm építész)

KOSZT ÉS SVIHOV VÁRAK RENOVALÁSA*

A második világháború után az újjáalakult Csehszlovákiában a műemlék-
védelem figyelmét két vár — Koszt és Svihov — felé fordította.

Mindkét vár tipikus példája két építészeti stíluskorszak erődítmény jellegű
építkezéseinek. Koszt vára, melyet Wartenbergi IV. Vencel uralkodásának
kezdetén alapított, adottságainál fogva a cseh gótika legjelentősebb emlékei
közé tartozik. Svihov, melyet 100 évvel később, II. Ulászló idején a kor
leghatalmasabb mágnásainak egyike, riesenburgi Puta Svihovszky alapított,
már a reneszánsz első nyomait viseli magán.

A XVII. században mindkét várat magtárrá alakították át. Ennek a fel-
használásnak köszönhetik megmaradásukat, mégpedig egy olyan korban, mely-
ben más középkori várakat kastélyokká építettek át, vagy pedig rommá lettek.

Az állami műemlékvédelem rövidebb ideig a második világháború után keresztül-
vitte, hogy Kosztot és Svihovot állami tulajdonná nyilvánítsák. Kezelésüket és

* A két vár finom érzékkel, egyszerű eszközökkel való helyreállítását 1956 őszén volt
alkalmunk megtekinteni a restaurátor építész vezetésével. Őt kértük e cikk megírására,
amelyet a Csehszlovák Áll. Műemléki Hivatal fényképeivel és szívdességekkel közlünk.

Koszt. Váruddvar a helyreállítás előtt

Váruddvar a helyreállítás után

fenntartásukat a Nemzeti Kulturális Bizottságra bízták, mely az átvétellel egyidejűleg megindította a szükséges helyreállítási munkákat.

Ezek a helyreállítási munkák abban az időben indultak meg, amikor sürgőssé vált a műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdéseinek megoldása, tekintettel a műemlék új társadalmi helyzetére. Az eddigi elmélet, mely csupán szigorú állagfenntartásra szorítkozott, a gyakorlatban teljesen csődöt mondott. Még azokban a nagyon kedvező esetekben is, amikor egységes stílusjelleggel bíró épületekről volt szó, nem értek el mást, mint a történeti állapot mintaszerű megkövesítését. A múlt mesterművének mindössze egy stilisztikai mintakönyvben található dokumentum szerepe jutott.

Még kevesebb eredményt ért el a műemlékvédelem olyan épületek konzerválásánál, melyek bonyolultabb építészeti fejlődés útján jöttek létre, mégpedig azért, mert az épülettést különféle jellegű részeit azonos módon kezelték. Így olyan látszat keletkezett, mintha a műemlékrészek, melyek pedig az évszázadok szeszélye folytán itt adtak egymásnak találkát — egyetlen pillanat alatt születtek volna meg.

A konzerváláshoz nagyon közel álló analitikus módszer az építészetet semmibe sem véve, a műemléket valamiféle anatómiai modellé alakította át. Minden szintézisre irányuló kísérlet meghiúsult az ötletek hiányán. Kifejezéstelen, egységtípus szerinti karbantartással, semleges retusálásokkal gyakran végképp megfosztották az épületet egyéni jellegének utolsó nyomaitól.

Magától értetődik, hogy a műemlékvédelem gyakorlati feladatainál sem szabad a tudományos-régészeti és művészettörténeti kutatást leértékelní. A tulajdonképpen renoválási munka tervéhez sürgős szükség van tudományos előkészítésre.

Korszerűnek tartjuk a műemlék állapotának grafikai és fényképes dokumentációját. A helyreállítási terv természetesen sem az eredeti állapot visszaállítását, sem az építészeti elképzelés egyéni megnyilvánulását nem tűzheti ki céljául. A terv előkészítésére nem lehet semmiféle általános műemlék-renoválási sablont felhasználni. Tudatában kell lennünk annak, hogy minden műemlék-épületnek megvan a maga sajátos élete. Ismeretek nélkül, érzés és ízlés nélkül egyiket sem közelíthetjük meg. Az építész feladata, hogy az épület alapgonddalát helyesen fogja fel és saját munkáját annak rendelje alá.

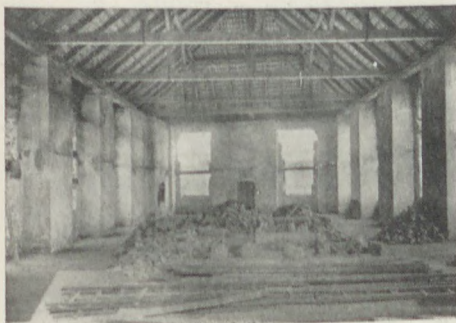
Csak egy rendkívül finom ízlésű, művészi érzékkel és bizonyos fantáziával megáldott építész tárhatja fel a műemlék rejtett értékeit saját alkotó munkájával, melyet úgy ad hozzá, mint kora kultúrájának önálló részét.

Koszt vára, mely a „cseh paradicsom” homokkőhegyeinek lábánál, Liberec (Reichenberg) körzetében áll, a mai napig megőrizte a késői középkor várépítési technikájának nagyszerű vonásait. A kőszikla-alépitményből, három sugárirányban elnyúló völgy közepén emelkedik ki, melyeken egyetlen hatalmas lakótorony uralkodik. Két völgyet tavak töltenek ki, ezek mindenkor a betörés ellen biztosító híres külső várvédelmi vonalhoz tartoztak.

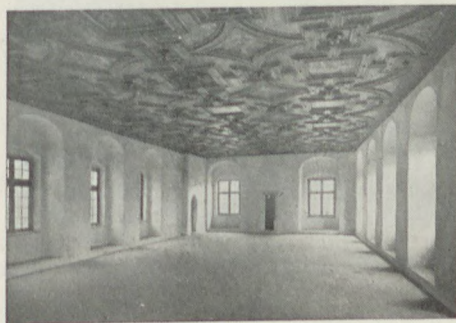
A vár bejáratát az 1576. évből való reneszánsz elővár védi. A nagy homokkőkváderekből épült fellegvár feljárata három kapun át vezet, sziklába vágott fal-szoroson. A negyedik kapu a felső várudvarba vezet, melynek épületeit, lakótornyát, kápolnáját és palotáját ötszögű várfal fogja körül. A fellegvár — az első kapu kivételével — a XIV. század utolsó 20 évéből származó várépítéssel kivételes módon fennmaradt emléke. Későbbi helyreállításai közül a háromrészes palota gótikus-reneszánsz átépítése a legjelentősebb.

A helyreállítási program mindenekelőtt azt célozta, hogy az alsóvárból kizárják az úti forgalmat. A helyreállítás további követelménye a fellegvár feldúlt palotájának megújítása.

A palota földemének kiegészítése után leszedték a magtár faemeletét. A három egybekötött palotaépület első emeletének hosszú termét újból felosztották belül üres közfalakkal, melyek az eredeti fal szélességét utánozzák és a lépcsőházat padlástól és raktártól elzárják. Az eredeti ablakok meglehetősen megrongált és elfalazott nyílásait óvatosan kibontották, kőfaragással kiegészítették és ólomkeretes üvegezésű ablakokkal látták el. Ily módon a belső helyreállítás három teljesen különböző termet hozott létre. A kapunál levő tornyos épület első terme az eredeti vár része a XIV. századból; viszonylag kicsi, kőkeresztes ablakai vannak. Gerendafödeme marhavérmázolással konzervált, és laposan fektetett téglapadlója van. A toronyépület termében a sima vakolatot az eredeti nyomok alapján vasalt mészhabarccsal restaurálták. A XVI. század elején emelt épület belső helyiségét — amelyet a palota-traktusba építettek be —, kell a második teremnek tekintenünk. Széles ablakait ugyancsak kőkeresztesek osztják meg, ezek könnyű szerkezetét az ablakkeretekbe épített vasrudak biztosítják. A gótikus-reneszánsz helyiség eredeti jellegét még sík deszkafödém és égetett anyag padlózat hangsúlyozza. A terem restaurálásánál a védőemeletre vezető lépcső nyomaira bukkantak. A lépcsőt ugyan nem újították meg, de egy, a helyiség sarkában levő új kovácsoltvas ráccsal elzárt bejáratú üres henger-tér utal rá. Ezt a világos, napos termet is, a későgótika és a reneszánsz idején szokásos módon, simára vakolták. A XIV. századi eredetű épület részének kell tekintenünk

Svihov. Déli palota nagyterme
a helyreállítás előtt

A déli palota helyreállított terme

Svihov. Kasperka-torony
a kiegészítéssel és új tetővel

Svihov. Várkapolna helyreállítás után

A vár magvát két szemben álló palota alkotja, amelyek a lépcsővel, az erődítésfallal, valamint a kápolnával, mély, szűk udvart határolnak. A belső várat második falszoros övezi a várfalakkal. Ezeket tíz torony és bástya védelte; csak három maradt meg közülük a nyugati oldalon. A külső, tűzérség

az úgynevezett öreg-palota következő nagy termét is. Ez azonban magtárrá történt átalakításakor annyira elpusztult, hogy csak a terem restaurálását és három eredeti ablak maradványainak konzerválását lehetett végrehajtani. Csak két sor magtárablakot hagytak meg és üvegeztek be. A gerendafödémét marhavérrel mázolták be, a vakolatot durván, fasimitóval, mészhabarcsból restaurálták. Csak a kastély saroktoronyának belseje kivétel, ahol csúcsíves oratórium maradványait találták meg. Ott kis kőoltárt helyeztek el, a mennyezetet simán lefedték és a sima vakolatot megújították.

A palota máig megőrzött körvonala alapjaiban változatlanul maradt. A védőemeletet nem rekonstruálták. Magasságára csak egy a harmadik kapu fölötti négyyszögletes torony téglafelépítménye utal. A renovált palotatermek a külső új ablakokban és a külső lépcső helyreállításában mutatkoznak meg, ennek kő mérműveiben, amelyeket az öreg-palota befalazott nyílásaiban találtak meg és az új lépcsőbe építettek be. Ezzel ki is merítettük a palota helyreállítási programját; ennek sohasem szabadna az épület mostanáig megőrzött terjedelmén túlterjedni, és amennyiben mégis ez történe, nem az eredeti művet fejezné ki, hanem a restaurátorét.

Svihov vára a pilseni körzetben Koszt várától eltérően egy az Uhlava folyó által elárasztott síkon épült, méghozzá vízivárként.

A XV. század utolsó 20 évében keletkezett, Benedek Rejt, királyi építőmester befolyása alatt. A vár belső részét a bejárati toronnyal egy falszoros veszi körül, amelynek védelmi szerepét a sarkokon négy bástya — közülük három megmaradt — fokozza. A várárok nyomaként csak a bejárati toronynál maradt egy mélyedés.

Svihov vára a helyreállítás megindulásakor

ellen emelt erődítést vizesárok védte. Ezenkívül az egész völgyet vízzel lehetett elárasztani. A már 1926-ban romnak nyilvánított vár állagát a műemlékvédelmi szervek sürgetésére 1933-ban új lefedéssel biztosították. Ennek ellenére továbbra is raktárnak használták. Ez sokat ártott a lépcsőboltozatoknak és a gyenge, nem fagyálló homokkőből készült kőfaragásoknak egyaránt. A vár tervszerű renoválását csak a csűr kitelepítése után, 1948-ban kezdték meg.

A helyreállítási program, mint a tervezés maga is, a külső és belső erődítések elpusztult részeire egy 3 méter magas új kőfallal utal, hogy az alaprajzi áttekintést biztosítsa, és egyben a tulajdonképpeni épületmagot kellőképpen elválassza a környezettől. A tulajdonképpeni renoválási munkákat a kápolnában kezdték meg, ahol lapos övekkel jelezték az elpusztult bordás boltozat hálóját, bevakolták a falat és az üvegezést hatszögletű ólomkeretes táblákkal készítették. A helyreállításokat azután az északi palotában folytatták. Ennek lesüllyedt boltozatait részben újraboltozták, a téglapadlólapokat renoválták, a fallfestményeket restaurálták és az új tervek szerint ablakokat és ajtókat helyeztek be.

Majd a déli palotában folytatták a munkálatokat, de lényegesen könnyebb helyzetben, mert a vakolat és a padló az első emeleten meglehetősen jó állapotban volt. Ezután a várgrófi palotánál levő Kasperka-tornyot újították meg, még hozzá a szigorú konzerválástechnika törvényeivel ellentétben, amennyiben az építmény henger-testét kiegészítették és kúpszerű zsindelettel fedték le. A legnagyobb feladat azonban a déli palota második emeleti nagytermének renoválása volt. Ablaknyílások újraboltozása, az építmény vasrudakkal történő lezárása a kőfaragómunkák megmaradt leletei alapján, ablaknyílások renoválása, kapuzatok helyreállítása, padlók égetett agyagból való újrakészítése sűrűn szükségesek voltak.

Műemlékvédelmileg értékes, művészetileg igényes volt a nagyterem lefedése egy eredeti kazettás reneszánsz mennyezettel, amely 1866 óta szétszedve, használaton kívül állt egy északeseh magtár padlásán.

A két bemutatott renoválási munkából látható, hogy a mai műemlékvédelem Csehszlovákiában a műemlékvédelem új, realista felfogására törekszik.

Břetislav Štorm

SOPRONI MŰEMLEKVÉDELMI MUNKÁK

Sopron 4432 lakóháza közül, melyek között 115 műemlék, 164 műemlék jellegű és 110 városképi jelentőségű, az Ingatlankezelő Vállalat kezelésében 1224 épület van. Amikor Sopronban folyó műemléki helyreállításokról számolunk be, helyesebb különválasztani az utóbbi csoportot a mások kezelésében levő épületektől. Ezúttal ezekről lesz szó.

A soproni iskolaépületeket tekintélyes háborús kár érte. Súlyosan sérült az Orsolya tér 3. sz. alatti hatalmas általános iskola, amely korszerűtlen is volt, s erősen gombás, emellett a toldások labirintusa. A romantikus stílusban épült épület súlyosan megrongálódott homlokzatának gazdag kőfaragó részleteit helyreállították, az épület korszerű belső berendezést kapott. Az átépítés során a pincében egy római hypocaustum került napfényre, azonban a feltárás befejezése még hátra van, ami után az érdekes leletet a közönség részére hozzáférhetővé kell tenni.

Ehhez az iskolához tartozik a Fegyvertár u. 1. sz. műemlékjellegű barokk lakóház. A műemlékértéket nem képviselő udvari oldalszárnyak lebontásával az épület több, előbb sötét termét levegőhöz lehetett juttatni. A helyreállítás megszüntette az épület veszélyes állapotát s a homlokzat szilánksérüléseit.

Súlyos bombakárt szenvedett a Templom u. és Liszt Ferenc u. sarkán álló Széchenyi gimnázium romantikus stílusú, műemlékjellegű kétemeletes épülettömbje. A belső bombakárok helyreállítása már régebben megtörtént, az elmúlt évben pedig a romos homlokzat megújítása került sorra, a kőfaragó munkák sérüléseinek gondos kijavításával. A homlokzat vakolatszínét régi festmények alapján állapították meg, a földszinti részt barnás tónusra, az I. és II. emeletet okkersárgára festették. A meleg és hideg szín egymás fölött való alkalmazása különösen a művészek részéről sok kritikát váltott ki. 1954-ben állította helyre a városi tanács a Széchenyi tér és Lenin körút sarkán álló Középsikolai Diákotthon romantikus stílusú kétemeletes műemléképületét, melynek homlokzatán ugyancsak számos szilánksérülés volt.

Még ebben az évben kerül sor a Széchenyi tér 11. sz. alatt levő Berzsényi gimnázium városképi jelentőségű épületének helyreállítására. Ennek az épületnek is a homlokzata sérült meg erősen. A városi tanács helyreállította a Bástya u. 42. sz., műemlékké nyilvánított kerti házat, mely kínai pagoda formájú faszindelyes teteje miatt érdekes.

Megtörtént a Bástya téri és a Lenin körút 100. sz. telken feltárt várfalak helyreállítása és lefedése. A Balfi út 62. sz. kontyolt faorom-

zatos, sarokletompításával figyelemre méltó parasztházat, mely összeomlás előtt állt, helyreállították.

A Fővényverem u. 29. sz. (Szent Mihály u. sarok) épületet bombatalálat érte. A városképi szempontból exponált helyen álló késői népies barokk épületet, amelyet műemlékké nyilvánítottak, Hell Géza tervei szerint állították helyre. A helyreállítás magában foglalta az ideiglenesen aláfalazott kapunyílás kibontását, a szoborfülkés homlokzat visszaállítását, a kőkeretes ablakok és a nyomokban feltárt kváderes kanálfröccsös vakolat megújítását, az elpusztult kapu pótlását, a sarokszoba fiókos teknőboltozatán a gazdag stukkódíszek felfrissítését és a mennyezet 4 figurális festményének letisztítását.

Megtörtént a Szentháromság szobornak, a barokk emlékműszobrászat kiemelkedő alkotásának letisztítása és szakserű konzerválása. A Szent-Lélek templomot a kat. egyházközség restauráltatta.

A Templom u. 12. sz. ev. paplak udvari szárnyának megerősítéséről az ev. egyházközség gondoskodott. Ugyancsak az ev. egyházközség állíttatta helyre a Szent György u. 12. sz. épület, az ún. Eggenberg ház veszélyesen megrepedt és kifelé meggörbült utcai falát. A vizsgálat során kitént, hogy a megrepedt pilléreknek csak külső felületei voltak kőből, míg belsejük habares nélküli törmelék-töltés volt. Kiderült az is, hogy a 60 cm mély alapok feltöltésen állanak, ezért aláalapozásuk vált szükségessé egészen a 4 m mélységben megtalált római falig.

A Szent György u. 10. sz. és Új u. 5. sz. magántulajdonban levő műemlékjellegű épületeknél megkezdődött a Városépítési Tervező Vállalat által készített belvárosi szanalálási javaslat szerint a műemlékértéket nem képviselő, életveszélyes, romos udvari szárnyrészek lebontása és egységes, egészséges udvarterület kialakítása.

A Kolostor u. 1., 3., 5. és 9. sz. épületek lehullott vakolatát egy Sopronban készült történelmi film felvételei során a Magyar Filmvállalat állította helyre.

A Lenin körút, az Előkapu, a Hátsó kapu, Szent György u. és Széchenyi tér következő felújításainál már a Városépítési Tervező Vállalat által készített homlokzatrendezési tervek szolgálnak alapul, ugyanígy a foghíjbeépítésknél, az üzletportálok megújításánál, új üzletek kialakításánál.

Már az új tervek szerint történt a Lenin körút 106. sz. kötöttárubolt, a Lenin körút 31. sz. órászület, a Lenin körút 3. sz. lakás-visszaalakítás.

A Lenin körút 23. és Lenin körút 55. sz. házak helyreállításának megtervezése ugyan- ebben az elgondolásban történik.

A műemlékvédelem terén a városi tanács műemlékvédelmi albizottsága komoly érdemeket szerzett. Ez a bizottság konzultálja a helyreállítási és építési terveket, de tagjai állandóan szemmel is tartják a műemlék-épületeken építési engedély nélkül történő átalakításokat.

Így sikerült a Szent Mihály u. 15. sz., az Újteleki utca 15. sz. és 39. számú házak homlokzatainak elrontását megakadályozni. Sajnos, volt eset, amikor a hatósági közbelépés már későn érkezett, így pl. a Hátsó kapu 4. sz.-nál, amelynek homlokzatát az állami gazdaság elrontotta. Ugyancsak az állami gazdaság bemeszeltette a Szélmalom u. 17. sz. volt konviktus-épület festett mennyezetét (műemlékké nyilvánítva), megrongálta a Rákóczi u. 37. sz. műemlék-kaput. Műemlék rombolás történt a Szent György u. 18. sz. romépületen. Az eljárások a felelősök ellen megindultak.

A Rózsa u. 5. sz. műemlék-épületben beomlás történt. Tulajdonosa, aki az épületet juttatásban kapta, a helyreállításra képtelen. Ez az eset különben nem is egyedülálló.

Sopronban külön problémát jelentenek a veszélyes házak. Számuk igen magas. Csupán az Ingatlankezelő, mely nyilvántartja házáit, 240 életveszélyes házat kezel s ebből 26 műemlék, 30 műemlékjellegű, 31 városképi jelentőségű, tehát lehetőleg fenntartandó. A városnak a szükséges helyreállítási munkákra rendkívüli segítséget kellene kapnia, valamint kapacitás-kijelölést, különben a műemlékek városát súlyos károk érik és hovatovább a romok városa lesz.

Boronkay Pál

A szabadbattyáni ún. Kula épület, egy törökkori védőtorny, mely meglehetősen ép-ségben maradt ránk, 1956 nyarán új tetőt kapott, a nemrég beszakadt régi tető helyébe. A Bulgáriában gyakori, de Romániában is előforduló védőépület-típus nálunk egyetlen példája ez.

Az alaptípusként ismert épületek között is egyik legkorábbi. Különleges elrendezése kiesik az európai védelmi művek sorozatából. Feltehetően a Székesfehérvárt körülvevő mocsarakon a városhoz vezető út bejáratának őrzésére építették a XVI–XVII. században. Vízszintes lőrésai egyedülállóak az országban. A belül fafödémekkel több emeletre osztott épület lőrésének kiképzése, az armírozott farsarkok megoldozása középkori műhelyekben tanult kőfaragóra vallanak. Szabadbattyán Székesfehérvártól nyolc kilométernyire van, a balatoni országút mellett. A kellőképpen rendbehozott, történeti jellegét megmutató többszázados épület gyakorlati célokat is szolgálhat, s a forgalmas úton kellemes pihenőhelyé válhat.

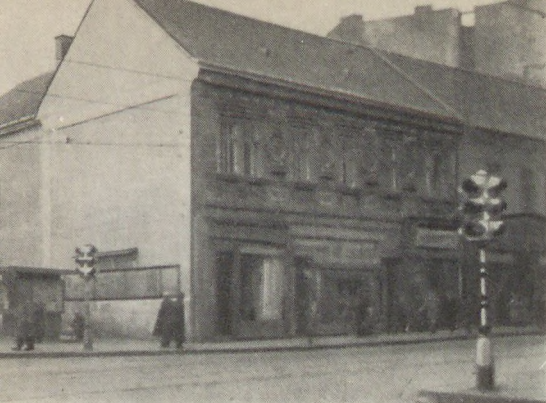
G. L.

Szeged. Lenin u. 9. Romantikus ház helyreállítás előtt

Szeged. Helyreállított homlokzat (Komor I. terve)

Miskolc, Széchenyi u. 40. Főhomlokzat helyreállítás előtt és után (Horváth B. terve)

A SZÉCHENYI U. 40. SZ. ÉPÜLET ÁTALAKÍTÁSA MISKOLCON

Miskolc épületrengetegében különösen sok tennivalója van a városrendező építésznek. Nem reménytelen feladat ez itt sem, ha talán legnehezebb is az ország összes városai közül.

De gyakran a legbonyolultabb építészeti feladatokban a legmeglepőbb, legvonzóbb megoldások rejlenek. A város szép fekvése, elsőrendű ipari fontosságú üzemeinek állandó fejlődése, élénken lüktető élete az építész számára sok lehetőséget nyújt.

Kevesen tudják, mennyi építészettörténeti érdekesség bújkál meg Miskolc házai között a jelentős avasi gótikus templom, a nagymúltú diósgyőri váron kívül is. A régi, szintiszta magyar település szerkezete, műemlékei sok színnel járulhatnak a jövő rendezett városképéhez, melynek máris látjuk kibontakozását a Miskolci Tervező Iroda terveiben és a város főépítésének kezdeményezéseiben.

E terveken túl, a város fő ütőerén, a Széchenyi utcán is kezd kialakulni bizonyos építészeti rend. Kezdenek eltűnni az izléstelen formájú, gyatra munkájú üzletszékrenyek. Láttuk, hogy sikerült a híres *Színház* jellegzetes árkádos előrelépő részét megmenteni. Vele szemben a másik miskolci érdekesség, a *Sötétkapu* is megmenekült a bontók csákányától és nem pusztult el a vele egy testű, roskadozó, már menthetetlen épülettel. Ez a több átépítéssel felismerhetetlenségig elrontott épület viszont újjáépült, és a jobb forgalom megoldására árkádsora is van.

A legnagyobb forgalmi csomóponton a főút vonalat ormóttan tűzfal rontotta el. Az épület felújítása során ez a hiba is eltűnt. A tervező, Horváth Béla, nehéz feladat előtt állt, mert az épület homlokzatát gazdagon díszített eklektikus stílusban, kissé zsúfolt képzéssel alakították át a múlt század második felében. Földszintjét üzletek rontották el. Zárt udvarát teljesen elformátlanították. Csak hátsó szárnyának folyómenti homlokzata mutatja a barokk korból való egyszerű, eredeti állapotot, függő folyosóval.

A tervezőnek nem volt a főútvonalon homlokzat eredeti állapotára kellő adata, ezért helyesen határozta el magát a meglévő fenntartására. A tűzfal területét azonban nem rakta tele a főhomlokzat motívumaival, hanem egyszerű nyílásokkal tagolta, és nyugodt nyílásritmust teremtett a földszint üzletzűravarában.

Az épület tetejének lekontyolása a tűzfal nagy részét eltüntette, és a restaurált kis barokk hangulatú udvar kedves képet nyújt.

G. L.

FŐVÁROSI HIREK

Közgazgatás. Budapest főépítésze 1956. márciusától kezdve a Fővárosi Tanács VB. VIII. Városrendezési és Építészeti Osztályának munkájába hivatalosan beiktatta a műemlékvédelmet is mint önálló munkaterületet. Az osztály munkájának programja a műemléknyilvántartás további fejlesztése, a műemlékeken történő építkezések műemléki szempontból való felülvizsgálata, engedély nélküli munkák, műemlékrongálások stb. esetén intézkedés, egyes műemlékek és műemlék együtteseknek a városkép minden részletére kiterjedő esztétikai rendezése az osztály városképjavítási munkaprogramjával összhangban, a fővárosi tatarozások műemléki szempontból való irányítása, illetőleg a műemlékek megfelelő ütemben való helyreállítása érdekében intézkedik, a főváros területén levő értékes régészeti leletek városrendezési vonatkozásainak vizsgálata, tekintettel azok teljes feltárására, illetőleg városképi bemutatására, állandó tájékoztatás a fővárosi műemlék-

védelem ügyeiről a szakterület részére, és propagandamunka a nagyközönség számára sajtó, film, rádió stb. útján.

A Vár lakóházainak helyreállítására az 1957. évre 3 millió forintot irányzott elő a Fővárosi Tanács. Ebből az összegből a Dísz tér, Uri u., Szentháromság u., Országház u. és Fortuna u. mentén 47 épület kerül külső és részben belső helyreállításra, köztük több értékes udvar és gótikus kapualj is. A helyreállítások terveit a KÖZTI vári műterme készíti. Ez az első üteme annak a több évre tervezett programnak, melynek célja a Vár lakónegyedének városképét minden részletre kiterjedően helyreállítani. A munka egyúttal része annak a főváros nagyobb részére kiterjedő városképjavító programnak, melyet a városrendezési és építészeti osztály javaslatára a Tanács Végrehajtó Bizottsága hagyott jóvá.

A Hadtörténeli Múzeum épületének homlokzatán is helyreállítási munkálatok folynak. A Tóth Árpád sétányra néző széles homlokzat, a régi adatok alapján, klasszicista külsőt kapott, a középízalalt erős hangsúlyával. A helyreállításnál erősen szembeűnő és érdekes megoldás, hogy a régi homlokzat hibáját — hogy ti. az északi irányban egy ablaktengellyel megtoldották — megszünteti. A homlokzat ugyanis eredetileg szabályosan szimmetrikus volt, és csak a múlt század második felében építettek hozzá észak felől egy további ablaktengelyt. Az új helyreállítás, mely a középízalalt klasszicista eszközökkel erősen hangsúlyozza, visszaállítja a homlokzat szimmetriáját is azzal, hogy ezt a bizonyos hozzátoldott ablakrészt lényegesen hátrább helyezi, ezért a főhomlokzathól kikapcsolja. A főhomlokzat teljes érvényesülése így zavaratlanná válik.

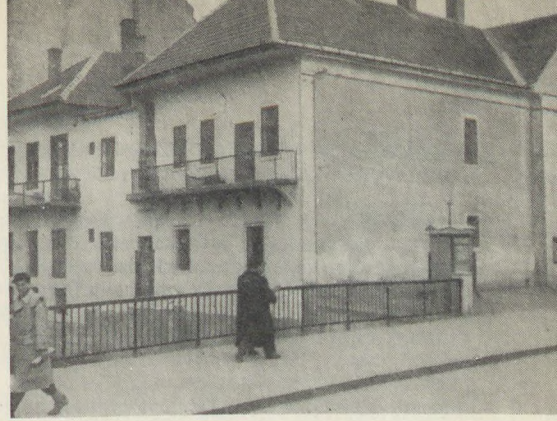
P. B.

AZ EPERJESI RÁKÓCZI-HÁZAKAT RESTAURÁLTÁK

Az eperjesi Rákóczi-házakat, amelyek a felső-magyarországi reneszánsz pártás építkezés kiváló értékei, a közelmúltban restaurálták. A restaurálást ugyanaz a J. Habetin vezette, aki a frics-i hasonló díszítésű kastély restaurálásával is foglalkozott. A restaurálás az épületek eredeti szépségének visszaállítására törekedett.

A FIRENZEI PONTE VECCHIO KÖRNYÉKÉNEK ÚJJÁÉPÍTÉSE

Az Urbanistica 1953. évi 12. számában, melyet egészében Firenze problémáinak szentelt, részletesebb ismertetés van a Ponte Vecchio környékének újjáépítéséről. Mint ismeretes, a németek visszavonulásukkor a Ponte Vecchiót környező összes házakat felrobbantották, mert csak így voltak hajlandók elkerülni a Ponte Vecchio felrobbantását.

Miskolc, Széchenyi u. 40. Oldal és hátsó homlokzat helyreállítás előtt és után (1956)

Firenze többi hídját amúgyis romba döntötték. A hatalmas pusztítás különleges feladat elé állította a firenzei városrendezést, mert a legtörténetibb környezetben, a városmagtól pár száz lépésnyire teljesen új épületeket kellett emelnie, még hozzá olyan területen, ahol egyrészt a régi épületek nem jelentettek önmagukban számottevő értéket, másrészt ezen a túlzásfolt környéken városrendezési és közlekedési kívánalmak is merültek fel. A folyóirat tartalmazza a térképeket a pusztulás mértékéről, majd a helyreállítási tervekre hirdetett pályázat díjnyertes terveit, melyek érdekesen világítanak rá a felmerülő városrendezési problémákra, s különböző közlekedési megoldásokat (első emelet magasságában haladó üzletutcák stb.) nyújtanak. A pályázat alapján elkészült a végleges terv és kivitele is megkezdődött. Az újonnan épült épületeket sok kép mutatja be, az Arnopart épületeiről is kapunk képet, szembeállítva a régi képpel, mely sajnós, festőiségben a mait mindenesetre felülmúlja.

P. B.

A SÜMEGI JÁRÁSI TANÁCS MŰEMLEK-BIZOTTSÁGÁNAK MEGALAKULÁSA

A vidéki műemléki bizottságok megalakulásának sorában külön meg kell emlékezni a sümegi járási tanács műemléki bizottságának megalakulásáról. Az eddig megalakult műemléki bizottságok szinte kivétel nélkül nagyobb városokban jöttek létre, a sümegi járás az első, amely járási szinten létesített ilyen bizottságot. A járási tanács műemlék-bizottságának alakuló ülése 1956. évi július 13-án volt Sümegen. Elnökkölt Kovács Sándor, a VB elnökhelyettese. A megalakuló bizottságban komoly szerepet játszott a helyi Hazafias Népfront vezetősége.

A műemléki bizottság megalakulásakor szem előtt tartotta, hogy Sümeg a maga adottságaival országos és dunántúli viszonylatban kiemelkedő értékű, XVIII. századi jellegét mind a mai napig megőrző egységes városképű község, amely megérdemli, hogy az egész országhoz hasonlóan a műemlékekkel való törődés náluk is éreztesse hatását. Sümegen a közel-múltig ezzel a kérdéssel senki sem törődött, ideje tehát, hogy a járási tanács mellett — a kérdést a község közügyének tekintve — olyan bizottság létesüljön, amely a fenti hiányosságok megszüntetését tűzi ki feladatául. A mindinkább növekvő bel- és külföldi idegenforgalom is kötelezi Sümeget, mely pedig nemcsak erkölcsi, de jelentős anyagi haszonnal is jár a község és szövetkezetei részére. Ezek után a bizottság — a jelenlevők részletes felszólalásai után — ki mondta megalakulását. A bizottság működése tekintetében elfogadták az előterjesztett javaslatot, amely szerint a bizottság a járási tanács mellett működik, üléseit meghatározott időben tartja és munkájáról a tanácsnak számol be. Célja a járási műemlékek felkutatása, védelme és megóvása a múlt haladó hagyományainak szellemében. Feladatai közé tartozik a járás műemlékeinek feltérképezése, a műemlékek megjelölése, indokolt esetben a műemlékké nyilvánítás kieszközlése, a sümegi városkép megóvása, a Vár és Várhegy védetté nyilvánítása. Sümeg község műemlékeiről rövid ismertető füzet kiadása, a növekvő idegenforgalom szükségleteire való tekintettel.

A Bizottság a Hazafias Népfronttal és a TTIT-tel közösen előadásokat rendez, hogy a község lakosságát felvilágosítsa műemlékeinek értékéről és felhívja a figyelmet azok védelmére. Fenn kell tartania kapcsolatát a helyi múzeummal és a járási TSB-vel is.

Szükséges lenne, hogy a bizottság jogot kapjon a község és a járás területén folyó — műemlékekkel kapcsolatos — építkezések ellenőrzésére a járási mérnöki osztályon keresztül.

A bizottság elhatározta, hogy a műemlékeket feliratos táblákkal jelöli meg.

Az alakuló ülésen javaslatok hangoztak el a Várhegy védetté nyilvánítása, a műemlékek megismertetése és megszerettetése, rövid ismertető és Sümeg műemlékeiről szóló tanulmány kiadása, a Vár gondozása, magyar várakról szóló bélyegsorozat kiadása, a múzeum kibővítése, történeti előadásorozat tartása, régészeti kutatások megindítása tárgyában.

A bizottság megalakulását a járási tanács bejelentette a műemléki főhatóságnak és kérte a bizottság patronálását.

A bizottság végül elhatározta, hogy érintkezésbe lép a helyi Idegenforgalmi Hivatallal a Vár állagának megóvása végett. A bizottság elnökéül Koppány Tibort választották meg — aki egyébként a bizottság munkaprogramját is kidolgozta —, titkárnak pedig a távollévő Lenner József kollégiumi igazgatót.

Érdeklődéssel tekintünk a sümegi járási tanács műemlék-bizottságának működése elé.

P. B.

Befejeződött a gótikus siklósi várkapolna műemléki helyreállítás, amelyről külön cikkben fogunk beszámolni (Áspán László felv.)

A műemlékekkel foglalkozó könyvkiadványok száma az utóbbi időben olyan örven- detesen megnőtt, hogy lapunk megindulásakor leghelyesebbnek látszik először is számba venni az új könyvállományt, egyszerűen felsorolni a megjelent könyveket, annál is inkább, mert könnyen lehetséges, hogy még az érdek- lődők figyelmét is néhány könyv, könyv- típus vagy sorozat elkerülte.

A műemlékvédelem komoly eseménye, hogy immár rendszeresen megindult a magyar műemléktopográfiák sorozata. A magyar mű- emlékkutatás régi adósságát törlesztette ezzel a művel, amely végső fokon a teljes magyar műemlékállomány legkorszerűbb felmérése és összefoglalása lesz.

Az Esztergom városáról, helyesebben mű- kincseiről szóló, 1948-ban megjelent első topo- gráfia-kötet után 1953-ban jelent meg a sorozat második köteteként „Sopron és környéke műemlékei”. Hatalmas, 580 oldalas kötet, 564 képpel, közöttük igen sok műemléknek a kötet részére készült felmérési rajzával. A kötetet szerkesztette Dercsényi Dezső, aki az egész sorozat szerkesztője. A kötetet össze- foglaló tanulmányok vezetik be: Sopron és környéke régészeti emlékeiről (Radnóti Ala- dár), a vármegye történeti vázlatáról (Mollay Károly), Sopron művészetéről (Dercsényi- Csatkai), a soproni vedutákról (Csatkai Endre), majd ezt követi az egyes műemlékek leírása, az épületek történetének vázolásával, termé- szetesen gazdag képanyaggal. A kötethez orosz és angol nyelvű kivonat járul. A mű- emléki rész frója Csatkai Endre.

A soproni kötetet a következő évben követte „Nógrád megye műemlékei”. Szerkesztette Genthon István, összeállította egy 14 tagú munkaközösség. A kötet terjedelme 487 lap, az illusztrációk száma 458. Szintén összefog- laló cikkek vezetik be a régészeti emlékekről, a megye történetéről; a művészettörténeti át- tekintés ezúttal külön tárgyalja a népi épít- észet összefoglaló szempontjait is, amint hogy a műemlékek leírásában is helyet foglalnak a népi építészeti emlékei.

Magyarország Művészeti Topográfiája IV. köteteként Budapest Műemlékeinek I. köteté- jelent meg 1955-ben, Pogány Frigyes szer- kesztésében, írta egy 14 tagú munkaközösség, élén Horler Miklóssal. Ez a kötet terjedel- mében lényegesen meghaladja az eddigieket, 866 oldal, 818 képpel, közöttük közel száz épület, nagyrészt új felmérése, összehasonlító részletrajzok, 16 színes tábla. Bevezetőben hasonlóan a régészeti emlékeket tárgyalja, azután Buda városképeinek kialakulását. Buda és Pest ábrázolásait, Buda művészettörté- netének és építészetének áttekintését, valamint a budai vár történetének és most folyó fel- tárásának eredményeit. A kötet az I. kerület

műemlékeit öleli fel, tehát a Várnegyed, a Víziváros, a Tabán és a Krisztinaváros épü- leteit, mindenütt pontos adatok felsorakoz- tatásával kiterjeszkedve a már eltűnt, elpusz- tult műemlékekre. A kötetet orosz és német nyelvű összefoglalás egészíti ki.

A Műemléki Topográfiák legközelebbi kötete Pest megye, mely már sajtó alatt van és a közeljövőben megjelenik.

Előkészületben van Heves megye, Ko- márom megye anyaga.

A műemléki topográfiák iránti komoly érdeklődést bizonyítja, hogy Csatkai-Der- csényi „Sopron és környéke műemlékei” köteté, megjelenése után rövid idő alatt tel- jesen elfogyott, úgyhogy 1956-ban sor került a mű második kiadására.

Ez a második kiadás egyben bővítés és tökéletesítés is volt. Az 537 szövegoldal ter- jedelem 618-ra nőtt, az illusztrációk száma 564-ről 654-re emelkedett, amikhez még 8 pompás színes melléklet járult (néhány város- kép és több soproni remekmű ábrázolása, első- ízben színesen). A kötet használhatóságát a nagyszámú, azonos léptékben készült alap rajz is fokozza.

P. B.

Vállaljon részt

kultúrértékeink megóvása,
széleskörű megismertetése
és feltárása érdekében vég-
zett munkánkból!

Olvassa és fizesse elő

MŰEMLÉKVÉDELEM

című, negyedéves,
képes folyóiratunkat

Előfizetési ára :

egy évre 28,— Ft,

fél évre 14,— Ft

Előfizethető a 61 282 (közületek-
nek 61 066-os) csekkszám-
mon a folyóirat nevének
megjelölésével

Ára: 7,— Ft

A KÖNYVEK BARÁTAINAK HAVI FOLYÓIRATA A

Könyvbarát

Tájékoztató: könyvekről — írókról — a hazai és külföldi kiadásról

*

Előfizethető a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODÁ-
nál, Budapest V. József nádor tér 1. Telefon: 180-850;
és bármely postahivatalnál: egyéni előfizetők a 61 238,
közületek a 61 066 számú befizetési lapon.

*

Előfizetési díj negyed évre 9,— Ft — Egyes szám ára 3,— Ft

A GONDOLAT KIADÓNÁL

(A KÉPZŐMŰVÉSZETI KIADÓVAL KÖZÖSEN)

közeljövőben megjelenik a

Művészettörténeti füzetek

sorozat

Sorozat, mely tematikáját illetően megfelel a TIT
József Attila szabadegyeteme művészettörténeti előadássorozatának. A
3—4 íves könyvecskék összefoglalják az egyes művészeti korszakokban
az építészet, a szobrászat, a festészet és az iparművészet alakulását,
behatóan elemzik a legjellegzetesebb műemlékeket. A szerzők a leg-
nevesebb magyar művészettörténészek; minden egyes füzet gazdag
illusztrációs anyagot tartalmaz.